

LES DONES DEL PRAT I LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

PRÒLEG

CARLES SANTACANA

Ajuntament del Prat de Llobregat

L'arxiu municipal ha impulsat un seguit de treballs de recerca al voltant de la repressió que van patir les dones del Prat arran de la implantació del règim franquista. Els treballs –cada autor ha treballat de manera independent i a partir dels seus criteris propis– s'han basat en testimonis orals i en documentació escrita conservada a diferents arxius públics.

L'exili a que es van veure abocats molts pratencs, com tants d'altres, per fugir de les represàlies dels guanyadors, ens l'explica en primera persona Andrea Martínez, que ens relata les seves vivències a França; Marie Panabiere, la seva filla, ens n'amplia el testimoni i ens explica el que va ser per a ella, una nena republicana, la vida a França.

Marga Gómez presenta tres articles: el primer recull el testimoni de la família Cortés i la d'altres pratencs als camps nazis i la difícil vida dels seus familiars al Prat, el segon compila els records dels fills dels pratencs represaliats i afusellats al Camp de la Bota per motius polítics, el tercer tracta els aspectes més quotidians de la repressió franquista al Prat.

Joan Montblanc ha resseguit la història de les pratencs que van ser empresonades en aquest període, ja sigui per motius polítics o econòmics.

Les depuracions dels treballadors, en especial en el cas de les dones pratencs, ha estat estudiat per Olga Duque, M.Pau Pàmpols i Olga Paretas.

LES DONES DEL PRAT I LA REPRESSIÓ FRANQUISTA

PRÒLEG

CARLES SANTACANA

AUTORS

OLGA DUQUE

MARGA GÓMEZ

DOLORS JUÁREZ

ANDREA MARTÍNEZ

JOAN MONTBLANC

M. PAU PÀMPOLS

MARIE PANABIERE

OLGA PARETAS

COL·LECCIÓ DE TEXTOS LOCALS núm. 13

Coordinació: Arxiu Municipal del Prat de Llobregat

Correcció de català: CNL del Prat de Llobregat

Correcció de castellà: Iolanda Guiu

Nota del llibre: reedició revisada i actualitzada del volum 6 de la Col·lecció de textos locals Les dones del Prat i la repressió franquista (2006)

Edició: Ajuntament del Prat de Llobregat
Plaça de la Vila, 1 El Prat de Llobregat

© del text: els autors, 2006

© del pròleg: Carles Santacana

© de les fotografies: Arxiu Municipal del Prat, Arxiu Nacional de Catalunya, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, Arxiu històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat, Arxiu municipal districte de Les Corts, Editorial Efadós, Paulina Bernadàs, Família Cortés, Família Panisello, Francesc Fabré, Josefina Fortuny, Andrea Martínez, Assumpció Nadal, Marie Panabiere, Maria Peralta, Montserrat Reixach i Jordi Torrén.

Maquetació: Domingo Recreativos

ISBN: 978-84-87486-38-8

REPRESSIÓ I, SOBRETOT, SILENCI

Un nou llibre sobre la repressió franquista!, s'exclamaran alguns. No saben parlar de res més? Aquesta és la reacció habitual dels qui, en nom de la reconciliació, el que volen és la continuació de l'oblit, del silenci, sobre el que va succeir amb la instauració de la dictadura franquista. Una nova oportunitat per saber el que va passar realment, diem els qui creiem que el futur no es pot construir sobre l'oblit o el falsejament del passat. I aquest passat, complex i difícil, carregat de violència, com a tot Europa en bona part del segle XX, passa en el cas espanyol per una dictadura que va dominar la societat durant gairebé quaranta anys. Fóra innocent pensar que una durada tan llarga no hagués tingut efectes també llargament perniciosos, com és el cas dels qui volen amagar els aspectes més durs d'aquella experiència històrica.

No podem oblidar que la repressió va ser una necessitat política de la dictadura, i que la repressió és l'element consubstancial per al manteniment d'un estat dictatorial. Per això el seu estudi és tan important. No és només una peça més, sinó que esdevé la peça bàsica que permet tancar el puzzle, saber-ne el desenllaç final. Però saber l'abast real d'aquesta repressió no és una cosa fàcil. D'entrada, perquè l'univers repressor és molt ampli. A hores d'ara els historiadors sabem perfectament que l'eficàcia d'aquestes activitats repressives no passava només pels qui van patir la seva cara més dura, la desaparició física. El franquisme va afusellar els qui considerava més perillosos, però si els considerava així era perquè

podien ser líders d'amplis sectors socials. Era, per tant, una repressió de caràcter extrem amb voluntat d'exemplaritat, d'avís per a tota la comunitat. Però la vida quotidiana dels qui van sobreviure físicament també va estar marcada per la repressió. I per una altra de les seves cares, el control social. No es pot entendre una sense l'altre, i sobretot sense la seva persistència en el temps. Una persistència que va produir una por generalitzada. Aquesta por, que sabem per tants testimonis, que s'expressa en tants moments d'aquest llibre, és difícil d'estudiar des dels paràmetres científics de la història, perquè les vivències i les relacions personals adquireixen un pes que moltes vegades resulta difícil de sistematitzar.

6

Parlem d'un temps en què el llenguatge quotidià estava farcit de paraules com: avals, recomanacions, informes, exili, presó, desterrament, depuracions, multes, confiscacions, detencions, acomiadaments, i moltes altres de la mateixa mena. Aquestes paraules apareixen en alguns dels testimonis que s'han recollit en les pàgines que segueixen i que ens recorden l'omnipresència de la por, la necessitat de recórrer a qui sigui per salvar la pell o per, simplement, provar de sobreviure, quan calia un aval de l'alcalde de barri fins i tot per demanar vals de llet per a les mares lactants.

Aquest esforç per a la supervivència afectava de manera molt més punyent les dones. No amb relació a la seva subsistència personal, sinó amb el paper que tenien com a veritable pal de palier de la vida i l'economia familiars. I això pot sobtar, perquè ens referim a un període en què l'activitat laboral de les dones no era gaire alta, però això no impedia que fossin precisament elles les encarregades d'allargar els sous de postguerra fins a fer possible una mínima vida dels diferents membres de la família, començant pels fills. Aquesta necessitat peremptòria, pròpia de l'existència de les famílies dels sectors populars durant la postguerra, es va afegir al model de dona impulsat pel franquisme. Certament, les dones van patir una doble pressió repressiva. La que els corresponia d'acord amb el seu activisme social, sindical i/o polític, i aquell que es derivava de la seva condició femenina. El franquisme tenia un projecte ben delimitat del que havia de ser la dona. I estava disposat a imposar-lo. Per tant, a eliminar o posar totes les dificultats a aquelles que volguessin escapar a l'ideal definit pel règim. La mateixa Falange havia creat un or-

ganisme específic per allisonar les seves militants, la Sección Femenina. Òbviament, el model de dona esposa i mare significava automàticament una consideració absolutament subalterna i dependent de l'home, que es traduïa en l'exclusió de múltiples activitats, des de determinats àmbits de l'ensenyament fins a un accés normalitzat al món del treball. De fet, Pilar Primo de Rivera, cap de la Sección Femenina, ja ho havia dit ben clar, en afirmar que *“la más alta misión que tienen asignada las mujeres en la tarea de la patria es el hogar”*. De la mateixa manera, en un llibre per instruir les joves deia: *“No hay que ser nunca una niña empachada de libros, no hay que ser una intelectual”*. Més clar, l'aigua. Les dones havien d'assumir que només eren al món per al sacrifici i la submissió, ja fos al seu pare o marit, o directament a la pàtria.

Aquesta és la realitat que molts coneixem, no només per les recerques que s'han anat fent, sinó per la memòria que les dones d'aquells anys encara ens poden transmetre. Aquesta memòria moltes vegades s'ha considerat menor, intranscendent, de la vida quotidiana, quan en realitat la gestió d'aquesta vida quotidiana era considerada pel règim com una qüestió d'estat. Per això legislava sobre la pàtria potestat, sobre la capacitat econòmica de les dones, sobre si podien treballar quan es casaven, i tantes altres coses. Aquesta qüestió d'estat es barrejava, naturalment, amb una certa forma de moral. L'Església catòlica, esdevinguda la gran dipositaria de la moral oficial, va condicionar molt més la vida de les dones que no pas la dels homes. Més encara, la doble moral admesa en tants àmbits encara feia més notable aquesta distinció. Per això la imposició d'un model de dona passava en gran mesura per la pressió que va fer l'Església, i que va aconseguir que penetrés en amplíssims sectors socials. Si la por de pecar era més o menys estesa, és segur que per a les dones tenia un efecte més important, i la transgressió es feia més difícil.

La repressió i aquest control social amarat de moralisme van conduir les dones a una situació certament molt difícil. Les pàgines d'aquest llibre ho mostren a bastament, però proven també una altra realitat, que és com ha costat de sortir-ne. Com ha costat de parlar-ne clar, quants anys han hagut de passar perquè les recerques comencessin a tenir una difusió social mínimament àmplia. En definitiva, les enormes dificultats per sortir d'aquell silenci extens que el franquisme va aconseguir d'introduir, i que

en el món de les dones, sotmès a la doble repressió, va tenir uns efectes molt intensos. Potser per això, durant els anys de la transició, moltes dones –fins i tot no especialment polititzades– no van entendre només que havien viscut una gran part de la seva vida sota una dictadura, sinó també que els havien amputat una part dels seus drets com a persona.

CARLES SANTACANA
Universitat de Barcelona

INTRODUCCIÓ

Una de les línies prioritàries de recerca impulsada per l'Ajuntament del Prat ha estat la recuperació de la memòria històrica de les classes populars, veritable motor de la història i sovint marginades de la producció historiogràfica tradicional.

En aquesta línia de protagonisme popular, caldria destacar els treballs de l'historiador Jaume Codina, tot i que se centra en la formació i la consolidació de la comunitat pratenca dins del marc geogràfic del delta del Llobregat.

El 1989, l'Ajuntament del Prat va editar *Els anys després. El Prat des de 1939-1950: la postguerra*, coincidint amb el cinquantè aniversari de l'inici de la Guerra Civil. El treball, elaborat a partir de la documentació de l'Arxiu municipal, per Irma Fabró i Margarida Gómez, se centra en els canvis dràstics que es van produir amb el pas de la democràcia a la dictadura i els esdeveniments que van trasbalsar més profundament l'ordre establert en la petita comunitat que aleshores era el Prat.

L'any 1999, es va finançar i editar el treball *Memòria i compromís. Classes treballadores, sindicalisme i política al Prat de Llobregat (1917-1979)*, de les historiadores Soledad Bengoechea i Mercè Renom. El llibre analitza la història de les classes treballadores del Prat en un ampli període, marcat per l'impacte que va representar, en una societat agrària, l'arribada de la indústria. Aquest fet va comportar una transformació radical de l'estructura social i el naixement del sindicalisme fabril.

L'any 2002, l'Ajuntament encetava la Col·lecció de Textos Locals, amb la publicació de les memòries de Moisès Llopart. El volum, que comptava amb un interessant pròleg del Dr. Andreu Mayayo, portava per títol *Diari retrobat, memòries de guerra* i explicava l'experiència a la Guerra Civil de Llopart com a traductor de les Brigades Internacionals.

L'any 2004, tot continuant l'obra de l'artista Francesc Abad, l'Ajuntament del Prat va impulsar un treball de recerca sobre els pratencs afusellats al Camp de la Bota i els seus familiars. La recerca es va ampliar als pratencs que van viure el genocidi nazi en els seus camps d'extermini. El treball va servir de marc per a un homenatge institucional a les víctimes de la repressió. L'experiència del Prat va servir d'impuls a l'obra de Francesc Abad que, amb l'ajut de la Diputació i la Generalitat, s'ha fet extensiva a altres municipis catalans. Actualment, el projecte encara està obert, sota la coordinació de l'Ajuntament del Prat, i es completarà amb dues publicacions que recolliran la totalitat de les experiències.

L'Ajuntament del Prat, en el marc de la recuperació de la memòria històrica i del memorial democràtic impulsat per la Generalitat de Catalunya, ha promogut un treball d'investigació i recerca a l'entorn de la repressió franquista vers les dones. Si la República havia obert àmplies expectatives de canvi i millora en la condició de les dones, amb la igualtat de drets polítics, jurídics i laborals respecte als homes, el franquisme tornava les dones al seu paper d'inferioritat i dependència.

10

La caiguda de la República va anar acompanyada de la implantació d'una ferotge dictadura que pretenia castigar i sotmetre els enemics, tot implantant un sistema basat en la por, la delació i la revenja. Les dones, massa sovint relegades a un segon pla a la història, van patir doblement les conseqüències de la repressió, per la seva condició de republicanes i de dones. Si el franquisme les situava en un pla d'inferioritat, a l'hora d'aplicar la repressió, van ser tractades igual que els homes i van patir els mateixos càstigs que ells.

Algunes dones, en nombre menor que els homes donada la seva escassa participació en càrrecs polítics de responsabilitat, van morir afusellades després de consells de guerra sumaríssims. La presó de Les Corts, per a dones, era plena a vessar, les treballadores van ser depurades i moltes van haver d'agafar el camí de l'exili.

En altres casos, amb el pare o el marit morts, a la presó o exiliats, van haver d'assumir el paper de caps de família, en un moment en què l'etiqueta de roges les abocava a la marginació i a la misèria. Malgrat tot, van ser capaces de tirar endavant la família en uns anys molt difícils, en els quals, a més, l'accés a molts productes de primera necessitat estava controlat i limitat, i en què trobar feina estava ple de traves.

En aquest llibre, hem volgut recollir les històries d'algunes d'aquestes dones que vivien al Prat, on moltes havien nascut, i que van patir la repressió. Hem volgut explicar les seves vivències que, tot i l'àmbit local, són les mateixes que van viure les dones de tot el país. El llibre s'ha format a partir dels testimonis directes d'algunes d'aquestes dones, així com d'una recerca minuciosa en diferents arxius que contenen informació sobre la repressió. El punt de partida ha estat l'Arxiu municipal del Prat i s'ha completat la informació amb les dades obtingudes a l'Arxiu Comarcal de Sant Feliu, l'Arxiu Nacional de Catalunya, l'Arxiu de Justícia, l'Arxiu del districte de Les Corts, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i l'Arxiu de Capitanía Militar de Barcelona. Des d'aquí, volem agrair a tot el personal d'aquests arxius la seva atenció i el seu interès en la nostra recerca.

L'abast cronològic del llibre és el període 1939-1952, quan la repressió va ser més dura i quan el franquisme es mostra amb les seves característiques més autèntiques. Al començament dels anys cinquanta, el règim canviarà les seves formes, condicionat pel reconeixement internacional a conseqüència de l'enduriment de la guerra freda i de la política de blocs. L'ONU anul·la les sancions, el Vaticà i els Estats Units reconeixen el govern de Franco i arriben els ajuts del Pla Marshall.

11

Aquest treball hauria estat impossible sense els valents testimonis de les protagonistes d'aquesta història, que han estat capaces de furgar en els seus records més dolorosos per tal de donar testimoni d'alguns dels episodis més dramàtics de la nostra història.

El llibre arrenca amb el testimoni d'Andrea Martínez, una dona valenta, esposa de militar i germana d'un jove anarquista afusellat al Camp de la Bota. Ella, amb un compromís polític personal, va emprendre el camí de l'exili i va conèixer l'horror dels mal anomenats camps d'acollida a França. Ella mateixa va escriure els seus records, que ara ens ofereix, amb la crueta que es desprèn del seu redactat directe i senzill. La seva filla, Marie Panabiere, nascuda com María Amparo Sánchez-Monroy Martínez i que va adoptar el cognom del marit, com és tradició a França, que ha heretat el compromís polític dels seus pares i que participa activament en el reconeixement dels republicans espanyols, ens introdueix el personatge d'Andrea Martínez i ens relata la seva pròpia experiència com a filla d'exiliats que s'ha criat a França.

Si dramàtica va ser l'experiència dels republicans a França, molt pitjor va ser la dels que van acabar als camps de concentració nazis.

L'horror de Mauthausen, Auschwitz, Ravensbrück, Treblinca, Dachau... no es pot explicar amb paraules. La família Panisello i, sobretot, la família Cortés, ho han fet i ens han fet partícips de la seva tragèdia personal. D'ells ens queda l'exemple d'unes persones increïbles, que van saber tirar endavant malgrat el dolor impossible de descriure que van haver de patir. Gràcies a Agustina Vives Borrás, Antònia Panisello Vives, Angel Cortés García, Carmen Cortés García i Aurora Company Cortés.

L'estudi de les presons s'ha fet, bàsicament, a partir de fons documentals i ens han ajudat també els valuosos testimonis de Beatriu Guilbert Bernadàs, Jordi Torrén Suñé, Francesc Fabré Cherta, Pedro Gómez Blesa, Joan Flo Barbé, Benjamí Company González i Xavier Iroz Pascual.

Al Camp de la Bota van morir afusellades 1.704 persones fins al 1952, quan Franco va deixar de matar allà amb motiu del Congrés Eucarístic Internacional. Al Camp de la Bota, hi van deixar la vida tretze pratencs. Les filles de tres d'ells, Montserrat Reixach Blanquer, Josefina Fortuny Aycart, Assumpció Nadal Ariño i una neboda d'un altre, Maria Peralta Acero, ens han aportat la seva experiència personal i la tragèdia que va representar per a les seves famílies la brutal desaparició del cap. Gràcies, també, a Marta Muner Fortuny, que ens ha ajudat a fer més suportables les dures sessions de treball. Gràcies també a l'Olga Villanova pel seu ajut.

12

En un Prat en què les dones tot just començaven a ocupar llocs de treballs tradicionalment masculins, van ser poques les professionals que van haver de passar processos depuradors. Aquests processos es van centrar en les mestres, les històries de les quals hem pogut resseguir gràcies a la documentació dels arxius consultats.

Finalment, la repressió més generalitzada, però també la que es vivia de manera menys conscient, és la que s'exercí sobre el conjunt de la població. La vida quotidiana del Prat, com la de tot arreu, va quedar profundament alterada i ja mai més res no tornaria a ser igual. Ens han aportat els seus testimonis dones que van patir aquesta situació directament, com l'Encarna Cabrera Marsal i les germanes Anna i Conxita Lirón Sánchez.

Moltes d'altres persones ens han ajudat amb els seus comentaris i els seus testimonis. Gràcies a tots i a totes aquest llibre ha pogut veure la llum.

TESTIMONIO DE GUERRA Y DE EXILIO

■ MARIE PANABIERE

Andrea María MARTÍNEZ MARTÍNEZ nació en Galicia en 1918 pero se crió en El Prat de Llobregat donde su familia –oriunda de Levante– se trasladó en el año 1923, al ser destinado el padre (cabo fogonero de la Marina de Guerra) al puerto de Barcelona.

13

Benito MARTÍNEZ MOLINA –el padre– decidió asentar la residencia familiar en El Prat, haciendo construir una casa en la entonces llamada calle Galán y García Hernández (actualmente Enric Borràs, 62), después de haber navegado por los mares del mundo a bordo del acorazado “España”, vivir en Chile cuando el barco quedó anclado en aguas del Pacífico durante más de 6 meses y sobrevivir a la gran tempestad que rompió el “España” en tres pedazos estrellándolo contra las rocas del “Tres Forcas”, allá por Algeciras.

La vida de la familia se fue organizando en torno a la madre –Adela MARTÍNEZ SAMPER–, mujer de carácter, dura en el trabajo y alma de la casa.

De los 5 hijos nacidos del matrimonio, Andrea (a la que todos en casa llaman Maruja), es la penúltima y la preferida de su padre por su gran afición a la lectura, amor que comparten ambos y del que se nutren larga y felizmente, recabando en la escogida y voluminosa (para esos tiempos) biblioteca que el padre ha ido constituyendo a lo largo de los años.

Cuando ingresa en la Escuela Nacional de Niñas del Prat, Andrea se lanza a estudiar con pasión, obteniendo las felicitaciones de su maestra, Josefa PEDREROL que la cita como ejemplo y la anima a seguir en todo momento. Pero la vida muchas veces pone trabas y obliga a torcer el camino por el que uno andaba feliz. Adela enferma, hay que operarla de la vista y tiene reumatismo, mucho reumatismo. En casa son cuatro los hombres por atender y Andrea, por ser la mayor de las dos hijas, tendrá que suplir a la madre. Ve con desesperación como la sacan de la escuela, tiene 11 años. Entonces empieza para ella, aún niña, una vida dura, hecha de muchísimo trabajo para tan jóvenes huesos, de anhelos rotos y de renunciadas dolorosas que, sin embargo, van a tener por efecto forjar, aún más si cabe, su carácter decidido, rebelde y fuerte.

En abril del 31, en esa esperanzadora primavera del Pueblo, Andrea tiene 13 años y recuerda el pueblo en la calle, los vivos y las risas, toda la alegría, la bella y cálida emoción que envolvía el aire. En su casa todos son de izquierdas: republicanos los padres y los hijos mayores (Alfonso, Benito y Antonio), y envueltas las dos hijas menores (Andrea y Lola) en el “progre” ambiente familiar, compartiendo los mismos anhelos en esas horas de alegre, claro y fervoroso sentir que arroparon el alumbramiento de la Segunda República Española. ¡Es día de fiesta!

14

¡Todos los sueños vuelven a ser posibles!

Después de siglos de oscurantismo, de inquisición, de miserias borbónicas, de guerras (carlistas y coloniales) de impiedad y arrogancia de la Iglesia, de arbitrario y feroz caciquismo, de pronunciamiento en pronunciamiento.

“España es una república de trabajadores de toda clase” pregona la nueva Constitución que *“renuncia a la guerra como forma de gobierno”*.

Se abren días felices, promesas de futuro, sueños de porvenir para todas las familias del pueblo llano...

Pero hoy... hoy... ya conocemos la Historia.

Sabemos que unos militares traidores, amparados por el capital y la Iglesia, apoyados por nazis y fascistas, mataron la esperanza, ahogaron

■ Benito Martínez i les seves filles, Andrea i Lola, al juliol de 1932

la utopía, sepultaron la memoria... Quisieron aniquilar a un pueblo y sus justos anhelos de pan, justicia y dignidad. Sumieron al país en una trágica guerra civil y acto seguido en la más cruenta y larga represión dictatorial que asoló España durante 39 años, hasta la muerte de Franco: en su cama, con las botas puestas y recién firmadas las últimas penas de muerte de tan sanguinaria dictadura.

“España, tierra estoica, que se abrió en dos pedazos de dolor y de piedra profunda”

“España... vendita toda, de mar a mar...”

16 Y, si conocemos la Historia, nuestra historia, es esencialmente porque cuando se rompe el silencio tristemente consensuado de una transición/traición que pactó amnistía por amnesia, han ido alzándose voces ciudadanas que, desde las asociaciones o individualmente, van interpelando al poder con más fuerza cada día. Miles de voces. Voces que salieron del olvido a que fueron sometidas y que reventando la chapa pesada del miedo y del terror que las sepultó durante décadas, resurgen al fin con fuerza; cuestionan, preguntan y hasta claman justicia.

Pero volviendo a ayer, a esos días de alegría y esperanza que embriagaron a un pueblo que puso todas sus esperanzas en la Segunda República naciente, vemos cómo la familia Martínez Martínez se ha ido incorporando felizmente a ese pedazo de tierra catalana que han hecho suya y que, a su vez, los ha adoptado fraternalmente.

Los hermanos trabajan y tienen novia en El Prat. El padre, ahora jubilado de la Marina, se ha hecho conserje del local de la UGT ubicado en el Centro Artesano de la villa.

La madre sigue delicada y Andrea no ha vuelto a la escuela. Pero su padre, para atenuar la amarga renuncia y también por ternura hacia esa hija (apenas mujercita) que asume con valor las duras tareas de casa, le regala un piano. ¡Un piano! Andrea, loca de contenta, se esfuerza en tocar con el mismo interés y la misma pasión que siempre puso en aprender. Aprovecha los huecos (muy pocos) entre limpiar la casa, lavar, planchar y remendar y muy pronto será capaz de ejecutar sus primeras

melodías. Economiza tiempo de donde lo haya para poder librarse a sus dos grandes pasiones del momento: la lectura y el piano, ese piano que le encanta, que alivia fatigas y despechos y que es prueba tajante de la tierna complicidad que la une a su padre.

Corren los años y decae la esperanza. La República no cumple lo soñado...

En la sombra van tejiéndose ya los hilos de futuras conjuras. 1932 verá materializarse un primer pronunciamiento y el resultado de las elecciones del 33 aumentará las inquietudes del pueblo.

Tras la Revolución de octubre del 34, el padre es detenido en el local de la UGT y llevado a la cárcel Modelo de Barcelona. Andrea y su madre recorren cada semana un camino de tristeza: el que las lleva hasta las rejas que apresan al ser querido. Son muchas entonces las familias que viven esa desesperación, las madres e hijas que recorren ese camino y acuden a la Modelo. Firmes en apariencia (no hay que añadir sufrir al sufrir) llevan el corazón ahogado de pena, los ojos dolidos de tanto rechazar lágrimas. Pero ponen la mirada tierna, comunicando confianza. Dejan al preso alguna comida envuelta en un pañuelo, anudado, que los guardias han registrado al entrar y marchan... salen tranquilas, con entereza, silenciosas y erguidas hasta la semana que viene, quizás.

Hay mucha crispación en el aire. Las posiciones se radicalizan.

Antonio se ha hecho de la CNT.

Andrea, que desde abril del 35 trabaja en La Seda del Prat, ha ingresado en las Juventudes Socialistas y es delegada del Socorro Rojo Internacional.

Cuando llegan las elecciones de febrero del 36, la familia, como una piña, milita en el Frente Popular, en defensa de su “niña bonita”, esa república de trabajadores que la vieja reacción de siempre ha querido y quiere aplastar, como aplastó a la “primera” en 1874.

En 18 de julio de 1936, cuando unos generales traidores dan el golpe de estado que desencadenó la Guerra Civil, la familia Martínez Martínez lo tiene claro. Fieles a la República, legalmente instaurada el 14 de abril del 31, y a sus ideales de Libertad, Democracia y Progreso, lucharán en donde les toca con dignidad y valor, con los “rojos”.

En este día, todos los ingredientes necesarios para que una vida, de repente, se transforme en trágico destino están reunidos. Ahí están los

Martínez Martínez, en el puesto en que les ha colocado el corazón y la razón. La tragedia ha empezado...

BENITO

El padre, después de haber andado duros caminos de exilio, morirá en un campo de concentración al norte de Francia, en otoño de 1939. Su cuerpo fue echado a una fosa común, en Normandía.

ADELA

La madre, sufrirá el rigor e inhumanidad que caracterizaban los campos de concentración de Francia, cuando la Retirada. Allí, para más dolor y sin poder siquiera moverse, le llegará la noticia de la muerte del marido, la del fusilamiento de un hijo, la del cautiverio de otro y la desaparición del tercero.

18 Mediante el canal de la Cruz Roja, podrá volver a su casa de El Prat, llevando con ella a Lola, la más joven de sus hijos. Encontrarán la casa violada, pillada... no hay ni rastro de la biblioteca, de los libros tan queridos por el padre y Andrea. No queda ni uno, han desaparecido. Tendrá además la pobre madre que someterse, por sospechosa, al ritual establecido por los del "Glorioso Movimiento Nacional" presentándose cada semana en el "cuartelillo".

ANTONIO

Sargento del ejército republicano y encargado del botiquín en el frente, es hecho prisionero al caer Barcelona. Mientras trataba de recoger heridos para llevarlos a la retaguardia.

Encarcelado, y después de haber sufrido las despiadadas palizas que le fueron propinadas por 5 "valientes" (todos a la vez), es fusilado en el Camp de la Bota y su cuerpo tirado a las fosas de Montjuïc.

Su expediente, recuperado gracias al trabajo efectuado por Marga Gómez y su equipo del Archivo municipal del Prat, dice así:

Filiación sindical. CNT

Conducta. Mala

Ideas religiosas. No

Propaganda marxista

■ Andrea Martínez va néixer al Ferrol, el 19 d'octubre de 1918

Y añade: “no puede conceptuársele adicto al Glorioso Movimiento Nacional Sindicalista”.

Tenía 26 años.

BENITO

El hijo militante en UGT y miliciano en el ejército de la República es hecho prisionero al caer Barcelona. Conocerá las duras cárceles de Franco y los campos de castigo y de trabajo, el de Reus particularmente. La tristemente famosa “redención por el trabajo” del padre Pérez del Pulgar.

ALFONSO

Soldado en el ejército republicano, desaparece al caer Barcelona. Los padres no saben nada de él. Mucho más tarde reaparecerá. Ha vivido una larga, triste y penosa retirada por los Pirineos. Fue encerrado en el campo de concentración de Le Barcares y luego enrolado por la fuerza en un batallón de trabajadores extranjeros, antes de poder dar señales de vida a su familia o a lo que queda de ella.

20

LOLA

También ha vivido la retirada junto a sus padres y conocido la inhumana recepción que las autoridades francesas reservaron a los republicanos españoles. Tiene 20 años cuando regresa al Prat, con su madre. Su novio, republicano, ha muerto en los combates.

ANDREA

Dejó su trabajo en La Seda y se casó en julio del 37 con un madrileño, teniente de asalto de la República. Su vida queda pues ligada a la de Andrés, su marido. Con él ha estado en Valencia, por tierras del Ebro a donde lo destinaron y donde él queda mientras Andrea viene a dar a luz. Lejos de los campos de batalla y en la casa de los padres, en El Prat. El bebé, una niña, nace en abril del 38, mientras por el cielo de Cataluña rondan negras aves de muerte.

■ **Andrea Martínez amb la seva primera besnéta**

La Batalla del Ebro, que tantas ilusiones levantó en el campo republicano, terminó muy mal para ellos. Las tropas de Franco alcanzan el Mediterráneo. Cataluña será su nuevo objetivo y Barcelona caerá en enero del 39.

Para Andrea y los suyos, como para miles y miles de republicanos, empieza la insegura, interminable y cruel marcha de la retirada.

Exilio o muerte. No tienen más opción.

500.000 republicanos españoles asaltaron los Pirineos en un febrero de tan amargo recuerdo, buscando asilo en esa República vecina, patria de los Derechos Humanos... y que tan mal nos iba a tratar.

Ancianos, mujeres, niños, heridos y soldados de la República.

Interminable caravana de dolor y sufrimiento. Dantesca caravana perseguida por la aviación fascista, que los vino hostigando hasta la misma

frontera francesa. Cuerpos agotados, abatidos de cansancio y estupor, cuerpos harapientos, rotos de ansia, con toda la angustia y pesadumbre del mundo en la mirada. Entre esperanza y desesperanza, con el frío, el hambre y la sed mordiéndoles las tripas. Sin un techo para protegerles de los vientos malos de la historia. Humillados, encerrados como bichos entre alambradas, sin un mendrugo de pan para el anciano, un poco de leche para el niño que llora.

Cuerpos que un día, ayer, fueron sanos, alegres y fuertes, hoy diseminados sobre la arena inhóspita de la playa de Argeles-sur-Mer castigada por la tramontana helada de invierno, cuando se carga de nieve al pasar sobre el Canigó. Ahí, en las playas del sur de Francia, cercadas por alambradas de púas y empapadas de lluvia, como si del cielo cayeran todas las lágrimas que los ojos no pueden ya derramar. Ahí, ahí vinieron a morir las últimas ilusiones.

En Argeles-sur-Mer, sobre la arena helada de la playa, junto a su pueblo y con su hija en sus brazos, está Andrea. En el corazón de la tempestad, con los puños apretados de rabia y determinación, otea el horizonte.

22 ¿Qué va a ser de ellos?

La niña en los brazos de Andrea era yo, tenía 10 meses escasos.
Lo demás lo rememora Andrea ahora...

MIS 40 AÑOS DE EXILIO EN FRANCIA, DESPUÉS DE LA GUERRA CIVIL

■ ANDREA MARÍA MARTÍNEZ MARTÍNEZ

23

MI LLEGADA A FRANCIA

Cuando le preguntábamos al alcalde de Lavaveix-les-Mines: “¿Cuánto tiempo cree que estaremos en Francia?” Y él nos respondía: “*un mois?, 1 an?, 10 ans?, qui le sait?*”¹

Filomena y yo nos mirábamos y decíamos: “¡Este hombre está loco! ¡No sabe lo que dice!”

Y no fueron diez años. Fueron 40 los que pasamos exiliados lejos de nuestra tierra y de nuestras familias, a muchos de cuyos miembros no hemos vuelto a ver.

Yo pasé la frontera de Francia el ocho de febrero de 1939 con 20 años, y he vuelto a España el ocho de febrero de 1979 con 60 años. 40 años justos después.

Nuestro primer contacto con el país vecino fueron los gendarmes en la frontera, que nos hicieron bajar del coche donde íbamos: mis padres, mi hermana de 18 años, mi cuñada de 24 años con su hija de 20 de me-

¹ “¿un mes?, ¿un año?, ¿10 años?, ¿Quién lo sabe?”

ses, Anita (mujer de un compañero de mi marido) de 24 años también, mi marido (teniente del ejército republicano), mi hija de 10 meses y yo.

Cuando bajamos, nos hicieron entregar las armas. Como militar, mi marido llevaba una pistola y municiones. Nos registraron el coche. En el suelo había una bala, que había caído y no habíamos visto. El gendarme que llevaba el mando empezó a gritar y levantó la mano para pegar a mi marido, como si hubiera cometido un crimen. Al fin se calmó, nos hizo subir al coche y ponernos en la fila que iba hacia Argelés, donde llegamos al atardecer, a la playa, que iba a ser nuestra residencia durante 10 días, durmiendo en el suelo, envueltos en una manta ... el que la tenía, el que no, encima de la arena.

Nosotros tuvimos suerte pues un muchacho de Argelés que tenía una barraca de cañas en la playa, nos vio con mis padres ya mayores, y con nuestras dos pequeñas, (a las que se había añadido otra de cinco años, hija del chófer de mi marido, que se había unido a nosotros con su mujer y su hija) y nos dió la llave de la barraca para que pudiéramos abrigarnos por la noche.

24

En la playa había un campo rodeado de alambradas donde metían a todos los españoles que iban llegando, y a los que iban rondando por la playa. Para recogerlos hacían tres rondas; primero pasaban los gendarmes por la mañana y se llevaban hacia el campo a todos los que encontraban; a medio día pasaban los senegaleses, más negros que el carbón, y por la tarde pasaban los moros. Eran los que más miedo nos daban con sus sables, por lo que habían hecho en España durante la guerra, en los pueblos que habían conquistado.

Desde luego en cuanto los veíamos llegar nos metíamos en la barraca, y no salíamos hasta que habían pasado; así estuvimos 10 días, hasta que los moros vieron a las mujeres (pues los hombres, tres en total, mi padre, mi marido y el chófer se escondían en cuanto les veían para que no les llevaran al campo y no dejarnos solas). Aquella noche, cuando dormíamos, vinieron cuatro y con los sables abrieron la puerta, creyendo que había mujeres solas, pero salieron los tres hombres, y empezamos todos a gritar. Anita, que llevaba el silbato de la Policía de su marido, empezó a silbar y se armó tal alboroto que los moros huyeron y acudieron los gendarmes, a los que les explicamos como pudimos lo ocurrido,

y entonces se llevaron a los hombres al campo, y a las mujeres con las niñas nos llevaron a una barraca muy grande, donde había otras mujeres y niños y allí pasamos aquella noche.

Al día siguiente, y sin haber podido ver a nuestros hombres, nos hicieron subir a un camión y nos llevaron a la estación.

Nos hicieron subir a un tren sin darnos ninguna explicación, donde estuvimos desde aquella mañana hasta la tarde del día siguiente, estando más de cuatro horas parados en la estación de Toulouse donde dejaron nuestros vagones en una vía muerta, hasta que vino el tren que tenía que conducirnos a nuestro ignorado destino, que resultó ser Guéret en el centro de Francia, departamento de la Creuse.

En el vagón en que íbamos conocí a Filomena, catalana de 34 años, que iba con sus tres hijas, de cuatro a nueve años, y que al bajar del tren en Guéret se unió a nuestro grupo.

Llegadas a Guéret, nos llevaron a comer una sopa y luego a dormir (en el suelo, naturalmente) en un antiguo despacho de Correos acristalado por sus cuatro costados, y donde la gente venía a vernos a través de los cristales como si fuéramos bichos raros. Pasamos la noche como pudimos, y a la mañana siguiente vino un intérprete diciendo que había un pueblo a 40 km. de allí, llamado Lavaveix-Les-Mines, que había pedido, por mediación de su alcalde, Mr. Forignon, 30 personas, mujeres y niños, para ocuparse de ellos y evitarles así ir al campo de concentración, donde más tarde o más temprano teníamos que ir a parar todos.

Nuestro grupo ya se componía de nueve personas a las que se añadió Filomena con sus tres hijas, dos mujeres de Santander de unos 34 años con dos hijos cada una; una madrileña, Juana de 23 años con un niño de tres años; la esposa de un médico de unos 60 años; una familia madrileña, compuesta por la madre de alrededor de 50 años, con una hija de 17 años, y otra de 22, casada, y con una niña de 18 meses; otra familia andaluza compuesta por la madre de alrededor de 60 años, su hija de 26, y el hijo de ésta de dos años y una persona que iba sola, y que no supimos que era una mujer hasta que llegamos a Lavaveix, pues iba con el pelo cortado al rape y envuelta en una manta de la cabeza a los pies; luego supimos por qué, pero ya era tarde para impedir que viniera con nosotras.

Nos volvieron a subir en un tren, y ¡en marcha hacia nuestro nuevo destino!

En la estación de Lavaveix estaba el alcalde esperándonos, y varios curiosos que nos acompañaron a nuestra nueva residencia, en medio de la curiosidad general, pues las calles estaban llenas de gente para vernos, y comprobar si éramos personas como los demás o si los “rojos” éramos diablos con cuernos y rabo, como la propaganda franquista había tenido la precaución de anunciar en el extranjero.

Al fin, llegamos al sitio que nos habían reservado y en el que pasaríamos siete meses, hasta que se declaró la Guerra Mundial, y tuvimos que dejar nuestro refugio.

¡Y allí fue la nuestra! ¡Nadie hablaba ni comprendía el francés y la gente de aquel pueblo, empezando por su alcalde, no había visto nunca a un español, y menos aún a 30 a la vez!

Entre ellos 11 niños que lloraban cansados, con frío, hambre, sueño, y las mujeres preguntándonos dónde estábamos, después de tantos días de tren, sin saber de los hombres, que se habían quedado en los diferentes campos, y qué iba a ser de nosotras tan lejos de nuestro país, y sin saber el tiempo que íbamos a estar allí, ni cómo nos iban a tratar aquellas gentes que nos miraban y que no nos comprendían.

Entramos en nuestra casa: dos piezas. La cocina con una mesa larga en medio y un banco igual de largo a cada lado, una cocina grande de carbón, una fregadera, y en un rincón un biombo y detrás una palan-gana grande y un jarro de agua para nuestro aseo. La otra pieza era el dormitorio y cuarto de estar, con colchonetas de paja, una por persona (sin contar los niños más pequeños) pegadas a la pared alrededor de la pieza y delante de las colchonetas para evitar pisarlas, unos bancos dando también la vuelta alrededor de la habitación. El alcalde hablaba para explicarnos todo lo que teníamos que saber, con muchos gestos y mucha paciencia, pero ¿quién lo entendía? El hombre, cuando se cansó de hablar, se marchó, y nosotras nos dedicamos a colocarnos en nuestro sitio, colocar nuestros equipajes a la cabecera de nuestras colchonetas, y esperar a ver si nos iban a dar de comer. En la cocina, que estaba al lado de la habitación, pero que no comunicaba con ella (teníamos que salir a la calle para ir de una pieza a la otra) encontramos a una señora que

nos había hecho una sopa, cenamos y fuimos a dormir pues estábamos todas cansadas. Nosotras llevábamos una caja grande de cartón, donde iba toda nuestra ropa, encima de ella puse una manta, y acosté en ella a mi hija por no ponerla en el suelo; luego nos acostamos todas en las colchonetas y repartimos las mantas que llevábamos, agrupándonos por familias y juntándonos para evitar pasar frío.

Cuando nos acostamos, la mujer que iba sola con la manta a la cabeza tropezó y se le cayó la manta, descubriendo su cabeza rapada y llena de arañazos. Le preguntamos que le pasaba pero no nos lo quiso decir, aunque pronto lo supimos: tenía sarna, y nos la contagió a todas. Ella dormía detrás de la puerta en la primera colchoneta, al lado la familia madrileña; a continuación Juana con su niño; después nuestro grupo, dando la vuelta a la habitación frente a la puerta, la familia andaluza, y la señora Ernestina, y frente a nosotras Filomena y sus hijas, la mujer del chófer, y las dos santanderinas con sus cuatro hijos.

Así pues, empezaron Juana y su hijo a rascarse una noche al acostarnos, al día siguiente fueron las madrileñas, y así sucesivamente fuimos todas contagiadas. ¡Era horrible! Nos pasábamos la noche rascándonos. La única que no la cogió fue mi hija, yo creo que fue porque dormía sola aislada en su caja de cartón. Al fin, y aunque nos daba vergüenza tuvimos que decírselo al alcalde, pues no se podía soportar el picor, y los niños se pasaban la noche llorando sin poder dormir. El hombre vino con Filomena y conmigo a la farmacia y explicó lo que nos pasaba. El farmacéutico nos hizo una pomada con azufre y manteca de cerdo, y nos dijo que nos la pusiéramos por todo el cuerpo, todas las noches, hasta que nos curásemos.

Y aquí nos tienes pasándonos el tarro de la pomada y embadurnándonos la una a la otra dando la vuelta a la habitación: empezaba la familia madrileña y terminaban las santanderinas.

Hasta que al cabo de ocho o diez días se terminó la sarna.

Mientras, Filomena y yo, que habíamos simpatizado enseguida, estuvimos hablando para ver de qué forma podríamos entendernos con el alcalde para explicarle los problemas que se presentasen, y de qué forma podríamos tener noticias de nuestros maridos.

Al día siguiente de llegar a Lavaveix, a media mañana, tuvimos la sorpresa de ver llegar una procesión de gente del pueblo, con toda cla-

se de ropa, jerseys, zapatos, palanganas juguetes para los chiquillos y golosinas. Todos nos hablaban, y nosotras no sabíamos más que decir “*merci*” y mirarles como tontas, lo que nos convenció a Filomena y a mi, que debíamos aprender francés lo antes posible, para poder entendernos con ellos y saber lo que nos decían, pues todos eran muy amables con nosotras.

Luego llegó el alcalde, nos miró a todas y se acercó para hablarnos. Entonces Filomena y yo nos pusimos delante de él y por señas, como pudimos, le preguntamos cómo podríamos saber de nuestros maridos. Debió de comprendernos porqué salió, y al poco rato volvió con un periódico en la mano, se llamaba *L’Humanité* y era el periódico comunista francés. En él había cuatro páginas con nombres de españoles que estaban en los campos y preguntaban por sus familiares.

Locas de contento cogimos el periódico y nos pusimos a leer, pero, ¿quién comprendía aquello? A parte de los nombres españoles, lo demás era chino para nosotras, pero lo leímos de la primera a la última página cinco o seis veces preguntándonos la una a la otra: “¿has comprendido algo? Yo no, ¿y tú? Yo tampoco. Pues volvamos a leer otra vez-” y así pasamos el día.

28

Al día siguiente llegó el alcalde nos llamó a las dos, y nos dio el periódico y un paquete pequeño diciendo “*c’est pour vous*”. Lo abrimos y vimos que se trataba de un diccionario de bolsillo Francés-Español. Emocionadas, le dimos las gracias y nos dijo que cada día vendría a ver si hacíamos progresos, y que teníamos que tenerle al corriente de todos nuestros problemas y necesidades. Y así poco a poco con mucha paciencia por su parte, y entusiasmo y voluntad por la nuestra, fuimos aprendiendo y comprendiéndonos tanto, que en los siete meses que pasamos allí, podíamos tener pequeñas conversaciones con los franceses, y hacernos comprender por ellos.

Mientras tanto en el refugio la vida se había organizado lo mejor posible, dentro de nuestra miseria y de nuestra angustia por no saber nada de nuestros maridos, y de nuestra familia que quedó en España.

Habíamos organizado turnos para cocinar y limpiar nuestras dos piezas. Naturalmente, las cuatro personas mayores no entraban en el trabajo. Las demás nos turnábamos así: dos para la cocina y dos para la

limpieza, toda la semana, y la cosa marchaba bastante bien, a pesar de las peleas diarias de la familia madrileña con la andaluza que no se podían soportar y todas las ocasiones eran buenas para tirarse de los pelos, insultándose, y revolcándose por el suelo con el resultado de ataques de nervios de Dolores, la joven andaluza, y ataques de hígado, de la abuela madrileña. La primera vez que ocurrió, nos asustamos todas y no sabíamos si pedir socorro, salir gritando a la calle, o dejarlas que se cansaran. Intentamos sujetarlas pero se liaron con nosotras también, entonces las dejamos que se arreglaran como pudieran, y ya todos los días era la misma función: cuando más tranquilas estábamos haciendo punto o cosiendo, y por la menor causa, empezaban a insultarse y ¡hale, pelea a la vista! Entonces Filomena cogía a sus hijas, nosotras a las nuestras, mi hermana y Anita, y nos íbamos a dar un paseo. Cuando volvíamos todo estaba tranquilo, Dolores y la abuela madrileña, en sus colchonetas con sus respectivos ataques y las demás calladas hasta el día siguiente.

Así pasaron unos 4 meses, siempre sin noticias de nuestros respectivos maridos, hasta que un día recibimos carta de la madre de mi cuñada, que había quedado en España, en la que le decía que mis hermanos; el mayor de los tres y el menor (o sea el marido de la cuñada que estaba con nosotras) estaban en la cárcel Modelo en Barcelona. Como los dos habían luchado en las filas leales a la República, nuestras esperanzas de que salieran con vida de allí eran pocas, y desgraciadamente así fue para el menor de ellos, pues en la segunda carta que nos llegó por el mismo conducto, se nos hacía saber que le habían fusilado en Montjuïc, y que al mayor le habían trasladado a un campo de trabajo en Reus.

Describir el dolor y la pena de mi madre en aquellos momentos es imposible (sólo hoy que yo también he perdido a un hijo de 42 años, la comprendo), un hijo fusilado, otro en un campo de trabajo franquista, y el de en medio sin saber todavía de él, así como de mi padre y mi marido; la pobre sufrió mucho, nosotras aunque sufríamos, éramos jóvenes y pensábamos que algún día las cosas cambiarían, pero ella no tenía nuestra energía, ni la inconsciencia de nuestra juventud.

Al poco tiempo, ¡por fin! tuvimos noticias de mi padre y mi marido que seguían en el campo de Argelés. Tuvimos que comunicarles las noticias referentes a mis hermanos.

■ Antonio Martínez Martínez, afusellat al camp de la bota el 25 de maig de 1939

■ Andrea Martínez amb la seva filla Marie a Guéret, el 1939

Pasados unos días, mi cuñada nos hizo saber que había decidido volver a España con su madre y hermanas, pues al faltar mi hermano, no tenía sentido que ella y su hija se quedaran en Francia, teniendo a toda su familia en España. Así que se inscribió en la lista de la Cruz Roja para repatriarse, pero antes de eso tuvimos que pasar un gran disgusto.

Una mañana al ir a desayunar nos llevamos un susto grandísimo. Mi sobrina tenía poco apetito, y su madre tenía que jugar con ella para distraerla y hacer que comiese un poco. Esa mañana le iba dando su desayuno andando alrededor de la mesa, la pequeña andaba hacia atrás diciendo a su madre que no la cogía, y mi cuñada aprovechaba para ir dándole cucharadas de sopas de leche. Mientras, la cocinera (que esa semana era Anita) había apartado del fuego una gran cacerola de café y la había puesto en el suelo destapada, para que se enfriase. Mi sobrina, andando para atrás, tropezó y cayó sentada en la cacerola del café casi hirviendo. Anita, rápida como el rayo, la sacó, pero no pudo impedir que la pequeña se quemase gravemente de la cintura para abajo. Corriendo la llevamos a la farmacia, donde le hicieron una cura de urgencia, pero nos dijo el farmacéutico que había que llevarla inmediatamente al Hospital. Mientras mi cuñada iba al refugio a por ropa, y varias cosas, yo me fui a la Alcaldía donde le expliqué lo sucedido al alcalde, el cual nos hizo un salvoconducto y nos procuró una ambulancia que nos llevó al Hospital de Guéret, donde se ocuparon de mi sobrina enseguida.

32

Mi cuñada se quedó en el Hospital con ella, y nosotras tuvimos que regresar a Lavaveix, donde mi madre y todas las demás esperaban ansiosamente noticias de la pequeña.

A partir del día siguiente y tres días por semana, durante el mes y medio que mi sobrina tuvo que pasar en el Hospital, el alcalde nos procuró un permiso para tres personas, para ir a verla, y tres billetes de tren de ida o vuelta a Guéret, es decir que a la ida o a la vuelta teníamos que andar los 40 kilómetros que separaban Lavaveix de Guéret.

Decidimos que iríamos a pie a la ida, marchándonos por la mañana temprano, y la vuelta la haríamos en tren; y así lo hicimos.

Casi siempre íbamos las mismas, es decir: Filomena, Anita, mi hermana y yo, y como sólo teníamos tres billetes, una vez venía Anita y otra vez Filomena, pues mi hermana y yo íbamos siempre. Salíamos a las seis de

la mañana muy decididas, pero cuando llevábamos 15 o 20 kilómetros andados nos preguntábamos si llegaríamos al final, y animándonos las unas a las otras, unas veces cantando y otras arrastrándonos, llegábamos, reventadas, pero ¡llegábamos!

Cuando por fin mi sobrina pudo salir del Hospital, las llevaron al campo de Guéret, desde donde más tarde, con la Cruz Roja, volvieron a España.

Cuando llegamos nosotras a ese campo, ellas ya se habían marchado.

Al poco tiempo ¡gran alboroto en el refugio! La llegada de un telegrama dirigido a Juana Moreno (la madrileña, con su hijo de tres años) que le decía que debía coger el tren hacia Burdeos, en donde la esperaba su marido para embarcar con rumbo a México. ¡Menuda alegría para ella, y menuda envidia para las que nos quedábamos!

Todas hubiésemos querido estar en su puesto, pues en aquellos momentos era la gran ilusión de todos los exiliados en Francia. Todas fuimos a despedirla a la estación, y todas lloramos un poco al verla marchar.

A todo esto, habían pasado ya casi cinco meses, y los asuntos internacionales iban de mal en peor pues se empezaba a hablar de una guerra europea y la gente del pueblo estaba asustada.

33

Un día, el alcalde vino a vernos con un señor que tenía un taller de hacer colchones, y nos preguntó si nos interesaría ir a trabajar a su taller pues tenía mucho trabajo, ya que empezaban a llegar refugiados de la frontera con Alemania y de Bélgica, que huían por el temor a una declaración de guerra.

Como no teníamos nada que hacer, y por huir de las peleas diarias que se desarrollaban en nuestro refugio, Filomena, Anita, mi hermana y yo aceptamos ir a trabajar, pensando también que ganaríamos algo para poder ayudar a los hombres que estaban en el campo. Así que marchamos al taller llenas de entusiasmo, y aunque ninguna sabíamos nada del oficio, nos explicaron cómo debíamos hacer, y a los tres días éramos tan expertas como los demás obreros. El patrón vino a felicitarnos por nuestro trabajo y nosotras estábamos encantadas por tener una ocupación que nos permitía sentirnos útiles y nos alejaba de la atmósfera que se respiraba en nuestra vivienda.

Así pasaron dos meses. A primeros de septiembre, vino el alcalde a decirnos que habiéndose declarado la guerra con Alemania, había recibido órdenes de la Prefectura de trasladarnos a otro sitio en el plazo de unos días.

Nos dijo también que las cuatro que habíamos trabajado en el taller de colchones, teníamos que ir aquella tarde pues nos habían preparado una merienda y el patrón nos quería dar algo. Hay que decir que en los dos meses que llevábamos trabajando no nos habían dado nada todavía. Así que por la tarde fuimos las cuatro al taller, donde nos habían preparado una mesa con galletas, chocolate, café y champán.

Después de merendar, el patrón nos dio las gracias por nuestro trabajo, y nos dio a cada una de nosotras una pieza de 20 francos; eso fue lo que ganamos trabajando dos meses.

Mi hermana y yo nos compramos un par de zapatos cada una, uno para mi hija que había empezado a andar, y el resto lo mandamos en un giro a mi padre y a mi marido, que estaban todavía en el campo de Argelés.

A los dos días llegó el alcalde con una cara muy triste y nos dijo que recogiéramos nuestras cosas pues de un momento a otro iba a llegar un autobús para llevarnos. Le preguntamos que a dónde nos llevaban y con los ojos llenos de lágrimas nos dijo que nos trasladaban a Aubusson de momento, después ignoraba cuál sería nuestro destino, pero que debido a la guerra que empezaba, el Gobierno quería concentrar a todos los extranjeros en un sitio para evitar que se dispersaran por toda Francia y poder disponer de ellos en todo momento.

Llegó el autobús y ¡arriba todo el mundo! Mucha gente del pueblo vino a vernos marchar, el alcalde nos dio un beso, y tuvo que sacar su pañuelo para secarse las lágrimas; él ya sabía a dónde nos llevaban, cosa que nosotras ignorábamos todavía.

Dijimos adiós por las ventanillas a todos y el autobús arrancó hacia nuestro nuevo destino. El camino fue un valle de lágrimas. Las mujeres más mayores iban llorando, y las demás, con el corazón encogido preguntándonos a dónde nos llevarían y qué iba a ser de nosotras. ¡Llegamos a Aubusson!

Cual no sería nuestra sorpresa cuando el autobús se detuvo a la puerta de la cárcel, donde había un hombre con unas llaves que nos abrió la puerta y que cuando entramos todas volvió a cerrar detrás de nosotras.

Nos hicieron entrar y subir unas escaleras y nos llevaron a una pieza grande donde nos metieron a todas. Nos dijeron que como eran más de las siete de la tarde, ya no podíamos cenar pues la cena era a las siete en

punto, y como debido a la Defensa Pasiva, se apagaba la luz a las ocho, teníamos que darnos prisa en dejar nuestros paquetes y acostarnos, pues a las ocho todo el mundo tenía que estar callado y quieto.

Les preguntamos que dónde íbamos a dormir, pues no había ningún colchón, ni siquiera un montón de paja para poner a las criaturas, y nos contestó: “*par terre*”, es decir en el suelo, y nos dijo que al día siguiente ya nos darían donde dormir.

Extendiendo nuestras mantas en el suelo procuramos dormir pero los niños tenían hambre y nosotras no teníamos nada que darles, así que aquello era un concierto de llantos, en el que no podíamos hacer nada más que consolarles, hasta que el sueño acabó con todo.

Al día siguiente, nos levantamos y fuimos abajo donde había cuatro celdas, la cocina, el comedor, un patio, con unas paredes muy altas donde se podía pasear durante el día, y otro patio más pequeño donde estaban los retretes por los que paseaban unas ratas más grandes que muchos gatos, que por la noche venían a pasearse por encima de nosotras, como pudimos darnos cuenta a partir de la noche siguiente. En el comedor, donde a las ocho en punto se nos dio el desayuno (café con leche y una rebanada de pan), conocimos a otros españoles que habían llegado hacía unos días. Luego llegó el hombre de las llaves, que se presentó como el comisario encargado de nosotros, y nos dio las instrucciones a seguir: ocho de la mañana desayuno, doce comida, siete de la tarde cena, ocho silencio y apagón; como en la cárcel los presos, igual. Desde luego, estábamos en la cárcel en la que encerraban a los prisioneros de guerra alemanes durante la guerra de los años 1914-1918. A la entrada de la cárcel había un patio donde estaban los lavaderos y el agua para el aseo de los habitantes de nuestra nueva vivienda, pero abrían a las 10 de la mañana, hasta las 6 de la tarde, cuando venía el comisario a cerrarlo. De esta forma, eran dos las puertas que nos separaban de la calle. ¡Cómo para escaparse!

Después de desayunar cogimos nuestro equipaje y se nos dio la orden de acomodarnos en las celdas que quedaban libres o en las que había algún sitio que ocupar. Por suerte para nuestro grupo la número 12 estaba vacía, y allí nos instalamos, mi madre, mi hermana, Anita, Filomena y sus nenas, la señora Ernestina (esposa del médico que no se quiso separar

de nosotras), la mujer del chófer con su nena y una de las santanderinas con sus dos hijos, (la otra estaba en el Hospital de Guéret con sus hijos enfermos), y yo con mi hija; en total éramos 15 mujeres y niños en una celda de cinco por cinco metros sin nada para sentarse ni donde poner nuestros equipajes, se nos dio una colchoneta de crin, más fría que el hielo, para cada persona mayor. Los niños tenían que dormir con la madre, y en el caso de Filomena, con tres niñas, o la de Santander, con dos niños, era un poco difícil. Así que decidimos poner las colchonetas juntas la una a la otra frente por frente, dejando en medio un pasillo que iba de la puerta a una ventana que había enfrente y que daba al patio de paseo. Cuando llegó la hora de acostarse nos pusimos siete en un lado y ocho en el otro poniendo todas nuestras mantas juntas y toda la ropa que pudimos encima, pues había mucha humedad lo mismo en el suelo que en las paredes. Cuando llevábamos un rato acostadas y en silencio empezamos a oír unos ruidos como si alguien se arrastrase por encima de nosotras; muertas de miedo nos sentamos en las colchonetas y empezamos a buscar en la oscuridad, hasta que oímos gritar por todas partes; ¡ratas, ratas! y correr por los pasillos. Cuando todo se calmó intentamos dormir otra vez tapándonos la cabeza por miedo a que las ratas se metieran dentro de la colchoneta, y las que teníamos niños apretándolos contra nosotras para protegerlos de los asquerosos bichos.

A la mañana siguiente, descubrimos que las ratas habían mordido los pedazos de pan que las madres habían guardado en sus cestos por si los niños tenían hambre y lloraban, poder darles algo. Entonces juntamos en un solo cesto todo lo que las ratas podían comer, lo atamos con un alambre que le pedimos al cocinero (que era refugiado también) y subiéndonos una encima de otra conseguimos colgar el cesto de un clavo que había en el techo y donde las ratas no podían subir; pero los cinco meses que pasamos allí teníamos un miedo terrible a la noche, sin luz, con criaturas pequeñas, y con aquellas asquerosas bestias, que de día veíamos pasearse por toda la porquería de los retretes, y de noche lo hacían por encima de nosotras.

Una noche nos despertaron gritos y carreras por los pasillos y llantos de una criatura. Salimos al pasillo para ver qué ocurría. El cocinero, que era el único que tenía cerillas para encender el fuego y una bujía, nos

explicó que una rata había mordido al niño que lloraba y que su madre, al levantarse para cogerlo en brazos, había sido mordida también en el pie.

Al lado del comedor había una habitación donde guardaba el comisario la comida de la semana, y allí había también un botiquín farmacéutico, pero ¡claro! está todo cerrado con llave. Entonces los hombres (pues había algunos cuando nosotras llegamos) empezaron a dar golpes en la puerta hasta que la rompieron y sacaron el botiquín para curar a las dos personas que habían sido mordidas por las ratas.

Luego volvimos todos a nuestros camastros, pero ¿quién dormía tranquilo después de todo aquello? Veíamos ratas por todos los sitios; desde luego había muchas, pero nuestro miedo nos hacía ver muchas más.

Al fin, llegó la mañana y al ir al comedor delante de la puerta que se había roto aquella noche estaban el cocinero y el comisario, este último gritando y gesticulando señalando la habitación. Entonces supimos que aprovechando que la puerta estaba rota hubo alguien de entre nosotros que se llevó lo que le apeteció de la despensa. Naturalmente, nadie se denunció, y aunque se registraron todas las celdas no se encontró nada: los que lo cogieron se lo debieron de comer enseguida sin dejar rastro. Resultado: a partir de aquel día nos cerraron también después de la cena la puerta que daba al comedor, así ahora eran tres las puertas que nos separaban de la calle, y todas nos preguntábamos: si alguien se pusiera enfermo por la noche, ¿cómo pedir auxilio y cómo nos iban a oír desde fuera?

Por desgracia pronto tuvimos la respuesta. A los pocos días fuimos despertadas otra vez por gritos y llantos. La familia andaluza que estaba con nosotras en Lavaveix, al estar nuestra celda completa, se había acomodado en el piso de encima, y eran ellas las que gritaban y lloraban. Enseguida salimos a ver qué ocurría. En la escalera del piso estaba Dolores, que así se llamaba la andaluza, con su hijo en brazos, llorando y gritando que su hijo se moría, la abuela la seguía también: ¡mi niño se muere!

Desde luego el niño estaba muy mal; se asfixiaba tenía los ojos cerrados, y estaba pálido y con unas ojeras moradas que daban miedo.

Nadie sabía qué hacer; nos pusimos a golpear la puerta que daba al comedor, pero eran tres las que nos separaban de la calle; otros salieron al patio y empezaron a gritar, sin resultado alguno.

■ Andrea i la seva germana durant el curs escolar 1929-1930

Así se pasó el resto de la noche: Dolores con su hijo en brazos, la abuela sentada en el suelo y nosotras de pie haciéndonles compañía. Era todo lo que podíamos hacer.

A la mañana siguiente, todos esperábamos la llegada del comisario, sentados en las escaleras. Cuando al fin llegó y nos vio a todos allí, nos preguntó qué pasaba. Nos levantamos todas y le hicimos paso hacia el piso, donde vio al niño muriéndose, y nos dijo que iba a llamar al médico. Se marchó y al poco tiempo volvió con el médico, quien después de reconocer al pequeño dijo que era una gripe, le recetó aspirina y se marchó y el comisario con él. Al atardecer de aquel día el niño murió.

La gripe que dijo el médico que era, fue la difteria. El niño murió asfixiado. Y todos nosotros impotentes por no poder hacer nada, sino llorar con la madre y la abuela. Hacia las ocho de la noche volvió el comisario con el médico, y al verlos nos pusimos todos a gritar llamándoles: ¡Asesinos! ¡Criminales! Y todo lo que se nos venía a la boca. Subieron al piso y vieron al niño muerto, la madre con él en brazos lloraba, pero la abuela se enganchó a la chaqueta del médico gritándole: ¡Asesino!, ¡Verdugo! y no había forma de soltarla. Finalmente, y casi corriendo las escaleras abajo, y perseguido por todos y por nuestros gritos, logró salir a la calle.

El comisario se quedó un rato con nosotros para decirnos que al día siguiente por la tarde nos dejarían salir para enterrar al pequeño; que lo sentía mucho, pero que no podía figurarse que lo del niño era tan grave, pues el médico le había dicho que era una gripe sin importancia. Mientras, nos dijo a las que teníamos niños que no les dejáramos ir a la habitación y que tampoco fuésemos nosotras para impedir el contagio.

Al día siguiente por la tarde, como nos habían prometido, nos dejaron salir a acompañar al pequeño hasta el cementerio.

Cuando volvimos, la mayoría estábamos mareadas, pues llevábamos encerradas más de cuatro meses. Mientras estuvimos fuera, vinieron a desinfectar la habitación, y la vida siguió igual hasta el día que, por fin, nos sacaron de aquella prisión después de cinco meses de permanecer en ella.

Otra vez la pregunta: ¿A dónde nos llevan ahora? Y naturalmente, ninguna respuesta.

Nos hicieron recoger nuestro “equipaje” y ¡hala, al camión!

Llegamos a Guéret que ya conocíamos por haber pasado allí una noche antes de ir a Lavaveix, pero no bajamos.

Seguimos unos cuatro kilómetros más lejos y llegamos a un campo alambrado todo alrededor, y con unos 15 barracones de madera, le llamaban “Le Camp du Clocher”.

Nos hicieron bajar del camión y nos llevaron a uno de los barracones, el número siete, y nos dijeron que nos acomodáramos allí donde hubiese sitio ya que había bastantes personas en él. Así lo hicimos, mirando que nuestro grupo no se separase y siguiese junto todo el tiempo posible.

Cogimos las colchonetas de paja que encontramos por allí, las pusimos juntas, echamos por encima las mantas que teníamos, y a dormir sin cenar, pues cuando llegamos al campo los que allí había ya habían cenado y no se había contado con nosotras para las raciones; sólo a los niños de menos de seis años se les dio un vaso de leche. Nos acostamos como pudimos, los niños entre dos personas mayores para abrigo del frío y de las dichosas ratas que había por todos lados.

40 Al despertarnos, cual no sería nuestra sorpresa al ver que las mantas estaban mojadas, entonces miramos el techo y comprendimos; los tablo- nes de madera que componían el techo de las barracas en vez de estar bien juntos uno junto al otro, tenían un espacio de dos o tres centímetros entre ellos y por allí el agua cuando llovía, o el hielo cuando no llovía, pasaba, y nos caía encima toda la noche.

Estábamos en los últimos días de enero de 1940, y el termómetro marcaba de cuatro a seis grados bajo cero.

Las mujeres que tenían los niños menores de seis años, antes de las ocho de la mañana (hora en que las encargadas de traer el rancho a las barracas, nos traían el agua sucia que llamaban café y una rebanada de pan) teníamos que ir a hacer cola delante de la ventana de la cocina, donde se nos daba un vaso de leche para cada criatura, para todo el día, leche a la que la jefa del campo le había previamente quitado la nata para hacer mantequilla y venderla por su cuenta en el mercado negro.

Para ir a hacer cola, por encima de nuestra ropa nos poníamos una manta por la cabeza, y la atábamos a la cintura, pues hacía un frío terrible y llovía muy a menudo.

Para lavar la ropa, lo hacíamos en un riachuelo que pasaba por dentro del campo, pero antes de lavar teníamos que romper la capa de hielo que lo cubría. Cuando terminábamos de lavar todas llorábamos de frío y no podíamos calentarnos en ningún sitio pues estaba prohibido hacer fuego en las barracas para evitar los incendios (los jefes tenían estufas en las suyas). A los 15 días de estar en el campo, se nos preguntó si sabíamos hacer punto y si queríamos tricotar calcetines para los soldados franceses que estaban en el frente, se nos pagaría un franco el par. Naturalmente, todas dijimos que sí. Por mi parte un franco representaba un litro de leche para mi hija, que estaba obligada a comer el rancho que nos daban, y que no sé cómo salió viva del campo.

Así organizamos nuestra vida en el campo; un par de calcetines por día, largos hasta las rodillas y los pies para zapatos del 43, así que nos costaba todo el día tricotarlos. Cuando los terminábamos, los llevábamos a la jefa del campo, nos los pagaba, y nos daba media hora de permiso para ir a una granja, que estaba a dos kilómetros, a comprar la leche. Teníamos que correr para llegar a tiempo, pero valía la pena; al menos las criaturas bebían leche buena y algunas veces la gente de la granja nos daba alguna cosa para ellos, algo de comida o ropa, lo que contribuyó a que mejorase un poco la vida de las criaturas, que daba lástima de ver lo delgadas que estaban todas.

Bien es verdad que las mayores tampoco brillábamos pues parecíamos lo que éramos; muertas de hambre y de frío, parecíamos fantasmas.

A continuación de nuestro grupo, había una chica de unos 26 a 28 años con su hija de cuatro años que se había unido a nosotras llamada Juana.

Una noche nos despertaron sus gritos y llantos, fuimos a ver lo que le ocurría y nos dijo que la pequeña se estaba muriendo.

Efectivamente la niña estaba ardiendo de fiebre.

Corriendo alguien salió a llamar al jefe del campo, que vino y dijo que a las ocho de la mañana, si no estaba mejor, la llevarían al Hospital de Guéret.

Todas pasamos lo que quedaba de noche con Juana y su pequeña, la cual no mejoraba, más bien al contrario. Y todas teníamos en el pensa-

miento la muerte de Manolín, el pequeño que se quedó en Aubusson por no haber sido asistido a tiempo.

Por fin, llegaron las ocho de la mañana. Llegó el jefe con un médico, quien después de ver a la niña, ordenó que la llevaran al Hospital. Su madre fue con ella y al anochecer volvió sola. La niña había muerto y a ella no la dejaron quedarse en el Hospital.

Es difícil describir la noche que pasamos todas en la barraca intentando consolar a Juana quien no hacía más que decir:

“¿cómo se lo voy a decir a mi marido?, ¿cómo le digo que nuestra hija está, muerta?” La pobre estaba desesperada y no había forma de consolarla o intentar que durmiese un poco.

Al día siguiente, vino el jefe del campo, (durante la noche nadie se acercó por la barraca a ver qué pasaba, ni a traerle una taza de tisana a la pobre madre destrozada) y nos dijo que las que quisiéramos asistir a la sepultura de la pequeña diéramos nuestros nombres para hacernos un salvoconducto. Todo nuestro grupo y algunos “habitantes” más de la barraca nos apuntamos, y a las cuatro de la tarde nos dejaron salir, pues teníamos que andar cuatro kilómetros para ir a Guéret, al Hospital donde estaba la niña (el entierro era a las cinco), con orden para todos de estar de vuelta en el campo a las seis de la tarde, sin detenernos en ningún sitio.

Cuando llegamos al Hospital nos dirigieron a la “Morgue”, o depósito de cadáveres, donde encima de una mesa de mármol estaba el cuerpo de la niña y su madre sentada a su lado.

Pero lo que más nos impresionó fue ver encima de otras mesas, los cuerpos de otras personas muertas: es decir que la pobre Juana tuvo que velar a su hija en el depósito, ¡con varios cadáveres! Nadie tuvo la piedad ni la delicadeza de poner la niña en una habitación aparte, donde su madre pudiera pasar con ella su última noche.

A las cinco de la tarde vino el cura y nos pusimos en marcha hacia el cementerio, donde llegamos casi corriendo detrás del coche que llevaba a la niña; ni siquiera su madre tuvo derecho a ir sentada al lado del chófer, venía detrás con nosotras, que la arrastrábamos como podíamos. Cuando acabó la ceremonia que fue cortísima, volvimos al campo con Juana, a la que tuvimos que acostar con una fiebre que le duró unos días.

Mientras todo esto ocurría en el campo, fuera de él, había salido una orden del Gobierno francés, dirigida a los refugiados españoles, según la cual, los hombres que todavía quedaban en los campos (digo que todavía quedaban, porque un buen número había salido en compañías de trabajo a fortificar las líneas del frente, otros se habían vuelto a España, por medio de la Cruz Roja) así pues, los que se habían mantenido firmes a pesar de todas las miserias en el campo, estaban autorizados a salir a trabajar en la agricultura, y a los tres meses de trabajar con un mismo patrón, se les daba una autorización para sacar del campo a su mujer y a los hijos, el que tuviese.

Mi padre salió a trabajar en la recogida de la remolacha al norte de Francia, para poder sacar del campo a mi madre y a mi hermana, y mi marido salió a trabajar en las viñas de Narbonne, en el sur de Francia, para sacarnos a mí y a nuestra hija.

Nosotras en el campo esperábamos con mucha ilusión que se cumplieran los 3 meses reglamentarios para que los hombres pudieran reclamárnos, pero no habíamos llegado al final de nuestras penas, pues hacía 15 o 20 días que mi padre trabajaba, cuando cargando un camión de remolacha se arañó los pies con la horca. Al principio no hizo caso, pero a los pocos días se le habían infectado las heridas, a causa de la diabetes que sufría desde nuestra guerra, y por la que seguía un régimen en casa, imposible de seguir en la situación en que se encontraba.

Total, que lo llevaron al Hospital de Chaumont-en-Vexin pero como siempre, demasiado tarde, murió a los dos días.

Nosotras pasamos 20 días sin saber nada de él a pesar de escribirle cada 5 o 6 días, hasta que la última de nuestras cartas nos fue devuelta con la mención "*Decédé*", es decir "fallecido", en una esquina.

Otra faena y otro dolor para mi madre, y naturalmente para nosotras, pero especialmente para ella, que se veía a su edad, lejos de su casa, sin marido, con un hijo menos, y sin esperanzas de salir del campo, al haber muerto la persona que podía haberla sacado. Yo tenía esperanza de salir pronto, pues hacía ya dos meses que mi marido trabajaba en el mismo sitio, y había empezado a hacer gestiones en la Prefectura para mi salida del campo. Si todo iba bien podría salir a mitad del mes de marzo, y estábamos ya en la segunda quincena de febrero.

Mientras, en el campo había ocurrido algo que no comprendimos el primer día, pero que después nos asustó un poco. Todas las mañanas hacían poner en dos filas, una enfrente a la otra, a todas las personas mayores de 14 años y menores de 50. El primer día que esto ocurrió no comprendíamos nada, pero pronto comprendimos que llegaban unos hombres que se paseaban entre las dos filas formadas por nosotros (yo, como todas las que teníamos hijos pequeños nos salvamos) y cuando alguien les interesaba, le daban vueltas, les tocaban los brazos, les miraban los dientes; en fin, como si fueran a comprar un caballo. Luego lo ponían a parte, y cuando se acababa la feria se los llevaban con ellos, sin más explicaciones ni formalidades para con nosotros y sin preguntarnos si aquello nos convenía o no, y sin saber a dónde nos llevaban.

44

Una de las primeras que salió en esas condiciones de nuestro grupo fue Anita. No tenía hijos y era la más alta y fuerte de todas nosotras. Cuando la volví a ver, 25 años después, me dijo que la habían llevado en un circo ambulante como criada y cocinera. Había recorrido toda Francia con ellos, hasta que logró reunirse con su marido en el departamento de Ariège, dónde mí marido y yo fuimos a verles un par de veces, y dónde su marido murió de silicosis de la mina a los 54 años.

Cada día se repetía la misma operación en la entrada del campo. Se iban marchando los más jóvenes y fuertes, quedando en el campo los más viejos y los jóvenes que teníamos hijos pequeños. Esperábamos que la Prefectura autorizase nuestra salida.

¡Por fin llegó la mía! Una mañana el jefe del campo me hizo llamar a su despacho para anunciarme mi salida para dos días después, sería el ocho de marzo. Me entregó el billete de tren que tenía que llevarme hasta Narbonne y donde, según me dijo, estaría mi marido esperándome con una autorización de su patrón, pues sin ella no podía circular. Algunos no teníamos papeles de identidad y estábamos expuestos a que los alemanes, dueños de Francia en aquellos momentos, nos cogieran y nos llevaran a un campo en Alemania. Al parecer las cosas no iban a mejorar mucho para nosotros, pero éramos jóvenes y lo importante era que íbamos a estar juntos y fuera del campo.

Cuando le dije a mi madre que ya tenía el billete para reunirme con mi marido me dijo que ella y mi hermana se iban a apuntar en la lista de la Cruz Roja para volver a España.

Siendo viuda ella y soltera mi hermana no tenían ningún hombre que pudiese hacerlas salir del campo. Seguían viniendo a llevarse gente del campo para hacerles trabajar, a veces sin saber a dónde los llevaban. Tenía miedo de que se llevasen a mí hermana y quedarse ella sola a morir en el campo.

Desde luego, era lo mejor que podían hacer las dos en aquellos momentos, y así lo hicieron. Se fueron a apuntar aquella tarde y salieron una semana después de irme yo. Creo que, según me contó mi hermana cuando la volví a ver 16 años después, pasaron muchas peripecias y apuros, pero en aquellos momentos no tenían otra solución. A mi madre no la volví a ver, ya que murió 13 años después de separarnos.

Yo, por mi parte, salí del campo con mi hija el día ocho de marzo como estaba convenido. Habían pasado 13 meses desde que pisamos la frontera francesa. Lo peor había pasado, pero ¿cuánto nos quedaba por pasar todavía?

Tuvimos que resistir a la incomprensión de la mayoría de los franceses, que nos veían como ladrones, asesinos y maleantes de toda clase (a consecuencia de la propaganda franquista que se hizo de los republicanos en el extranjero); a la persecución alemana, para quien todos los refugiados españoles eran comunistas y de quien teníamos que escondernos en cuanto los veíamos, como del diablo.

Mi marido participó en la resistencia francesa contra los alemanes, con la esperanza de que, al finalizar la guerra, los españoles podríamos volver a nuestra tierra, que tanto añorábamos, y poder vivir en paz al lado de nuestras familias al fin reunidas. ¡Pero no fue así!

Volvimos a pisar tierra española 40 años después. Mi marido y yo dejamos en Francia a nuestros cuatro hijos, todos casados con franceses, y a nuestros nietos. Para mí fue muy doloroso dejar allí todo lo que tenía y volver a España los dos solos, ya mayores, y sin saber cómo se iba a organizar nuestra vida.

Pero mi marido no hacía más que repetir: “Yo no quiero morir en Francia. He estado por la guerra cuarenta años y no me quedo ni un día más. Si tú quieres quedarte aquí, hazlo, pero yo me voy.” ¿Qué hacer en estas condiciones? Al fin, después de hablar con mis hijos y aconsejada por ellos, decidimos venir a España. Mis hijos vienen a vernos muy a menudo.

Así vivimos tres años felices y locos de contento de estar en nuestro país, que recorrimos de norte a sur y de este a oeste, sin cansarnos y muy satisfechos de estar en él. Pero a los tres años de estar aquí perdimos en Francia, donde residía, a un hijo de 42 años. Las cosas ya no fueron iguales para nosotros, y en menos de tres años de perderlo a él murió mi marido, después de dos ataques de corazón.

Actualmente, hará diez años que regresamos de Francia. Yo me he quedado aquí. Voy muy a menudo a ver a mis hijos y ellos vienen aquí con frecuencia. Así va pasando el tiempo. ¿Hasta cuándo? Menos mal que tengo a mi hermana muy cerca.

El Prat de Llobregat, marzo de 1987

Después de leer éstas memorias, mis hijos me dijeron:

46 “Mamá, ¿por qué no escribes también lo que pasasteis después de salir del campo de concentración?”

Les escuché y me decidí a hacerlo. Aquí está la continuación.

MIS PRIMEROS AÑOS EN FRANCIA

A primeros de marzo de 1940, y después de pasar unos 13 meses, primero en la playa de Argelés, luego en Lavaveix-LesMines (Creuse), más tarde en la prisión de Aubusson y finalmente en el Camp du Clocher, Guéret, estos últimos en la Creuse también, llegó la autorización de la Prefectura para reunirme con mi marido en el Departamento de Aude, donde hacía tres meses que trabajaba en una propiedad agrícola perteneciente al alcalde de Portel y que se llamaba Les Campets.

Salimos mi hija y yo de Guéret por la mañana. Yo sabía que en Limoges tenía que cambiar de tren, donde tenía que coger otro que me

llevaría hasta Narbonne, que era donde me esperaba mi marido. Lo que no sabía era que tenía que esperar en Limoges cuatro horas, sin conocer a nadie y hablando y comprendiendo poco el francés, ya que en los diferentes sitios en los que había estado hablábamos todos español. Iba con la niña, que no tenía dos años todavía, y con dinero justo para comprarle en la estación unas galletas y un vaso de leche.

La estación estaba llena de soldados, muchos moros y senegaleses. Yo estaba muerta de miedo con mi hija en brazos, pues había un moro que no me quitaba los ojos de encima. Después de la noche de los moros en Argelés, éstos me aterrorizaban, así que no me moví de mi asiento esperando a que llegase el tren. Seguramente el miedo que tenía debía ser visible pues un soldado francés, que estaba sentado frente a mí, se dio cuenta y vino a sentarse a mi lado. Me preguntó a dónde iba y por qué tenía miedo. Le expliqué que era refugiada española y que iba a Narbonne con mi hija a reunirme con mi marido y que tenía mucho miedo a los moros, especialmente al que estaba allí que me miraba tanto. Entonces me dijo que él iba a Perpignan con permiso y que por lo tanto haríamos el viaje en el mismo vagón, que me ayudaría y me diría cuándo llegaríamos a Narbonne. Así que cuando llegó el tren cogió a mi hija, que se había quedado dormida, en brazos. Yo le seguí con mi escaso equipaje y subimos en un vagón, en el que había dos señoras y un señor mayor.

El viaje fue largo, pues no llegamos a Narbonne hasta la mañana siguiente. Antes de bajar del tren le di las gracias por su amabilidad y me dijo *“Aujord’hui ç’est pour vous, qui sait si demain ça ne sera pas ma femme qui se trouvera dans la même situation, au pas où nous allons”*.²

En la estación de Narbonne estaba mi marido esperándonos. Cuando lo vi le dije a mi hija: “Mira Amparin, allí está el papa”. Y ella empezó a dar gritos llamando: “Papá, papá”.

Al salir de la estación había una pareja de gendarmes que, al vernos, vinieron hacia nosotros y le dijeron a mi marido: “Está bien, no nos has engañado, ya puedes marchar con tu familia”. Le pregunté qué pasaba y me dijo que cuando llegó a la estación, los gendarmes le pidieron los papeles y que como no los tenía lo querían detener. Él les dijo que había

2 Hoy es por usted, quien sabe si mañana no será por mi mujer que se encuentre en la misma situación, al paso que vamos

venido a esperar a su mujer y a su hija que venían del campo y entonces le dijeron que iban a esperar a que llegase el tren para ver si les había engañado. Al ver que era cierto lo que les había dicho, nos dejaron marchar sin más preguntas.

Llegamos a Les Campets, que era una propiedad de viñas, cuyo propietario, el alcalde del pueblo, era muy amigo de los alemanes que tenían invadida Francia. Cada fin de semana les invitaba a cenar en su *château*, situado en su propiedad.

Los obreros que trabajaban en ella eran: el *regisseur* o contraamaestre (más malo que los *mistos*); el capataz, o sea una familia italiana cuyo Dios era Mussolini, y de la que en calidad de antifascistas, teníamos que desconfiar y tener cuidado con lo que decíamos, pues eran los confidentes del *regisseur* (que dicho sea de paso se acostaba con la mayor de las hijas); dos familias francesas y cinco familias españolas, incluidos nosotros.

48 La propiedad estaba a cuatro kilómetros del pueblo de Portel, de donde el dueño –Mr. Guiter– era el alcalde. El trabajo era el de la viña, pero no cobrábamos mensualmente sino diariamente. Es decir, que a pesar de que vivíamos en la propiedad y no podíamos ir a trabajar a otro sitio, nos pagaban al día. Si llovía o nevaba y no se podía trabajar, los españoles no cobraban más que los días trabajados. Así, en diciembre del 40 a causa de la nieve mi marido no trabajó más que dos días. Les pagaban 10 francos la jornada, a los franceses 15 francos y a los italianos les pagaban el mes entero.

Nuestras salidas eran al pueblo a pie cada día a por el pan (100 gramos por persona) o a alguna otra propiedad cercana donde trabajaban otros compatriotas tan miserables como nosotros. No podíamos salir de la región, pues no teníamos carnet de identidad, y los gendarmes vigilaban todas las carreteras en busca de los que se escapaban de los campos. Los alemanes, por su parte, también estaban a la caza de los comunistas o rojos españoles. Si nos detenían los gendarmes por la carretera teníamos que decir que trabajábamos para Mr. Guiter, y no nos pasaba nada. Pero, en cierta forma, éramos prisioneros ya que no podíamos salir fuera del pueblo.

A todo esto estábamos medio muertos de hambre, pues todo estaba racionado. De todas formas, lo que mi marido ganaba era justo para

comprar el pan y la leche para nuestra pequeña. Nosotros comíamos hierbas que encontrábamos en las viñas, hervidas con agua y sal, de aceite teníamos 100 gramos por mes y por persona y patatas 1 kg, que reservábamos para nuestra hija. También nos daban bonos para 100 gramos de carne al mes, pero no podíamos comprarla porque no teníamos dinero. Yo se los daba a una de las familias francesas, y ella a cambio me daba huevos de sus gallinas, con lo cual nuestra hija iba saliendo adelante, más bien que mal.

Desde luego, nunca en mi vida he pasado tanta hambre como ese año 40, pues para arreglar mi situación, estaba embarazada. Nunca he comprendido cómo pude llegar al final y tener un hijo normal, con toda la miseria y el hambre que pasé.

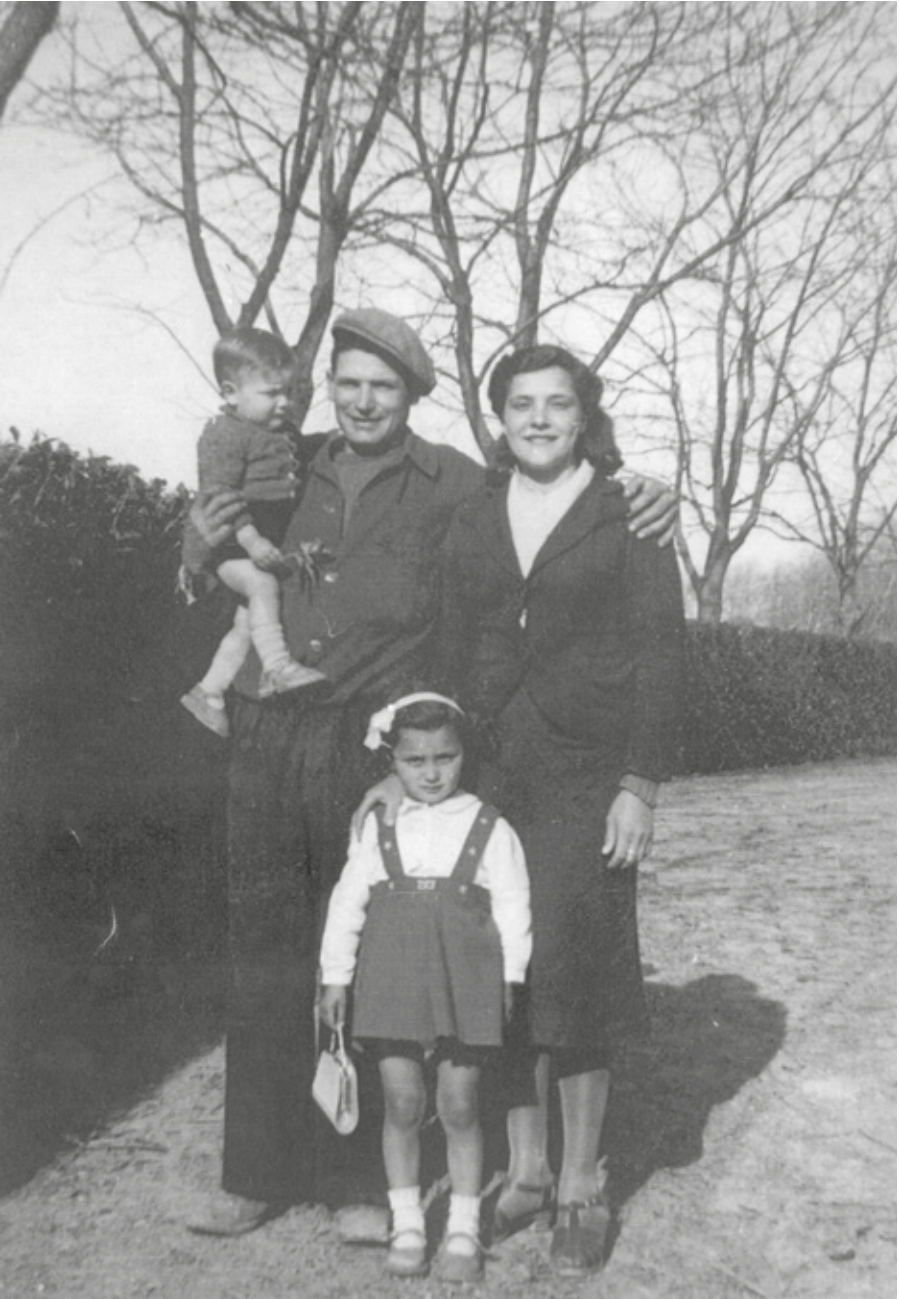
Y no fue todo. Llegó la vendimia y teníamos que vendimiar todos los obreros, hombres y mujeres, pues a causa del mal tiempo había que entrar la cosecha aprisa. Era el mes de octubre, trabajamos 15 días y llovió todos los días. Yo estaba de ocho meses y terminaba todos los días con un dolor de riñones terrible y con un frío más terrible todavía, pues no tenía ni abrigo ni chaqueta, ni botas, en fin nada que ponerme encima del vestido con el que había salido del campo.

Hasta el punto que un día tuve que decirle al *regisseur* que no podía continuar, y entonces me dio una hora para ir a casa, calentarme un poco y volver a la viña. Llegué a casa de nuestros vecinos, refugiados como nosotros, y donde dejaba a mi hija con la abuela cuando me iba a la viña. La familia era un matrimonio con un hijo de 10 años y la madre de ella.

La abuela me hizo una tisana ya que no había café y debajo del vestido me envolvió con papeles de periódico (como a una momia) bien atados, me bebí la tisana y volví a la viña. Así terminé mis primeras vendimias en Francia. Tan harta, que le dije a mi marido: “¡Andrés, si algún día me pierdo, no me busques en las viñas, pues las he aborrecido para siempre!”

Con lo que yo gané, compramos lo más necesario de ropa para el hijo que llegaba, y una bicicleta de ocasión para que mi marido pudiese ir al pueblo a por el pan cuando volvía del trabajo por la tarde.

Hasta entonces era yo la que iba todos los días, a pie, naturalmente. Si hacía mal tiempo iba yo sola y si lo hacía bueno venía mi hija conmigo,

■ Andrea Martínez amb els seus fills i el seu marit a la sortida dels camps.
La foto era per a l'àvia, que vivia al Prat

pero eran 4 km. Para ir los andaba, pero cuando volvíamos se plantaba delante de mí y me decía: “Mama, estoy cansada, me duelen los pies”. Entonces la cogía en brazos y adelante, con ella, el que venía en camino y el cesto de la compra (éste último era el más ligero) a caminar otros 4 kilómetros. Y así todos los días, hasta que después de la vendimia compramos la bicicleta, pues yo estaba cansada para continuar.

Después de la vendimia no había trabajo en la viña, y si no trabajaban, los hombres no cobraban. Entonces nuestro vecino le dijo un día a mi marido: “Mira Andrés, aquí si no nos espabilamos nos vamos a morir de hambre, tenemos que hacer algo”. Entonces decidieron ir por la noche a vigilar al guarda de caza de la propiedad, que ponía trampas para los conejos y otros bichos. Veían dónde las ponía y por la madrugada bien temprano iban a coger lo que había en ellas. Conejos o un bicho llamado tejón que echaba un olor terrible. Yo no lo podía soportar, pero tenía que limpiarlo y cocerlo para que se lo comieran Miguel –el vecino-, su hijo, mi marido y mi hija. Las mujeres no lo probamos nunca a pesar del hambre que teníamos, aunque para compartir el mal olor del bicho, una vez lo guisaba yo y otra lo hacía Florentina, la mujer de Miguel. Mi hija la llamaba *Tinina*. También iban por la noche al huerto del patrón y cogían lo que podían: zanahorias, nabos, puerros,...

51

A todo esto llegó el 28 de noviembre, fecha en que nació mi hijo Andrés.

Unos días antes habíamos vaciado la colchoneta donde dormíamos, pues la paja estaba muy desmenuzada y fuimos al establo a llenarla, para que estuviese un poco suave cuando llegase el momento. Pero el nacimiento se adelantó. Yo siempre he creído que fue el hambre que le hizo salir antes de tiempo. La paja, al no estar aplastada, picaba como si me clavasen alfileres. Menos mal que fue bastante rápido. Me encontré mal por la mañana, mientras lavaba la ropa, y a las cinco de la tarde ya había terminado.

Ya éramos cuatro de familia y los medios de vida eran los mismos o peores, pues a causa del mal tiempo (agua, nieve y frío) sólo se trabajaban 3 o 4 días al mes. Así pues sólo había dinero para el pan y la leche de los pequeños. Mi marido y Miguel salían todas las noches a buscar comida, corriendo un gran riesgo pues el guarda vigilaba y hacía rondas todas las noches para coger a los que le limpiaban las trampas.

Una noche supieron que había un panal de abejas en el tronco de un árbol, y allí que se fueron a coger la miel. Pero estaban tan nerviosos que sin darse cuenta le prendieron fuego a la cera y tuvieron que salir corriendo antes de que alguien se diese cuenta del incendio. Llegaron a casa blancos como el papel, y con un poco de miel en el cubo que pensaban traer lleno.

Entonces vieron que, a causa del frío, los gorriones venían a refugiarse en un árbol del parque del patrón y decidieron ir a por ellos. Cogieron un saco y una linterna y a las 11 de la noche se fueron hacia el parque. Una vez allí, uno tenía el saco abierto y la linterna encendida para ver a los pajaritos, y el otro con un bastón golpeaba las ramas. Los pobres bichos caían en el saco. Volvieron a casa con el saco lleno. Inútil decir el banquete que nos dimos aquella misma noche. Los comimos hervidos, pues si los hubiésemos asado el olor que hubiera salido por la chimenea nos hubiese delatado.

52 Otra de las soluciones que encontraron fue ir a ver al pastor que había en la propiedad, pues el patrón tenía también un rebaño, cómo no. El pastor era español, pero llevaba muchos años en Francia. Tenía una hija de 10 años que siempre venía a jugar con la mía. Hablaron un rato con él y decidieron lo siguiente: el patrón sabía las ovejas que tenía y si alguna moría iba a comprobarlo, así que era imposible engañarle. Pero se pusieron de acuerdo para cuando una oveja paría, si tenía 3 corderitos, decir que eran dos, y si eran dos, decir que sólo había uno. El pastor escondía los corderos y por la noche, mi marido o Miguel, iban a por ellos. Se los comían siempre hervidos, no había otra solución. Así pasó el invierno del 40.

A la primavera siguiente, mi marido pidió permiso al *regisseur* para trabajar un trozo de tierra que había al lado de la casa y que estaba lleno de zarzas. No se había trabajado nunca. Se lo dio y nos pusimos los dos a limpiarlo. Acabamos con las manos y las piernas llenas de arañazos y ensangrentados pero lo limpiamos, lo trabajamos (inútil decir lo dura que estaba la Tierra). Pero lo hicimos, pues aquello representaba el fin del hambre para nosotros.

La patrona, muy amable, nos vendió un puñado de habas, guisantes, garbanzos y lentejas, que se le habían llenado de cucos de viejos que

eran. Lo sembramos todo. Pensamos que algo saldría de allí. Así fue, empezaron las habas, grandes como no las había visto nunca, ni las he visto más. Sin duda, la tierra era muy buena y se compadeció de nosotros.

Cada día durante un mes comimos habas. Un día tuve la sorpresa de ver a la mujer de uno de los obreros franceses que me pidió las cáscaras, que yo tiraba, para hacer sopa. Le di un cesto de habas y, después, todos los días le guardaba las cáscaras.

A partir de entonces, siempre tuvimos algo en el huerto. Pues todo lo que cogíamos lo sembrábamos y cuando nos daban las patatas (1 kg por persona) sembrábamos la mitad. Así fuimos siguiendo adelante, mientras la situación internacional no se arreglaba. En los primeros meses del año 1941 los alemanes invadieron lo que quedaba libre de Francia. Mi marido, republicano y antifascista (como yo, dicho sea de paso), exmilitar de la República, sabía que si los alemanes lo cogían lo enviarían a los campos de Alemania o quizás algo peor. Así que, después de pensarlo mucho, me dijo: “María, yo tengo que marchar de aquí, sabes que el patrón es amigo de los alemanes y un día u otro pueden venir a llevarse a todos los hombres españoles. A ti y a los pequeños no os harán nada, pero a mí, si me cogen, me fusilarán”.

“¿Pero qué voy a hacer yo sola con los pequeños, sin dinero ni familia? Y si vienen a buscarte, ¿qué voy a decirles?”

“No te preocupes. Yo voy hasta Port-Vendres a ver si encuentro compañeros o alguien que me informe de lo que ocurre. Y tan pronto como pueda, vendré a por vosotros. Tu no le digas a nadie que me he marchado, ni hables con nadie”.

¡Y se marchó!

Cómo pasé yo los dos días que estuvo fuera, ni yo misma lo sé. Por suerte nadie me preguntó por él. Todo el mundo estaba asustado, y cada uno pensaba en sí mismo y en los suyos, sin preocuparse del vecino.

A los dos días regresó. Había estado en Port-Vendres, pasando por Perpignan, donde había encontrado compañeros del cuerpo de seguridad (al que él pertenecía) y a otros camaradas de partido, los cuales le pidieron que volviera con su familia y le dieron instrucciones para organizar la resistencia a los alemanes, cosa que hizo y de la que se ocupó hasta la huida de estos del suelo de Francia.

Así pasamos el verano del 41. En el mes de noviembre, después de las vendimias, decidió cambiar de patrón, pues el nuestro era demasiado amigo de los alemanes y había muchos de ellos por la propiedad, cosa que no nos tranquilizaba mucho. Además habíamos sabido que podíamos cambiar de patrón, a condición de tener trabajo con otro y de no salir del Departamento de Aude.

Por mediación de un compañero, encontró trabajo en el Mas de l'Estang (Puichéric). Allí nos dirigimos con nuestros trastos y nuestros dos hijos. Las cosas mejoraron un poco para nosotros, pues no había ni alemanes ni italianos. Todo eran familias francesas y españolas (no refugiadas), que llevaban muchos años en Francia y con las que hicimos amistad muy pronto.

La propiedad era grandísima y, por lo tanto, estaba repartida en varias zonas. En cada una de ellas había un *regisseur*, que era el responsable de todos los obreros. Nos dieron un trozo de tierra a cada familia y nos repartieron maíz para sembrar.

54 Yo, con los botes de leche condensada que me sobraban de la que era necesaria para mis hijos, conseguía huevos. Después la cambié por unos cuantos conejos que criamos con la hierba que yo iba a buscar a las viñas. Lo hacía por la mañana, cuando mi marido se iba a trabajar y mis hijos dormían. Así los criamos hasta que llegó el momento de recolectar el maíz, entonces mi marido y otro refugiado fueron a ver al *regisseur* y le pidieron que les adelantase algún dinero sobre el jornal (aquí nos pagaban semanalmente), para poder comprar un cerdo pequeño, que nosotros criaríamos para dar de comer a nuestros hijos. Después de discutir un rato con él, consiguieron que les adelantase la cantidad necesaria a cada uno. Sin tardanza, fueron a por el cerdito.

Todos los días, cuando él se iba al trabajo, yo me iba a por un saco de hierba que pesaba más que yo y lo repartía entre los conejos y el cerdito. Por la tarde les dábamos maíz. Al mediodía, después de comer sémola de maíz todos los días, mi marido y mi hija (que tenía 4 años) sacaban el cerdito a pasear por los alrededores de las viviendas. Tanto la pequeña como el animalito se ponían locos de contento corriendo.

Llegó el mes de enero del 42. El cerdito pesaba ya 110 kilos y decidimos matarlo para quitarnos el hambre que llevábamos atrasada. Así lo hicimos.

Aquel día se reunieron en mi casa alrededor de 20 personas que yo no conocía y que no sé de donde salían. Todos venían a la matanza del cerdo. Cuando se marcharon por la noche, después de comer todo el día, todos se llevaron algo que mi marido les daba. En resumen, que el cerdo que nos tenía que durar todo el año (o casi) no duró más de 3 meses escasos.

Por ello, tuve una discusión con mi marido. Le dije que no contara conmigo para criar más animales y regalarlos luego a personas que no había visto nunca y que jamás he vuelto a ver. ¡No he vuelto a criar más bichos, nunca!

A todo esto, mi marido recibía órdenes del partido y se encargaba de distribuir las consignas, que eran: no trabajar para los alemanes y entorpecer la acción de estos en todo el departamento. Para ello tuvimos que marchar a vivir a Puichéric, pues mi marido ingresó en el Grupo de Guerrilleros. La misión era dirigir la resistencia desde la montaña, donde cortaban la leña y hacían carbón. La resistencia era conjunta con los franceses, que con el maquis trabajaban para echar a los alemanes.

En Puichéric el partido nos procuró una vivienda, propiedad del Doctor Migas, en el centro del pueblo. Teníamos el cuartel de los alemanes enfrente de casa.

Mi marido se marchaba a la montaña los lunes por la mañana y volvía el sábado por la tarde, con la maleta llena de propaganda anti-nazi y consignas de la resistencia. Los responsables del departamento venían el domingo por la tarde con sus mujeres como si fueran al cine. Recogían la propaganda que les correspondía a cada uno. El resto, se repartía durante la semana; yo era la encargada de ir en bicicleta a llevarlo a las diversas propiedades agrícolas donde trabajaban españoles refugiados. Inútil decir el miedo que pasé durante esa época.

Hubo un sábado, que no se me olvidará mientras viva, pasó lo siguiente:

Nuestra casa estaba situada en un *carrefour*, es decir que estaba en la carretera departamental que iba hacia Carcassonne y se cruzaba con la principal del pueblo de Puichéric. En un lado había un café, donde tenían la parada los autobuses que iban de Perpignan a Carcassonne y volvían en dirección contraria, enfrente estaba el cuartel general alemán y frente a él vivíamos nosotros.

Como ya he dicho más arriba, mi marido marchaba al maquis el lunes por la mañana y volvía el sábado por la tarde, así pues, yo estaba sola con mis hijos: María Amparo de cuatro años y medio y Andrés de casi dos años. Los alemanes salían de vigilancia todos los días y volvían por la tarde, en formación y cantando una marcha militar. Mi hijo cuando los veía, salía a la acera y les imitaba cantando también, cosa que hacía reír a los soldados.

Era verano y los pequeños salían a jugar delante de la puerta y yo me sentaba a coser y a vigilarlos. Había un soldado, que era el ordenanza del capitán, que siempre que a mi hijo veía en la puerta venía y le daba un caramelo o un poco de chocolate. Me dijo que tenía a su mujer en su país y un niño como el mío y que siempre que lo veía, se acordaba del suyo.

Volviendo al sábado en cuestión.

56 Había habido un sabotaje contra los alemanes en la región y éstos controlaban todos los coches y autobuses que circulaban por la carretera principal. Yo miraba por la ventana que estaba frente a la parada del autobús para vigilar la llegada de mi marido, que venía como de costumbre, con la maleta llena de propaganda y consignas de la resistencia. Me preguntaba cómo podría avisarle, pero era imposible ya que había dos parejas de soldados. Una controlaba los equipajes y la otra vigilaba a los viajeros.

Yo estaba desesperada sin saber qué hacer, pues sabía que si le cogían y le abrían la maleta, lo fusilarían allí mismo. Llegó el autobús y empezaron a bajar los viajeros, y los soldados a abrir maletas. Cuando le llegó el turno de mi marido abrí la puerta y le dije a mi pequeño: “¡Andrésín, mira el papá!”. El pequeño empezó a correr hacia su padre gritando “¡Papá, papá!” Los alemanes le dejaron coger al pequeño en brazos y entonces salió el ordenanza del capitán. Empezó a hablarle y a hacer señas dirección de la puerta de nuestra casa, donde estábamos mi hija y yo, muertas de miedo. Entonces los soldados le dieron la maleta y le hicieron señas de que fuese a su casa y no saliera de ella hasta el lunes para ir al trabajo.

Sin duda alguna aquella vez su hijo le salvó la vida al ir a abrazarle, pero si el ordenanza no hubiese intervenido, le habrían matado allí mismo. Aquella tarde tuve que ir yo en bicicleta a avisar a los responsables

de los alrededores de que no viniesen el domingo a buscar la propaganda, que yo iría a llevarla durante la semana.

A raíz de esto y, al darle yo las gracias al ordenanza por su intervención, me preguntó dónde trabajaba mi marido y en qué. Yo le dije que estaba en la montaña cortando leña para hacer carbón y por eso estaba fuera toda la semana.

Cuando llegó el mes de noviembre, y de acuerdo con su grupo de trabajo, mi marido decidió volver a trabajar en la agricultura. Fuimos a una propiedad a 24 kilómetros de Carcassonne llamada Damaine St. Merry, también la llamaban Bedry. Era propiedad de Mr. Dédies, un catalán de Argelés muy burro y gritón con los obreros, pero que tenía una mujer muy buena con nosotros. Tenían 10 hijos que estudiaban en Perpignan, pero las vacaciones las pasaban en Bedry. Trabajaban en las viñas y en el huerto con nosotros. Entre sus hijos había una chica llamada Mithé (diminutivo de Marie Thérèse) de 19 años, con la que simpatiqué enseguida. Ella estudiaba español y convinimos que ella me hablaría español y yo le contestaría en francés, de este modo, nos corregiríamos las faltas mutuamente, cosa que hicimos y que nos resultó bastante bien a las dos, pues hicimos muchos progresos en los dos idiomas, sobre todo ella, ya que la volví a ver muchos años después y era profesora de español en una escuela privada.

Llevábamos varios meses trabajando allí, cuando un día mi marido recibió una convocatoria de las autoridades alemanas para presentarse con su equipaje en el campo de Bram.

Le acompañé hasta Carcassonne pero en la estación había más de cien hombres, guardados por soldados alemanes. A medida que los hombres llegaban con sus maletas, les separaban de sus acompañantes y les metían en una sala de la estación. Mi marido me dio su maleta y me dijo: "Vete a casa con los pequeños y no te preocupes, pues yo no voy a Alemania. Me escaparé. Llévate la maleta pues me estorbaría".

Me volví pues a casa con mis hijos y con el miedo de que lo mataran al intentar escaparse. Mis hijos se habían quedado a cargo de la patrona que, como he dicho, era muy buena persona, junto con sus dos hijos más jóvenes, que eran de la edad de los míos. Siempre estaban jugando juntos y, todas las tardes, merendaban los cuatro en su casa. Cuando mi mari-

do recibió la convocatoria yo se la enseñé y ella me dijo: “Acompáñelo a Carcassonne y no se preocupe por los niños, yo me ocuparé de ellos junto con los míos”.

La tarde del día siguiente, estábamos todos en la viña, cuando de pronto la patrona dijo: “María, ¿no es Andrés el que viene por allí?” Miramos todos hacia la carretera y los pequeños empezaron a correr, gritando. Sí, era él. Como había dicho se había escapado de los alemanes cuando los estaban metiendo en los vagones para caballos en dirección a Alemania.

Según nos contó después, hubo muertos y heridos. Algunos pudieron escaparse como él, pero a la mayoría los metieron en los vagones.

A todo esto él seguía trabajando para la resistencia, saliendo todas las noches a reuniones, sabotajes, pegar fichas en los pueblos... Lo hacía con los franceses del pueblo de Marseillette, que era el pueblo donde pertenecía la propiedad de Bedry y del que era alcalde Bonedame, que era también de la resistencia y responsable de su grupo, como mi marido lo era del suyo.

58

El año 43 y principios del 44 pasó sin grandes cambios en nuestra vida. Eso sí, siempre con el miedo de los alemanes que seguían persiguiendo a judíos, comunistas, españoles,... y haciendo muchas atrocidades en toda Francia. A finales del 43, llegaron a Bedry unos amigos de los patrones, Mr. Et Mme. Fajal, de los que nos hicimos grandes amigos, pues eran antifascistas y gente de izquierdas como nosotros. Él era funcionario de aduanas retirado y, como buen hijo de Colliure, un buen pescador. Tenían un hijo de 17 años estudiante y amigo de los hijos del patrón.

Vinieron a refugiarse a Bedry huyendo de los alemanes, que estaban presentes en todos sitios. Al haber minado todas las playas, la gente se retiraba hacia el interior. Tanto es así que los Dediés ya pasaban todo el tiempo en la propiedad, sin volver a Argelés.

Un día Mr. Fajal, que era nuestro vecino más próximo, le dijo a mi marido:

“Andrés ¿te gusta el pescado?”

“¡Claro que me gusta! Pero hace cuatro años que no hemos comido”

“Bueno, pues esta noche vas a venir conmigo y mañana vais a comer pescado”.

La propiedad estaba (y está) a la orilla del río Aude, muy caudaloso y con un agua muy clara. Lo conozco bien, pues es donde íbamos a lavar la ropa.

Cuando llegó la noche, siempre ocultándose de las patrullas alemanas, cogieron un saco y se marcharon. Volvieron un par de horas después con el saco lleno de peces. Mi marido lo quiso repartir, pero él le dijo: “No, repártelo entre tus camaradas, a mí no me hace falta. Y cuando quieras volveremos a pescar”.

Desde luego no pescaban con caña. ¡Ni mucho menos! Le enseñó a pescar a mano; para eso tenían que meterse en el río, con agua a veces hasta la cintura. Mr. Fajal tenía todo lo necesario: botas muy altas, impermeables... Nuestra alimentación cambió y mejoró un poco gracias a él.

Por otra parte, la patrona, que tenía muchas gallinas, nos daba huevos e incluso alguna gallina. Cuando iban a Montpare, donde iban a hacer curas para el asma, nos traía medio queso (parecido al manchego tierno) para cada familia.

A principios del año 44, me encontré embarazada otra vez. No puedo decir que me puse loca de contento, sería mentir.

Pero, ¿qué hacer en aquella época y en nuestra situación? ¡Nada! Trabajar en la viña con los hombres, cavando con la azada, azufrando, quitando hojas de las cepas; en fin, todos los trabajos de la viña para ganar un poco de dinero y preparar la llegada del tercer hijo sin descuidar a los dos que ya teníamos.

Ya he dicho que el patrón les gritaba mucho a los obreros, no sabía hablar sin dar voces.

Una tarde estábamos en el huerto arreglando tomateras. Yo no sabía cómo se hacía pues no lo había hecho nunca y nadie me dijo cómo lo tenía que hacer. Naturalmente, a veces quitaba las guías buenas y dejaba las que había que quitar. El patrón se dio cuenta, pues siempre estaba detrás de nosotros, y me armó un escándalo monumental. Yo, quizás debido a mi estado (estaba de 5 meses) me puse muy nerviosa y le dije que en vez de gritarme debería haberme dicho lo que tenía que hacer, pues yo no había trabajado la tierra nunca. Le dije que si en cambio me daba hilo, tela y una aguja de coser, le haría todo lo que quisiera. Se lo dije tan enfadada, que me miró extrañado y se calló. No estaba acostumbrado

a que los obreros le plantaran cara y se quedó asombrado de que una simple refugiada extranjera lo hiciese.

Entonces la patrona, que también venía a trabajar por las tardes, me dijo: “¿Es verdad que sabe coser? Pues entonces, a partir de hoy se acabó la tierra para usted. En vez de esto yo le daré trabajo de costura y lo podrá hacer en casa, ganando lo mismo que ahora”. El patrón no dijo nada, y desde aquel día tuve trabajo sin moverme de casa y sin estar obligada a llevar a mis hijos a la viña detrás de mí o dejarlos solos en casa.

El verano llegaba a su fin.

Los alemanes iban perdiendo la guerra, los maquis les hacían sabotajes por todos sitios y las tropas aliadas empezaban a desembarcar. Ellos, en respuesta, hacían cosas horribles: en Oradour-sur-glane encerraron a mujeres, niños y ancianos en la iglesia y, después de rociarla de gasolina, le prendieron fuego y los quemaron a todos; mientras, a los hombres jóvenes que pudieron coger los colgaron de las farolas del alumbrado público. Este es un caso entre mil, pues por los sitios por los que pasaban dejaban muerte y miedo.

60

La patrona un día nos reunió a todos y nos dijo: “Tened preparado un bolso con un poco de ropa, algún bote de leche, algodón, vendas, agua oxigenada y si tenéis algún objeto de valor, pues si los alemanes llegan aquí todos tendremos que salir huyendo. De momento hacia el bosque, después ya veremos”. Todos obedecimos y preparamos lo indispensable para salir corriendo si el caso se presentaba.

Las fuerzas aliadas iban avanzando mientras los alemanes retrocedían.

Una tarde, a principios del mes de agosto, hacia las siete estábamos un grupo mirando hacia la carretera (no he dicho que la propiedad se encontraba situada entre la carretera de Carcassonne y el río Aude) cuando vimos pasar un coche alemán. De frente hacia ellos y por un camino entre las viñas venía otro coche francés, con tres personas: dos hombres y una mujer. De pronto los alemanes se pararon y fueron hacia el coche y empezaron a disparar los fusiles. Nosotros nos metimos corriendo en las viñas por el suelo, pues desde la carretera se veía la propiedad y a la gente. Cuando los alemanes se marcharon fuimos a ver si había heridos para ocuparnos de ellos, pero todos estaban muertos.

Estas escenas eran corrientes en la retirada de las tropas alemanas. Huían de los aliados y eran atacados por los resistentes del maquis cuando pasaban por terrenos montañosos dominados por estos últimos.

Durante esta temporada mi marido se pasaba la mitad de su tiempo fuera de casa, en compañía del responsable francés. Organizaban la resistencia en los pueblos por donde se esperaba que las tropas alemanas pasasen en su retirada hacia su país. Al mismo tiempo organizaban a los españoles en un grupo de guerrilleros que, tan pronto como Francia se viese libre de los alemanes, se dirigirían hacia España con la esperanza y la ilusión de echar a Franco de ella.

En los últimos días de agosto, estábamos una tarde en la terraza de nuestras viviendas viendo cómo pasaban los camiones y coches alemanes huyendo hacia su país. Era una columna de 15 o 20 vehículos y nos llamó la atención que en el camión de cabeza y en el de cola, en vez de soldados parecía que iban civiles con ellos. Estábamos discutiendo sobre ello cuando llegó mi hija, que había ido a jugar con los pequeños de la patrona a su casa, y me dijo llorando: “Mamá, ¿es verdad que a papá lo han cogido los alemanes?” “¿Qué dices?, ¿Quién te ha dicho eso? Es mentira”. “Me lo ha dicho Jeannette, que su papá ha hablado por teléfono y se lo han dicho”.

Me fui corriendo a casa de la patrona y le pregunté si era verdad lo que su hija le había dicho a la mía, y me contestó que no, que la pequeña no lo había comprendido, que era un conocido de ellos de Argelés. Me dijo: “Vete a casa tranquila que nosotros estamos al corriente de lo que pasa y todo está normal en Marseillette. Por ahora no pasa nada”.

Las consignas en los pueblos por donde las tropas alemanas pasaban en su retirada eran: el alcalde del pueblo por donde acababan de pasar telefoneaba al del pueblo por donde iban a pasar, y éste hacía sonar las campanas para que los habitantes se metieran en sus casas y cerraran puertas y ventanas, para dar la impresión de un pueblo deshabitado.

Las personas que en el momento en que pasaban las tropas fugitivas se encontraban en la calle o las que venían del trabajo y estaban por la carretera, eran cogidas por los alemanes y obligadas a subir a los camiones de cabeza y de cola como rehenes. Así, al pasar la caravana por

los sitios donde les esperaba el maquis, éstos no podían atacar para no matar a los civiles (hombres y mujeres que iban en los camiones).

Así fue cómo cogieron a mi marido, como luego nos explicó, junto con el alcalde de Marseillette.

Me fui pues a casa y, como ya eran cerca de las ocho, les di de cenar a mis hijos y les metí en la cama. Cuando se durmieron, me fui a casa de los Fajal, que tenían radio. Todas las noches a las doce escuchábamos el parte de guerra. Yo, desde luego, no estaba tranquila, pero confiaba en la patrona que si pasaba algo me lo diría. Además, ya estaba acostumbrada a que mi marido no llegase a casa antes de las doce, hora en que nos reuníamos con los Fajal a comentar los acontecimientos del día.

62 Aquella noche, serían las once y media, me extrañó ver llegar a la patrona ya que ellos acostumbraban a oír la radio en su casa. Me preguntó si había cenado y le dije que no, que no tenía hambre y que esperaba a mi marido. Entonces me dijo que en mi estado era mejor que cenase y me acostase y que él ya lo haría cuando llegase. Siempre era muy amable conmigo pero tanta solicitud, junto con lo ocurrido aquella tarde, me dio la sensación que me ocultaba algo y le dije: “Madame Dèdies, ¿qué pasa? Todo esto es muy extraño. ¿Es verdad lo que Jeannette le ha dicho a mi hija esta tarde?”. La patrona miró a Mme. Fajal y ésta le hizo un gesto como diciendo que sí.

Cuando iban a decirme lo que pasaba llegó mi marido, blanco, temblando y vestido con ropa que no era suya. La patrona lo abrazó llorando, Mme. Fajal también. Llegó el patrón, todo el mundo lo abrazaba y se armó un alboroto de mil diablos.

Entonces él preguntó, señalándome a mí: “¿Lo sabe ya?” “No –contestó Mme. Dèdies– en este momento se lo íbamos a decir. No sabíamos cómo hacerlo en su estado y queríamos esperar a mañana. Pero ella ha insistido en saberlo, y nos disponíamos a hacerlo”.

Entonces nos explicó cómo había pasado todo:

Estaban el alcalde y él haciendo entrar a la gente en sus casas, después de recibir el aviso de que los alemanes se dirigían hacia Marseillette, pero lo recibieron con retraso y todavía había gente por las calles cuando

asomaron las tropas. Con el fin de poner a todos los habitantes a salvo, ellos se quedaron los últimos y fueron hechos prisioneros. Los subieron a la fuerza en el último camión de civiles, el mismo que vimos nosotros cuando pasaban por la carretera. ¡Quién me iba a decir que allí estaba él!

Uno de los responsables de Marseillette, cuando ya habían pasado las tropas, telefoneó a Mr. Dèdies para anunciarle que habían cogido a un obrero suyo, responsable de la resistencia, junto al alcalde, Mr. Bonedame. Es lo que la pequeña Jeannette oyó y le dijo a mi hija.

Así que los Dèdies y los Fajal sabían lo ocurrido desde aquella tarde y no se atrevían a decírmelo temiendo cual sería mi reacción visto lo avanzado de mi estado (mi hijo nació 15 días después).

Mi marido nos explicó cuál era su estado de ánimo cuando pasaron por delante de la propiedad y vio el grupo de personas mirando. Pensó que no volvería a ver a su mujer y sus hijos. Mi marido explicó:

“Toda mi esperanza era cuando la caravana pasase por el maquis de la Redorte, donde había muchos compañeros de la resistencia. Al llegar a las montañas donde estaba el maquis, miré fijamente a Bonedame y él comprendió que teníamos que hacer algo, pues era nuestra última carta y teníamos que jugarla. Le pedí un cigarrillo al soldado que tenía al lado apuntándome con el fusil ametrallador (a mi compañero le apuntaba el otro soldado); eran dos por camión. Como nosotros fuimos los últimos que subimos estábamos detrás y teníamos a los dos soldados a nuestro lado. Eso fue lo que nos salvó, pues cuando el soldado se inclinó para darme fuego le di un puñetazo y salté del camión. Mi compañero hizo lo mismo. Los soldados empezaron a gritar y se paró la caravana, los otros prisioneros empezaron a tirarse del camión y se armó tal alboroto que se presentaron los maquis. Se produjo un tiroteo terrible entre ellos y los alemanes, cayeron muchos. Unos muertos y otros heridos.

Nosotros dos, al ser los primeros que saltamos, pudimos correr y ocultarnos en el bosque. Eran ya las nueve de la noche y estaba oscuro. Allí nos perdimos de vista, pues cada uno tiró por un lado. Yo me metí dentro de un canal que llevaba mucha agua. Escapé de los tiros de los soldados, que corrían como locos, pero que al fin tuvieron que subir a sus camiones y escapar, pues los maquis los perseguían.

Cuando todo se calmó y no oía ningún ruido, salí del canal. Llegué andando hasta el pueblo más próximo, donde llamé a la primera puerta que vi. Desde luego no estaba muy tranquilo, pues ignoraba la clase de gente que allí vivía, y lo mismo podían ser amigos nuestros, que amigos de los alemanes (que había muchos, por cierto).

Tuve suerte, salió una señora a abrir la puerta que, al ver cómo iba (chorreando agua), me hizo entrar y llamó a su marido.

Les expliqué que acababa de escaparme del convoy de los alemanes, que era español y que trabajaba en la propiedad de Bedry, que podían telefonar al señor Dèdies para estar seguros. Ellos me dijeron que no había necesidad de hacerlo, que habían oído el tiroteo y que me creían.

Me dieron un vaso de leche caliente y ropa para cambiarme y me ofrecieron quedarme aquella noche con ellos. Pero yo les dije que prefería volver a casa, pues seguramente que ya se sabría de mi detención y mi mujer estaría desesperada. Me preguntaron cómo pensaba volver y les dije que a pie, naturalmente, entonces me dijeron que me iban a prestar una moto que pertenecía a un hijo suyo y que ya se la devolvería. Les di las gracias por todo y salí todo lo deprisa que pude para llegar a casa lo más pronto posible, y ver si llegaba antes de que supieseis lo ocurrido, pero veo que ya estabais al corriente.

64

“Nosotros sí que lo sabíamos –dijo Mr. Dèdies– pero su mujer no lo sabía todavía. Nos disponíamos a decírselo cuando usted llegó. ¡Menos mal que ha llegado a tiempo!”.

Lo que quedaba de noche nadie durmió. La pasamos hablando de los acontecimientos: del avance de las tropas aliadas y de la huida de los alemanes hacia su país. También escuchábamos las noticias en la radio.

Aquello pasó, pero no se habían terminado mis penas.

Mi marido me anunció que se estaba preparando en Carcassonne una brigada de guerrilleros españoles, para entrar en España por las montañas y luchar contra Franco. En calidad de organizador y de militar republicano, ¡tenía que marchar con ellos!

Le dije que no era posible que se marchase en aquellos momentos, pues me faltaban muy pocos días para dar a luz y estaban los dos pequeños que no se podían quedar solos. Me dijo que esperaría a que todo

hubiese terminado y que si todo salía bien, se marcharía enseguida. Y así fue. Mi hijo nació el 12 de septiembre y él se marchó el 16, cuatro días después, dejándome con tres criaturas: de cuatro días, tres y seis años.

¡Y 10 francos por todo capital!

Hay que decir que antes de marchar fue a ver a los patrones y les explicó la situación: el deber que tenía de marchar a España con sus compañeros. Les dijo que confiaba en ellos para que ni a su mujer ni a sus hijos les faltase lo necesario, y que si se podían quedar allí hasta que él volviese a por ellos.

Los patrones le dieron su palabra de que así sería. Podía marchar tranquilo, que allí nos encontraría cuando volviese. Desde luego cumplieron su palabra.

Se marchó y estuve cuatro meses sin saber nada de él. Cuatro meses que pasé cuidando de mis hijos, cosiendo para Mr. Dediés, esperando, pensando mucho, sufriendo y pasando frío.

Teníamos dos camas pequeñas, una para nosotros y otra para los niños. Cuando mi marido marchó y llegó el invierno, para estar más calientes junté las dos camas y dormíamos los cuatro juntos. Yo tenía mucho miedo que los pequeños tuvieran frío por la noche.

Para qué contar lo que pasaba por mi cabeza. Yo sabía que a los guerrilleros que cogiesen en España los fusilarían sin más ni más. Y, ¿qué sería de mí y de mis tres hijos? Los patrones se portaban muy bien con nosotros, pero aquello no podía durar toda la vida. Si mi marido volvía, vale, pero, ¿y si no volvía?

Así pasaron más de cuatro meses. ¡Los más largos de mi vida!

Al fin, a primeros de febrero del 45, volvió.

Volvió vestido de militar y con el grado de teniente, que era el suyo en el ejército republicano. El gobierno francés le había reconocido como resistente y combatiente de las Fuerzas Francesas del Interior (F.F.I.).

La alegría en la propiedad fue tremenda. Todos venían a verle y abrazarle, y él repartió entre todos una tableta de turrón que traía de España, como si fuese lo mejor del mundo. Para nosotros sí que lo era.

Al día siguiente fue a ver a los patrones, les dio las gracias por haberse ocupado de su familia durante su ausencia y les anunció que nos íbamos a marchar a Esperanza, donde estaba el cuartel de los guerrilleros españoles.

Marchamos al día siguiente en un camión del ejército. Estuvimos en Esperanza hasta el mes de octubre. En estos últimos meses la situación internacional había cambiado. Los gobiernos extranjeros habían reconocido a Franco, y Francia no podía albergar un ejército anti-franquista en su suelo, así que disolvió el grupo de guerrilleros españoles. A partir de entonces cada uno se buscó la vida como pudo.

Mi marido encontró trabajo de chófer, en un pueblo de los Pirineos Orientales llamado Saint Paul de Fenouillet, donde hemos vivido 30 años. Allí nació mi cuarto hijo y murió mi tercero.

Pero todo esto, ya es otra historia.

El Prat de Llobregat, 22 de enero de 1992

■ Fills de l'Andrea Martínez a St. Paul de Fenouillet, l'any 1953

REDEFINIR ELS MARGES

I DOLORS JUAREZ VIVES

Com uns ocells espantats que fugen volant, nosaltres anem pel món, anem a la recerca d'un racó de pau que sigui bo per a l'enyorança però ell diria: "l'enyorança no ... sinó la difícil duresa del temps".

Anna MURIA, *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*

En el ritme de la vida quotidiana es produeixen situacions que permeten, per un moment, detenir els esdeveniments i creuar diferents episodis temporals. Una d'aquestes situacions va produir-se la tarda que vaig conèixer l'Andrea Martínez. Per un moment tot va aturar-se per traçar un pont entre el present i uns fets històrics que s'havien mantingut en l'anonimat d'una història familiar durant gairebé set dècades. Sovint penso que em resultarà difícil oblidar aquella primera conversa amb l'Andrea. La intensitat de les seves paraules relatava una vida accidentada, plena de lluita per uns ideals de llibertat i justícia que han ajudat a arrelar bona part dels fonaments de la nostra democràcia. És una dona que, com tantes altres, ha preservat la seva història silenciada i ha viscut amb coratge, per sobreviure en un doble exili: el geogràfic (recordem els seus quaranta anys a França), i el personal (com a republicana i antifeixista, va haver de combatre i sobreviure al marge del règim franquista).

Al gener de 2005 vam conèixer l'Andrea d'una manera casual, durant la seva visita a la mostra "El Camp de la Bota", presentada al centre d'art Torre Muntadas. Però, a més a més, tots plegats, també la mateixa Andrea, vam revelar el final de la vida del seu germà, l'Antonio Martínez,

una dels centenars de persones que van ser afusellades al Camp de la Bota de Barcelona entre el 1939 i 1952. Això va ser possible en resseguir el rastre del record fragmentari dels esdeveniments familiars i contrastar la informació amb els documents de l'arxiu històric. D'aquesta manera, es resolia un cas familiar incomplet, s'abonava un deute històric pendent cap a una família que va patir directament el càstig d'un règim totalitari. Va manifestar-se el dret de poder concretar el dia i el lloc exactes on van afusellar el seu germà, i de poder reviure aquest indret, com un espai de memòria.

Al darrer any, el fet de treballar en el projecte "El Camp de la Bota", m'ha fet viure experiències com aquesta, que han catalitzat una reflexió personal cap a una qüestió que mai abans havia considerat com a prioritària: la manca de debat, i en conseqüència el silenci que va patinar les accions quotidianes de les primeres generacions que vam viure en democràcia. En aquest sentit, l'acostament a la intimitat de la derrota m'ha conduït a exercitar una memòria reflexiva, m'ha obert moltes portes cap un enteniment del passat, que dignifica el combat antifranquista i reconeix el deute ètic respecte als damnificats.

68

Per aquest motiu, ens toca reconstruir la història des de sota, per tal de recollir les veus dels vençuts. I sobretot, ens toca agrair el testimoni de totes les persones que, com l'Andrea, han compartit amb nosaltres les pròpies vivències, i també les de qui ja no hi són, per tal d'edificar espais de trobada que permetin historiar tot allò que resta ocult.

EPISODIOS DE LA “ESPAÑA PEREGRINA” EN LA MEMORIA DE UNA NIÑA REPUBLICANA

***EL DOBLE DESGARRO: EL EXILIO Y LOS CAMPOS
DE CONCENTRACIÓN DE FRANCIA;
EL EXILIO INTERIOR Y EL SERVICIO SOCIAL EN ESPAÑA***

| MARIE PANABIÈRE
nacida MARÍA AMPARO SANCHEZ-MONROY Y MARTÍNEZ

69

UNA REFLEXIÓN 67 AÑOS DESPUÉS

Quien ha vivido la Retirada y conocido el dolor del exilio lleva para siempre en la mirada algo indeleble, como un velo de tristeza en los ojos que nada borrará, jamás, aún cuando ríe...

El desgarró brutal de la tierra amada, el penoso caminar por duros caminos de incertidumbre, la frontera de todas las esperanzas y engaños, el encierro en condiciones infrahumanas, cercados por alambradas sobre la arena mojada de febrero en las playas del sur de Francia, el hambre, la sed, la tramontana enfurecida que cala los huesos agotados, los moros, los temidos moros, los “spahis” negros centinelas a caballo, los porrazos y empujones de los guardias con sus “*allez!*” “*allez!*” de arrogante

desprecio, la impotencia –aún cuando sobre valor– el dolor y la rabia, ¡TODO! todo queda marcado, ahí, en lo más hondo, por más que la vida te vuelva a sonreír...

Nada se olvida. ¡Nada hay que olvidar! ¡Nunca!

“HAMBRE y MISERIA,
DOLOR
ARENA y VIENTO”

escribirá el poeta tras las alambradas de púas que comparte con su pueblo.

...la arena desnuda por colchón, las estrellas frías de febrero por manta...

70

En opinión de historiadores reconocidos en cualidad de expertos, el estudio de la Guerra Civil española ha generado más escritos que la Segunda Guerra Mundial. Sin embargo, mucho queda aún por investigar acerca del trágico y errante destino de los republicanos españoles. Españoles del pueblo llano. Así en el área del exilio, de los campos de concentración de Francia, de los campos de exterminio nazis, de la muerte ignominiosa y del retorno, casi siempre anónimo, a la tierra amada que –desde cualquier lugar del mundo– llevaron y llevan clavada en el corazón, un rayito de luz y esperanza, nunca apagado del todo...

Para muchos de ellos –el suelo de Francia, tierra de amparo y desamparo– será el lugar en que estalló una verdadera diáspora republicana que a partir de 1939 va a “recorrer” el mundo, con más o menos (in)fortuna.

Cuando, el 1 de septiembre, Francia e Inglaterra declaran la guerra a Alemania, desde todos los campos de concentración –campos de vergüenza, de humillaciones y desprecios-, harapientos, hambrientos y descalzos, los republicanos españoles se alzan, una vez más, firmes, en defensa de la democracia y la libertad.

Veteranos de la Revolución de Octubre en Asturias, Andalucía y Cataluña, supervivientes de la Batalla del Ebro, Milicianos del Pueblo, y jóvenes y mujeres también... ¡Ellos saben mucho de fascismo! y el enemigo es el mismo. Con viril empeño serán combatientes, guerrilleros, maquis, enlaces.

ASÍ, COMO EN SU DÍA EL POETA,
ASÍ, COMO TANTOS HIJOS DEL PUEBLO,

...hambriento lucho yo, con todas mis brechas, cicatrices y heridas, señales y recuerdos del hambre...

Con España en el corazón, los refugiados españoles lucharán en todos los frentes de la Francia ocupada; en los maquis de la “*resistance*”; en la revuelta Europa, hasta la lejana Asia... desde las arenas quemadas de África hasta las nieves de Narvik; desde el Gabón hasta el Líbano y Siria; de Bir-Hakeim a Monte Casino; desde los bosques frondosos de Baviera hasta el nido de águila de Hitler en Berschtesgaden; en Ucrania, en Crimea, en Stalingrado y Moscú; en Vietnam y hasta el goulag de Stalin en Siberia...

En los campos de exterminio nazis, en donde fueron deportados y murieron por miles, en Mauthausen, Ravensbrück, Auschwich, Gusen...

¡Luchan, luchan y mueren, por centenas de miles!

71

No existe parcela de tierra en el mundo que no haya sido pisada por un republicano español.

Español, piedra, arena y hierba que no haya sido regada por su sangre generosa.

En este combate que no es nuevo, llegan ellos con una fuerte esperanza de nuevo encendida: si Hitler y Mussolini caen, caerá Franco. ¡Y se lanzan a combatir!

Luchan y caen en los frentes como en los maquis, en las cárceles de Vichy y en las mazmorras de la Gestapo, donde mueren a palos, torturados, fusilados; son perseguidos por nazis y fascistas (como Celestino Alfonso, cuya foto aparece en la “*affiche rouge*” y que será fusilado con Manouchian y 20 hombres de su grupo en febrero del 44), perseguidos también por falangistas y agentes de Franco que parecen tener toda licencia para ello ... con la complicidad del Gobierno de Vichy, el comisario Urraca presenta a los alemanes –pidiéndoles apoyo– una lista de 800 republicanos españoles. Companys, los diputados socialistas Zugazagoitia y Menéndez, así como Salido, director del *El socialista* serán entregados y fusilados...

¿Cuántos más, no conocidos, sufrieron la misma dura suerte?... El tema queda por ampliar.

Luchan sin bandera, porque la suya, roja, morada y amarilla (¡el mismo color morado del pendón que enarbolaron los Comuneros!) les fue arrebatada por unos traidores y Francia que ya tuvo al Mariscal Petain de embajador en España y que ha reconocido al Gobierno del dictador, no quiere consentir que los refugiados puedan ir al combate arrojados en los pliegues de la bandera republicana.

Serán pues “apátridas”, diseminados en los grupos y englobados en los ejércitos nacionales. Por eso mismo, los españoles que cayeron en los campos de exterminio nazis, sufrieron “doble muerte”: la física, y la del “apátrida”, un ser de la nada, “flotante”, sin raíces.

Es como una muerte civil hubiese dicho Miguel de Cervantes...

72 es la más cruenta aniquilación de un ser: ejecutado sin que conste el nombre y la nacionalidad que eran prueba de su existencia en una sociedad determinada. Esa asombrosa y horrenda aniquilación de la misma muerte, la padecerán también mujeres (80 republicanas españolas deportadas al campo de Ravensbrück, serán ejecutadas como francesas, despojadas de su nombre e identidad).

¡Luchan y caen y siguen luchando, hasta la victoria final!

Los primeros tanques que entrarán en París, para liberar la capital en agosto de 1944, llevan por nombre “MADRID”, “GUADALAJARA” “BRUNETE” “TERUEL” “GUERNICA” “EBRO” y “DON QUIJOTE”. Los tripulantes son refugiados españoles de la Ile.DB. del General Leclerc.

“PARIS MARTYRISÉE
PARIS LIBERÉE!...”

Envueltos en el ambiente festivo de la “*Libération*”, junto al pueblo francés que bebe con gran deleite el discurso de De Gaulle, están los republicanos españoles, atentos y esperanzados...

Ha llegado, por fin esa hora tan ansiada, ¡la de poder volver a España!
Todavía no saben que ellos, los “*indesirables*” (indeseables) que fueron encerrados en campos de concentración según rezaba la voz oficial, “*être en surnombre dans l'économie française*”, (sobrepasar en la economía francesa) han derramado su sangre en vano. (El fascismo está vencido –¡al fin!– ¡Sí! pero, y ¿Franco?) y que terminada la Segunda Guerra Mundial, van a ser nuevamente traicionados por esas mismas democracias que los abandonaron ayer, cuando, temerosas y ciegas se doblegaron a las más viles exigencias de Hitler –pensando salvar así una paz insalvable–, ingratas democracias por las cuales ellos, con amargura tal vez pero sin vacilar, han luchado hasta hoy.

En 1945, cuando los “*Alliés*” (los aliados) dan por terminada la Segunda Guerra Mundial, dos dictadores quedan colocados: Franco en España, Salazar en Portugal.

A los guerrilleros españoles reunidos en Toulouse, De Gaulle –después de reconocer el valor y el coraje de estos hombres advierte: los Pirineos os quedan prohibidos...

La operación suicida intentada por el Valle de Arán fracasa lamentablemente...

Para los refugiados españoles que han sobrevivido a los duros latigazos de la Historia, o para la mayoría de ellos, un largo exilio comienza. Durará casi 40 años...

Defraudados... Eternos Don Quijotes, los republicanos españoles han sido y son “Los Olvidados”, como los denominó Antonio Vilanova de manera tan acertada.

¿Quién?, ¿Qué país –ni siquiera el suyo en 31 años de democracia oficial– les ha dado, desde las instituciones, el homenaje que se les debe y el lugar que les corresponde en los libros de Historia? España y Europa –una Europa hoy común, democrática y libre– tienen con ellos una cuenta aún por saldar.

“Por lo menos cinco generaciones participaron de manera activa en la contienda o han sufrido de forma no menos directa su condicionamiento durante la posguerra española o el exilio”

según opinión de Fanny Rubio y Javier Goñi para “Reflexión moral sobre la Guerra Civil, 50 años después” (estudio dirigido por Tamames).

Hoy, en el año 2006, otra nueva generación va ocupando el espacio. Multitud de chicos y chicas que la componen siguen buscando raíces; rasgos de un familiar desaparecido; la historia de un padre o un abuelo que no conocieron. ¡Su propia historia!... y esperan respuestas que no acaban de llegar...

De la Guerra Civil española y de la retirada por los Pirineos, nada recuerdo en vivo. Era demasiado niña entonces. 10 meses escasos tenía cuando crucé la frontera en brazos de mi madre y nos encerraron en el primer campo de concentración; 2 añitos –ni siquiera– cuando chirriaban los cerrojos de la cárcel de Aubusson... demasiado niña para guardar, gravados en mi memoria los hechos que marcaron mi niñez con el sello de un destino mísero y errante. Demasiado niña... y sin embargo, aún hoy, me pregunto a veces por qué no sé dormir con los cristales de mi ventana cerrados y por qué dejo la recia puerta de mi casa siempre abierta. Algo debe de haber calado en mi; algo que esos encierros han dejado gravado en mi inconsciente... tal vez, porque en los brazos de mi madre, pegada contra su pecho, sentí todo lo que ella sufrió entonces, sus angustias, sus miedos, su rabia y su impotencia y, por encima de todo, la inhumana, la injustificable privación de libertad.

74

¿No es así, señor Freud?

Nada recuerdo en vivo y sin embargo mucho sé sobre la cruenta tragedia de nuestra guerra (in)civil, mucho sobre las horas negras de nuestra Historia: lo que mis familiares han vivido y que mis padres me transmitieron, haciéndome depositaria de su propia memoria; lo que más tarde aprendí por mí misma, hurgando en las bibliotecas, devorando libros sin cesar y forjando mi pensamiento a la luz de las lecciones que –siempre– da la vida.

Aunque me venga algún “flash” de ese pasado, mis primeros recuerdos verdaderamente conscientes remontan a los años 1944, entonces tenía 6 años. Todavía oigo los disparos de los alemanes en la carretera nacional, allí, donde se junta con el camino de tierra que conduce hasta el caserío en donde estamos albergados; recuerdo el alboroto de los mayores, el

pánico y la desbandada de todos... Todavía veo pasar la larga columna de coches militares. En uno de ellos está mi padre, preso, rehén de los alemanes... ¡Lo sé!... y siento como me ahogan las lágrimas.

(Años mas tarde, mucho después, he vuelto al lugar de los hechos y –sin vacilar ni equivocarme– he conducido a mi marido hasta el caminito de mis primeros recuerdos de infancia. Lo he reconocido enseguida, era el de mi memoria, solo los árboles de su entorno estaban cambiados: igual que yo, habían crecido.)

Hacerte mujer, crecer y construirte lejos de la cuna natal, envuelta en el ambiente mísero al que todo exilio forzoso te condena, es una experiencia dura, durísima: te roba la niñez, maduras precozmente y, muy pronto, porque en ella no cabe ligereza ni inconsciencia, hace de ti, sin apenas haber vivido, un adulto responsable y serio, como ya viejo aunque niño...

Fuiste niña de la guerra y del exilio, te arrancaron brutalmente tus raíces profundas y te amputaron de la cultura que era tuya. Sobreviviste a los campos de concentración y a la cárcel. Hoy estás en tierra extraña. Perteneces a una familia de refugiados políticos. No entiendes ni hablas la lengua del país que –a regañadientes– tuvo que abrirnos sus fronteras y que desde entonces nos considera chivo expiatorio de los males que sufre. Marginada pues, tú, tu familia y todos los refugiados, perseguidos y amenazados, sin ayuda ni amparo y frente a otra guerra, ¡una más!, que un año después extiende sobre el mundo su negro manto de eternos horrores.

Son tiempos de gran inquietud, de peligros, privaciones, miseria y sufrimientos sumados a sufrimientos.

Desde esos tiempos sombríos, de lo más hondo de mi memoria de niña resurgen recuerdos...

Una frase –injusta y cruel, como todas las que emanan del viejo e incombustible racismo ordinario de los pueblos– una frase queda gravada en mi mente, la que nos decían una y otra vez, por todo, por nada, así porque sí, tontamente o con intención de herir:

“Espagnol de merde qui vient manger le pain des Francais!”

¡Cuántas veces ha sonado, como latigazo, en mis oídos de niña discriminada! ¡Cuántas veces las he sufrido como ofensa, injusta y dolorosa hecha a mis padres...!

Pero frases como ésta, expresión del racismo y la xenofobia cotidianas, han servido también para forjar mi carácter. Ellas han sido, primero, pretexto, alimento y motor para mis peleas de niños en la calle y la escuela, después, fundamento en que asentar –de manera visceral– mi más convencido y fervoroso antiracismo. Para mí, todo éxodo es un drama humano trágico. Todo exiliado es de compadecer –nadie deja su suelo natal por gusto; en todo refugiado hay siempre razones superiores que le obligan a partir por fuerza– de compadecer y de reconocer, de reconocer sobretodo.

Recordaré siempre ese día (uno cualquiera del año 1946) cuando dos buenas francesas que estaban esperando su turno en una cola de racionamiento, no dudaron en echarme a empujones por eso de que “venía a comerme el pan de los franceses”. Tenía 8 años y volví a casa llorando, sin el bote de leche y el kilo de azúcar a los que –normalmente– nos daba derecho el ticket que mi madre me había confiado...

76

Racismo y xenofobia serán, meses y años, el único pan seguro de cada día.

Claro que, cuando llegamos a esta tierra veníamos precedidos por la etiqueta de “rojos sanguinarios, asesinos de curas y violadores de monjas”. Si a esto añadimos la demagógica propaganda alarmista que la extrema derecha destilaba a través de sus diarios *Action Francaise* o *Gringoire* en donde, por ejemplo, Leon Daudet y Henri Beraud nos pintaban más malos que diablos y preguntan: “*est-ce que la France va devenir le dépotoir du monde?*”, mientras el abogado Tixier Vignacourt clamaba señalando a los refugiados:

“Toute une armée non seulement de l’anarchie, mais du crime international”

Hasta la prensa considerada como “moderada” deja a la xenofobia expresarse a rienda suelta en sus columnas. *La Dépêche du Midi* del día 30 del mes de enero de 1939 presenta a los españoles como “hordas terroristas” que van a invadir el país... *L’Indépéndant* del 2 de febrero,

■ El febrer de 2000, presidit per l'alcalde Mr. Carrere, es va fer un homenatge als republicans espanyols internats a Argelers.

se compadece además de la conmoción que esas “hordas esparcidas” levantan en la población rural.

77

Ni aún cuando hayan sido aparcados como bichos en pésimo corral, aflojarán los ataques de xenofobia y el cinismo ambiental. Como varios otros, el diario *la Dépêche* sigue arremetiendo duramente: *“cette faule déguenillée qui cherche partout a calmer sa faim et a s’abriter s’offusque Jean Vidal, n’a pas manqué d’apporter avec elle ses habitudes ancestrales de malpropreté, de désinvolture et de je m’enfoutisme”*.

¿Para qué más?

Hoy, muchos años después, soy capaz de entender la justa preocupación de los franceses, los del Roussillon principalmente, ante el número impresionante de refugiados que desde la frontera pirenaica llegaron a su tierra en los dos primeros meses de 1939. Éramos 500.000 y el departamento de Pyrenées-Orientales contaba tan sólo con 250.000 habitantes entonces... Una avalancha, una marea humana, ¡Si!, una “horda terrorista” ¡NO!

Siempre combatiré el racismo. Nunca –¡NUNCA!– aceptaré el cobarde comportamiento de los adultos con niños indefensos.

Hay heridas que cuesta mucho cerrar.

Como la mayoría de niños republicanos, la niña que fui en esos tiempos lleva muchas aún marcadas en las carnes. Hace tiempo que ni sangran ni duelen pero están ahí y sirven para que sepa reflexionar y guardar, frente a los discursos oficiales, la necesaria distancia.

¿Cuántas tortas he dado y recibido en esos tiempos de infancia errante? Peleaba como un chico, como lo hiciera un hombre... española, ¡Sí! “de mierda”, ¡NO!

Era orgullosa, intratable y rebelde... En el patio de la escuela, ya sólo me llamaban “*la tigresse*” y recibí ese apodo con alegría, como signo de una dignidad recobrada.

¡Orgullosa sí!

– de mis padres: yo sabía que mi “tribu” no era la “*lie de la terre*”, criminales y ladrones, gente sucia, mala e inculta en boca de ellos...

Rojos, ¡Sí, pero sin cuernos, rabo y cola!; ¡Rojos en dignidad!

– de mi tierra natal: España –la España de la Segunda República– no era el país atrasado que pintaban ellos cuando –uniéndonos en un mismo desprecio– decían “*l’Afrique comence aux Pyrénées*”.

78

Se equivocaban, ¡mentían!

¡Los incultos eran ellos! Y tenía que demostrárselo.

Entre lo sabido casa adentro y la dura realidad callejera, muy pronto comprendí que tan sólo por la educación y el estudio podría cambiar nuestra imagen desfavorecida y superar un destino nada envidiable.

Toda mi voluntad la puse en aprender, en saber, en querer estudiar.

¡Ahora iban a ver ellos!

¡Intratable y rebelde, sí! Salvaje, tal vez, ¡pero no como lo entendían ellos!

Yo sabía –porque en mi casa siempre se habló de “lo nuestro”, y, siempre, en todas circunstancias, por muy ruines que fuesen nuestras condiciones de existencia, se mantuvo viva la llama de la Segunda República y de su obra constructora sabía pues que nunca una Constitución había sido elaborada por cabezas más sesudas y mentes más brillantes que la

de los hombres que redactaron la nuestra, imprimiéndole un carácter progresista muy avanzado para aquellos tiempos.

Las españolas obtuvieron el derecho de voto en 1931, (ejerciéndolo, por primera vez en la Historia, en las elecciones de 1933) mientras las francesas tuvieron que esperar hasta 1948 para ver reconocido ese mismo derecho. La República abolió la pena de muerte: Francia no lo haría hasta los años 80 (gracias al tesón y coraje de Robert Badinter). En Cataluña se autorizó el aborto por decreto del 25 de diciembre de 1936, en Francia será legalizado 4 décadas después con las leyes Neuwirth y Veil de los años 80. Una española, Federica Montseny, será la primera mujer ministra en Europa, la francesa Edith Cresson tardará casi 50 años más en ocupar un puesto similar...

¿Atrasada España?

Porque, a pesar de los pesares, a pesar del entorno humilde, pobre, hecho de dureza y privaciones en que me crié, tuve la suerte de crecer en una familia abierta, culta, trabajadora y comprometida –en la acepción más positiva de la palabra– las carencias sufridas afectaron únicamente el aspecto material de mi vida. En todo lo demás, fui rica, ¡muy rica!

Recuerdo nuestra(s) casa(s), molino abierto a todos los vientos, albergue solidario en donde cualquier Don Quijote errante –con o sin armadura, con tal que hablase la lengua de Cervantes– encontraba cobijo y algún mendrugo de pan que mi padre –bajo la mirada siempre reprobadora de mi madre que veía menguar la ración reservada para sus hijos– repartía en equidad y que todos comíamos con hambre y deleite.

¡Cuántos personajes conocí entonces! ¡Toda la “España peregrina”, o casi, ha desfilado por las casuchas de mala suerte que habitábamos! ... no todos se portaron bien, no todos fueron gente interesante (Mi madre podría contarlo mejor que yo)... Algunos, incluso me daban miedo, tenían cara extraña y mis ojos de niña los veía como el ogro o el bicho malo de los cuentos. Uno de ellos, de nariz muy larga, de boca grandísima, con dientes amarillentos y afilados fue el que más me impactó. Se hacía llamar “Lobo”, y yo me refugiaba en un rincón en cuanto aparecía.

Cuando mi padre le preguntó “¿por qué ese nombre?” el rió a carcajadas y descubriendo aún más su tremenda dentadura, dijo: “mírame! ¿qué otro nombre me pueden dar?” ¡Pobre Lobo, ni siquiera era malo!

Las casas de mi infancia fueron siempre colmenas bulliciosas, puertas y ventanas abiertas a la vida, un ir y venir de “compañeros” con los que se volvía a (re)hacer el mundo y la guerra de España, ganándola esta vez ... Aunque muchas se perdieron por las piedras de los caminos recorridos, la ilusión y la utopía seguían invadiendo las apasionadas conversaciones, tal vez, así tan sólo por darse a uno mismo la chispa de ánimo necesaria para tener, mañana, la fuerza moral de emprender un nuevo día de abrumador trabajo y, rechazando la estéril nostalgia, cargarse nuevamente al hombro el pesado macuto de sufrimiento, humillaciones y agravios de los refugiados políticos y afrontar las duras realidades.

“Este año”, decían, “este año volvemos a nuestra tierra.”

80 Y yo les escuchaba, con los ojos bien abiertos a pesar del sueño. Los oía incluso desde mi cama, una alcoba sin puerta sepa rada de la sala por un trozo de tela colgante, y bebía sus palabras con máximo interés.

Con ellos, arropados en la noche cómplice, he estado en el Cuartel de la Montaña, en el Alcázar de Toledo, en Málaga, en Guadalajara, en Brunete, en la Casa de Campo y en el Puente de los Franceses ... He viajado con La Barraca, vivido en la Residencia de Estudiantes, participado en el Congreso de los intelectuales en Madrid, recibido cursos de alfabetización en los frentes ... He asistido, muda de terror, a los bombardeos de la población civil por la aviación fascista, los Junkers de Hitler y los Savoias de Musolini ... he franqueado los Pirineos, por Irún y por Hendaya y por Cerbere y El Perthus... y conozco todos los campos de concentración que Daladier ha sembrado para acogernos en territorio francés ...

He vivido las “mil y una noches” de la epopeya –aún por escribir– de los republicanos españoles.

La epopeya de unos hombres y mujeres, hijos de unas tierras “para el águila”, “tierras pobres, tierras tristes”, sin horizonte social; “más otra España nace” “España que alborea”: “España de la rabia y de la idea”... y cuando “amanecen las hachas en bandadas”, los hijos de la tierra se

hacen milicianos del pueblo. ¡No son “de un pueblo de bueyes”!, ¡NO! y, para defender la libertad de una “España vendida toda, de río a río, de monte a monte, de mar a mar”, combatirán en todos los frentes, “con la sangre y con la boca, como dos fusiles fieles”...

¡Que bella era España, “...piel de toro, tendida sobre el mar...”

“era España un pequeño universo a parte, clave y semilla de universalidad, dentro del cual se contenían en potencia desde muy antiguo los elementos necesarios para construir sobre un plano de civilización verdadera, un mundo adecuado a las mejores aspiraciones de sus hijos. Era un país seguro de si y de su ideal de evolución pacífica...”

hasta que un día, “con pólvora te regaron, y fuiste toro de fuego...”

¿Inculca España?

Tus poetas fueron mis mejores amigos: Lorca, Machado, Hernández, Alberti, Felipe, Celaya, Goytisolo... Dieron luz a mi sentir de niña refugiada, endulzaron mis días, colmaron mis últimos complejos y desarrollaron en mí ese sentimiento de “*appartenance*” (ser parte integrante) de un mismo país y una misma cultura que estaba ya fuertemente anclado en mí... Me sentía feliz, ¡feliz y fuerte! Porque además de nutrirme intelectualmente esos escritos confirmaban todo lo que me habían dicho mis padres, afianzaban mis nacientes convicciones y me daban armas para defenderme en el exterior.

Con la misma voracidad insaciable que me hacía devorar libros y poemas, me lancé a estudiar en el colegio en que estaba matriculada.

Puse un punto de honor en ser primera de la clase no solamente en los cursos de español, sino también en todos los cursos de francés, especialmente en los de dictados y relatos. Cuando, entre todas las composiciones, el maestro escogía la mía y la leía a toda la clase poniéndola como ejemplo de trabajo interesante y acertado, era la más feliz de todas las niñas, ¡refugiadas o no! era mi respuesta y mi venganza y de verdad, aunque suene a creída, las mejores composiciones de la escuela en esos

años fueron siempre trabajos míos. Pero no creo haber sido una excepción. Al contrario, pienso que fuimos mayoritarios en nuestro mundo de desterrados los que, gracias a la escuela y a los valores fundamentales que nuestros padres supieron transmitirnos, llegamos a abrirnos camino.

¡Todos íbamos habitados por el mismo fuerte anhelo y todos –porque la vida nos había curtido generosamente– llevábamos en nosotros suficiente determinación y pugnacidad! Sería interesante investigar sobre la trayectoria seguida por los niños republicanos exiliados de la primera generación y conocer cual es su posición hoy en la sociedad francesa. Estoy segura de que todos, todos figuran en buena plaza.

L'École Publique Française fue, en un mundo de agravios, la única verdadera suerte de los niños republicanos en esos tiempos, ¡la gran suerte! Sin esa escuela, obligatoria y gratuita, nunca podríamos haber estudiado. Nuestros padres eran demasiado pobres para pagar los cursos de una institución privada, pobres y reacios a lo que olía a Iglesia... y tenían razones que son hechos jamás desmentidos en la Historia: sabían, porque lo habían visto en vivo, el comportamiento eterno de la Iglesia, su estar y su evidente apoyo junto al poder, aún y cuando fuese este dictatorial.

82

Sin la Escuela Pública Francesa, sin el espíritu crítico "*des Lumières*", tal vez no sería hoy del todo como soy y no hubiese podido alcanzar mis metas. Sé muy bien lo que le debo a esta gran institución y siempre, siempre, estaré agradecida a los maestros de la República.

Por duros que sean, los años pasan, el tiempo no se detiene y la vida sigue con grandes y pequeñas penas, desdichas y logros, ventura y desventura, anhelos, esperanzas, desengaños y aciertos...

Para los españoles refugiados, el exilio se eterniza... Para la gran mayoría, su situación sigue precaria, el trabajo, cuando lo tienen, es siempre ruín, agotador, en los campos y en las minas, sin horizonte ni porvenir esperanzador ... Los hijos crecen y con ellos la angustiada pregunta: ¿Qué hacer?

Algunos, engañados por Franco y porque la larga paciencia se les agotó, han regresado a España prometiendo escribir desde su tierra... no se ha vuelto a saber de ellos... Otros han tomado la nacionalidad francesa.

Al salir de la Segunda Guerra Mundial, el Gobierno de Francia para el cual no éramos ya “*surnombre dans l'économie*”, sino necesidad vital para colmar los vacíos de la guerra, hizo una campaña acerca de la población de emigrantes, proponiendo una prima de X francos por cada niño naturalizado. Mi padre no quiso hacernos franceses. Por mucha falta que nos hiciera el dinero –mi hermano Andrés nació en un rincón de casa, sobre un poco de paja, como un niño Jesús, y Antonio, 3 años después, en una cama sin colchón– ¡mi padre dijo que él no vendía un hijo a nadie! Mis hermanos se harán franceses más tarde al cumplir el servicio militar. Yo tendré esa misma nacionalidad al casarme con un francés en 1960.

En mi casa las preocupaciones por lo cotidiano y la incertidumbre de nuestro devenir en un futuro que apresuraba cada vez más daban lugar a discusiones acaloradas entre mi padre y mi madre. Ella, pragmática y lógica, pensaba que lo mejor era integrarnos totalmente en la sociedad francesa ya que nuestro exilio iba para largo; él, animado por convicciones políticas más fuertes, no perdía la esperanza de volver a su tierra “¡yo no me muero aquí!” decía, y vivíamos sin prender raíces verdaderas, como aves de paso...

83

En el verano de mis 17 años mi vida dió un giro. Ese año se planteó el problema de mi nacionalidad: para poder ingresar en “l'École Normale” (escuela de adiestramiento para futuros maestros) tenía que ser francesa.

“¿Y por qué no seguir estudiando en España?, le escribiré a mi hermano Isidro; seguro que te podrá albergar” dijo mi padre que luego añadió “Verás, Amparín, ¡Toledo es muy bello! Y así te haces tu opinión, ves lo que te gusta más antes de hacerte francesa o no”.

Después de mucho discutir, mi padre consiguió convencer a mi madre y así es como volví a España. Una España que desconocía y que en nada se parecía ya a la que ellos tantas veces me pintaron.

Recuerdo con que alegría y gran ilusión tomé el camino del esperado regreso, un regreso que sería para mi un verdadero descubrimiento porque la España de 1955 a la que llegaba no era esa tierra acogedora, campechana y alegre que esperaba. Tenía mucho de sombría y pasaban cosas difíciles de admitir para alguien que venía de un país democrático.

Eran tiempos de agitación estudiantil en los que los matones del SEU y la Brigada Político Social reinaban como dueños.

Eran tiempos de dictadura.

Aún seguía vigente la Ley de Responsabilidades Políticas de febrero 1939 (esa ley, cabe recordarlo, permitía pedir cuentas por supuestos delitos cometidos, remontando, retroactivamente, hasta los años 30 y dejará de producir efectos so lamente en 1969, o sea 30 años después de terminada la Guerra Ovil).

De la misma manera, se seguía aplicando la Ley de Represión de la Masonería y del Comunismo de marzo de 1940.

Eran tiempos en que todavía funcionaban los temidos Consejos de Guerra Sumarísimos de tan estremecedora memoria.

Eran tiempos, en fin, en que los vencidos de 1939 y sus familias seguían silenciados tras largos años de una represión ferozmente despiadada.

Recuerdo Toledo, la casita de la calle Vida Pobre allí, junto al Tajo...

Oigo el “Schmitt...” inquieto de mi tío cuando le pregunto de la guerra, de su vida. Sólo de noche, con las puertas y ventanas bien cerradas y siempre en voz baja, despacito, me contaba alguna cosa. Estuvo en el Penal de Burgos unos años...

84

Una noche mis tíos me llevaron a ver una zarzuela. Al salir del teatro –serían las dos de la madrugada– tres hombres con traje oscuro y sombrero, se acercaron a nosotros, eran de la BPS. Uno me cogió del brazo mientras otro ordenó a mi tío, que quería interponerse, “tu, quieto”. Y me llevaron hasta Gobernación... Hacía sólo unos días que yo había llegado a Toledo. Entonces no tenía miedo; el miedo vino después...

A partir de ese día, o mejor dicho, de esa noche, empezó mi “exilio interior”. Me quitaron la documentación, estuve controlada, seguida, vigilada constantemente, impedida de salir del territorio. Recibí el bautismo, no por convicción, “porque es necesario para tu seguridad dijo mi tío” (mis padres no hicieron bautizar sus cuatro hijos, pero nos dejaron libres de hacerlo más tarde “cuando seáis más mayores si queréis, cuando tengáis mayor conocimiento y sea vuestra propia decisión” decían).

Me obligaron a hacer el Servicio Social, verdadero medio de adoctrinamiento a las tesis de la Falange.

Aurora Morcillo, en su obra titulada *Por la senda del franquismo* explica lo que era el Servicio Social: “durante 6 meses las mujeres debían cum-

plir con la Patria... Quedaban exentas de esta obligación las casadas, las viudas con hijos, las monjas y las huérfanas de los caídos en la cruzada. Para todas las demás era imprescindible pasar por aquella prueba para obtener desde un título académico hasta un simple carné de conducir. Con el S.S. se conseguía un doble objetivo: mantener un cierto control ideológico sobre la población femenina, y cubrir de forma gratuita las deficiencias estructurales de tipo económico con las que el Estado se encontraba después de la guerra.”

Mi demanda de inscripción fue rechazada en el instituto. Tuve que recurrir a los cursos privados que daba en su casa un antiguo maestro de la República “depurado”.

Me fue difícil encontrar trabajo: ¡la etiqueta de “Rojo” queda fuertemente pegada! Nos señalaban ya como culpables aunque niños....

Como miles de españoles entonces, estaba marginada en mi propio país.

Hoy todavía me cuesta entender cómo todo aquello fue posible. ¿Qué se me imputaba? Era una niña –un bebé– cuando salí de España, una adolescente cuando volví. Mi deseo era estudiar y mi único afán, volver a mis raíces, vivir –tranquila y felizmente– en la tierra en que nació.

85

¡Nada es casual!

Las experiencias vividas forjan tu carácter, el espíritu crítico (el qué, el por qué, quién, cómo...) permite afianzar las convicciones y, como Frederic Rossif, primero pensarás que “*La memoire du passé fait comprendre le présent et édifie le futur*” (la memoria del pasado hace comprender el presente y edifica el futuro) y luego con Georges Orwell irás profundizando “el que controla el pasado, controla el futuro. El que tiene el control del presente, controla el pasado.”

Una cosa tienes por segura: es tu propia ignorancia de la Historia la que permite a otros manipularla, falsificarla, apropiársela.

La memoria del pueblo es el cemento de nuestras sociedades. De ella aprendemos quienes somos, de dónde venimos. Nos ayuda a entender, nos sirve de advertencia y de señal. Nos permite construirnos en cons-

ciencia y responsabilidad, posicionarnos cuando es necesario y asumir nuestra condición de humanos, en dignidad.

Las páginas de Historia escritas por nuestros padres nos han enseñado la fragilidad de toda democracia y la necesidad de velar por ella. La libertad se defiende y la dignidad se conquista. La fraternidad y la solidaridad son valores que agrandan y aunque nunca se realice en este mundo la “Ciudad Justa” de Aristóteles, la utopía es, como el aire, como el pan y el agua, necesaria al hombre para vivir y construir.

En los tiempos de mentiras e infamias que vivieron, supieron sin confundirse hacer la diferencia entre las instituciones que los trataron como esclavos y el pueblo de Francia con sus personas, una a una. Si es verdad que hubo mala gente –capaces de despojarte de tu anillo de casada y de tus zarcillos de oro, recuerdo de la abuela, de los que te desprendías a cambio de un bote de leche, o un trozo de pan– también entonces nacieron amistades entrañables que siguen perdurando a través de los hijos.

Esa memoria viva de la que nuestros padres nos han hecho depositarios tenemos el deber de transmitirla a las jóvenes generaciones.

86

“¡No te rindas nunca, hija!”

Mi padre murió hace muchos años, demasiados... pero todavía le oigo decirme esa frase. Era un día de otoño y me había llevado con él a la viña en que estaba trabajando. El camino para llegar subía entre colinas, era estrecho, lleno de piedras y zarzas y, con mucha pendiente. Yo gruñía, “estoy cansada, me duelen las piernas, no puedo subir...” cuando llegamos a la cumbre, mi padre me cogió del brazo y, haciéndome girar de cara a la fuerte pendiente que acabábamos de trepar, me dijo “¡ves, el camino era duro, pero has podido!, por más que te parezcan duras las cuestas de la vida, no renuncies...”

Hoy, en lo más íntimo de mí sé que las únicas batallas realmente perdidas son las que tu misma has renunciado a afrontar.

Cuando haciendo un alto en mi camino, miro hacia atrás y veo la distancia recorrida, me siento favorecida por mi doble cultura, ¡cuánto más abierta,

más amplia! rica de una integración bien comprendida que acepta las diferencias, que suma y no resta, ¡tu cultura y la mía reunidas para más humanidad!

Aunque siempre llevaré España en el corazón, hoy sin lugar a dudas, Francia es mi segunda patria.

España y Francia; Francia y España, las dos igualmente queridas, en una están mis raíces seculares, en la otra mis propias semillas, las dos reunidas en una Europa común en donde vivir juntos, como ciudadanos, actores de nuestras vidas.

“Lo que no quiero es olvidar”

ese grito de Victoria Kent, lo han repetido mil bocas: ¡no olvidar!

Que la gesta de los republicanos españoles no se pierda en los sótanos de la Historia.

Por eso mismo, porque lo sentimos y porque nos hicieron sus depositarios, tenemos el deber de rescatar la memoria del olvido, para que el españolito de hoy, que conoce la historia de los griegos y los romanos pero no la de su abuelo, sepa que la democracia no nace de la nada, hombres y mujeres luchan y mueren por ella.

Cumpliendo esa misión de rescate de memoria, en 1999 creé, con sede en Argeles sur Mer, una asociación de Hijas e Hijos de republicanos españoles, Niños de la Guerra y del Exilio.

(FFREEE), cuyo nombre, pronunciado intencionalmente al modo inglés se dice *Fri*, o sea, ¡libre!) Fue mi primera labor de joven jubilada, la realización de un proyecto que llevaba anclado muy adentro desde años pero que las exigencias de mi vida laboral no me dejaron cumplir hasta esa fecha.

En febrero de 2000, organicé un homenaje a los republicanos españoles en Argeles, allí, sobre las arenas de una playa que fue campo de concentración en 1939, encendimos “100.000 LUCES PARA 100.000 REFUGIADOS”. A ese acto, que fue multitudinario, acudieron televisiones y periodistas franceses y españoles y, por primera vez, oímos a un alcalde pedir perdón por el mal recibimiento que las autoridades de su país habían reservado a los republicanos españoles de la retirada.

■ Els grups parlamentaris d'esquerra a la tardor de 2005, demanen un reconeixement als exguerrillers republicans. La moció no va prosperar.

88

■ Marie Panabière, a Austin, el 15 de febrer de 2003, durant la manifestació contra la guerra d'Irak

He asumido la presidencia de FFREEE durante 3 años, hasta que tal vez porque se iba debilitando el contenido de free (más que un guiño, verdadera exigencia para mí), porque el apetito de los políticos es infinito y porque no todos en la asociación eran conscientes de los peligros, decidí dimitir.

Puse FFREEE al mundo para que fuese ¡Libre! No valían arreglos, ni familias políticas, ni amigos, ¡Libre!... Un día, cansada, de ser madre protectora, marché. .. Seguro que no tuve razón ...

¡No te rindas nunca hija!

Hoy prosigo el combate de la memoria en la asociación AG E de la que soy miembro activo de la Junta Directiva, delegada para Francia y América Latina. En esta asociación militan gentes que conocen el precio de la libertad porque lo llevan marcado en sus propias carnes. No piden venganza, ¡nunca la pidieron!, ¡sólo Justicia! No quieren que otros perdonen lo que les pertenece a ellos de perdonar o no. Con ellos y con su valiente “capitana” Dolores Cabra, me siento en mi lugar.

89

Otras asociaciones llevan también a cabo este trabajo de memoria. ¡Mejor! Cuanto más numerosos seamos, menos se nos podrá ignorar.

En EL PRAT, donde nací, Margarida Gómez y su equipo –a quien debemos, en gran parte, la magnífica exposición sobre el Campo de la Bota– están realizando una obra importante, rescatando páginas de historia de la ciudad, recogiendo y recopilando la memoria de esos tiempos en homenaje a sus mujeres.

El 14 de abril, la Segunda República cumplirá 75 años.

75 años desde “aquellas horas, Dios mío, tejidas todas con el más puro lino de la esperanza, cuando unos viejos republicanos izamos la bandera tricolor en el Ayuntamiento de Segovia” recordadas por Antonio Machado.

75 años han transcurrido y la vida de los que fueron náufragos de la Historia ha terminado por alcanzar puertos mansos donde albergar

nuevas metas. Pero las secuelas de la guerra y del exilio siguen ahí. Aún por atender, aún por curar...

Aunque todos dicen que por la República y la libertad volverían a luchar sin vacilar, es muy grande el precio pagado por un sueño vivido.

“pero hay siempre en la lucha un rayo de luz que deja la sombra vencida”

Yo, desde el pequeño lugar que ocupo, –porque sé exactamente quien soy y de donde vengo– quiero dedicarles a todos, a los ya viejos republicanos españoles, así como a los que han retomado la antorcha y trabajan con fe y convicción por hacer (re)conocer su epopeya y la obra constructiva de la Segunda República, a todos, mi más cálido homenaje.

Y a vosotros, papá y mamá a quien tanto debo, ¡toda la admiración y el amor que quepan en mi corazón!

90

¡Vuestros sacrificios y el valioso ejemplo que siempre me supísteis dar, han hecho de mi un ser libre, derecho!

Con una certitud –la única clara y indestructible– si, como tantos niños republicanos que tuvieron menos suerte, no he muerto en los campos de concentración, se lo debo a los continuos sacrificios de mis padres y a esa mujer valiente que me ha dado dos veces la vida, ANDREA MARIA MARTINEZ MARTÍNEZ, mi madre.

En Francia, a 2 de abril de 2006

ELS PRATENCS ALS CAMPS NAZIS LA TRAGÈDIA DE LA FAMÍLIA CORTÉS

I MARGA GÓMEZ INGLADA

91

Al gener de 1933, Hitler fou designat canceller d'Alemanya, després de la victòria electoral del Partit Nacionalsocialista que ell havia creat uns anys abans. Hitler pretenia implantar a tot Europa un nou ordre polític feixista, en què Alemanya seria el centre, convertida en una potència hegemònica mundial.

El seu projecte tindria una ampla acollida entre altres dirigents europeus que compartien els mateixos principis ideològics. Aquest seria el cas de l'italià Benito Mussolini i de l'espanyol José Antonio Primo de Rivera, fundador de la Falange Española. Hitler també es va convertir en un dels referents del general Franco. En esclatar la II Guerra Mundial, Franco estava ocupat en la repressió i en el control d'Espanya, però, sense amagar les seves simpaties per l'Eix, va enviar la División Azul a combatre al costat de les tropes nazis contra l'URSS.

Una de les primeres mesures de Hitler, després de dissoldre l'aparell democràtic alemany, simbolitzat en l'incendi del Parlament, el Reichstag, va ser, a partir del març de 1933, la construcció de camps de concentració per eliminar tots els sectors de la població que no considerava dignes de formar part de la nova Alemanya. Aquesta repressió es materialitza

contra grups ètnics, com els jueus i els gitanos, però també contra homosexuals, comunistes, etc.

Hitler va dur a terme la seva política a l'interior, però també a l'exterior, amb tota impunitat i amb la indiferència de les potències europees. Aquestes, només es van mobilitzar arran de la invasió de Polònia, quan Hitler ja havia ocupat Àustria i Txecoslovàquia. El 3 de setembre de 1939, Gran Bretanya i França van declarar la guerra a Alemanya.

Mentrestant, a l'Estat espanyol, a finals del 1938, l'exèrcit rebel del general Franco avançava sense quasi resistència i les tropes republicanes es retiraven sense ordre. La República no podia sobreviure. Davant la caiguda imminent de Barcelona, que es produí el 26 de gener de 1939, llargues fileres de republicans intentaren travessar la frontera francesa.

El govern francès, per negligència, no havia previst l'exili dels republicans i en un primer moment tanca la frontera als refugiats que, amb poc més del que portaven posat, fugien de les tropes franquistes. La pressió internacional obliga el govern francès a obrir els passos fronterers el 5 de febrer.

92 Més de mig milió de persones, homes, dones i nens, van travessar la frontera en pocs dies i més de la meitat van ser internats en camps de refugiats improvisats que no reunien les més mínimes condicions de supervivència. El primer d'aquests camps s'instal·là a la platja d'Argelers, un tancat amb filat per tres bandes i el mar a la quarta. De l'únic que es va ocupar el govern francès, va ser d'establir una vigilància fèrria, perquè ningú no pogués sortir dels camps. Els primers aliments van trigar dies a arribar i la gent s'amuntegava a la sorra sense cap protecció contra el fred, sense aigua i sense latrines. La febre, la disenteria, els polls, la gana i el fred es van estendre entre els debilitats republicans. Saturat Argelers, es van obrir altres camps: Saint-Cyprien, Barcares, etc. Les condicions no van millorar gaire, però els republicans es van anar organitzant.

Hitler ocupà França al juny de 1940 i el govern col·laboracionista de Vichy signa l'armistici. Els nazis no sabien què fer amb els republicans espanyols, que encara es trobaven en els camps. En diverses ocasions es van adreçar al govern de Franco i al seu ministre d'Afers Exteriors, Serrano Suñer. El govern espanyol no va respondre a les peticions d'instruccions i, finalment, se'n va desentendre al·legant que els republicans no eren espanyols.

Finalment, el 24 d'agost de 1940, 927 refugiats espanyols van ser obligats a pujar en un tren de mercaderies a l'estació d'Angulema. Els comandaments no van donar cap explicació i dins del tren ningú no sabia quina era la seva destinació. Després d'un terrible viatge de tres dies, amb els republicans amuntegats en els vagons, sense poder bellugar-se i sense queviures ni aigua, el tren es va aturar en el camp d'extermini de Mauthausen. Tots els homes i joves de més de tretze anys van ser obligats a baixar del tren (més del 87% dels republicans internats a Mauthausen hi van deixar la vida). La resta, dones, nens i nenes, sense cap explicació, van iniciar un llarg viatge sense destinació que els portaria a Hendaia. Per a moltes d'elles, sense recursos i amb el dolor dels parents i amics que havien deixat enrere sense saber que els esperava, va començar un altre calvari a la seva pròpia terra.

Hi ha alguns testimonis de pratencs que van estar internats en camps de concentració nazis, però, en aquests moments, en desconeixem la xifra exacta. Un d'ells era Quimet Galopa Pasqual. Ell, com tants republicans, va estar a Mauthausen des dels primers mesos fins a l'alliberament. Després d'uns mesos treballant a la terrible pedrera del camp, es va ferir en un peu i el van portar a la infermeria. Allà va aconseguir caure bé al personal sanitari i s'hi va quedar fent encàrrecs i feinetes. Algunes d'aquestes eren terribles, com treure els morts i els moribunds dels trens de presoners que arribaven al camp o treure les restes humanes que no s'havien arribat a calcinar dels forns. Amb tot, va aconseguir salvar la vida.

Dels testimonis personals, del gran treball de Montserrat Roig, *Els catalans als camps nazis*, i d'investigacions posteriors, s'han pogut confirmar els noms de cinc pratencs que hi van morir.

FRANCISCO CORTÉS BORRÁS, *mort a Gusen el 26 d'agost de 1941*

JOAN PANISELLO CONCEPCIÓN, *mort a Gusen el 22 de setembre de 1941*

FRANCISCO CAMPOS IZQUIERDO, *mort a Gusen el 24 de setembre de 1941*

JOSÉ CORTÉS GARCÍA, *mort a Gusen el 25 de setembre de 1941*

MANUEL ARNAU TÀRREGA, *mort a Gusen el 12 d'agost de 1942*

Gusen era un camp annex a Mauthausen on hi havia els forns crematoris. Les condicions de vida encara eren pitjors, si és que les condicions

infrahumanes es poden mesurar. Els presos havien de treballar en l'eliminació dels cossos dels seus companys, sovint amics i familiars, i la cendra i l'olor dels crematoris omplien tot el camp.

Joan Panisello va passar del front a un camp de refugiats a França i d'allà, el van portar a Mauthausen. Els Panisello eren cinc germans: una noia i quatre nois. Els quatre nois van anar al front. Ramon va morir a la batalla de l'Ebre; Josep va patir un consell de guerra i va estar empresonat a la Model del 1939 al novembre del 1943, quan li van donar la llibertat condicional. En Francesc i en Joan van creuar la frontera amb les seves unitats i es van trobar al camp de refugiats d'Argelers. En Francesc va tenir la sort que la seva dona, l'Agustina Vives, va aconseguir els avals necessaris per fer-lo tornar al Prat. La família Panisello va saber que el Joan havia mort per una notificació de la Creu Roja.

Els que el van conèixer, recorden que Francisco Campos era coix, un greu defecte per als nazis, que consideraven les persones amb minusvalidesa no aptes per al treball i els donaven com a únic destí les cambres de gas.

94

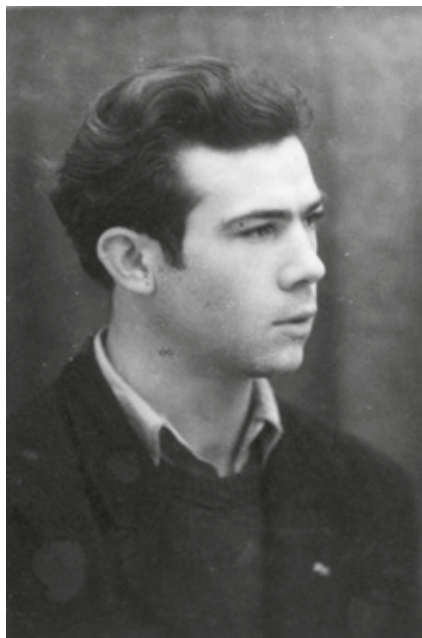
Manuel Arnau havia nascut a Tortosa l'any 1900. Durant uns mesos, entre el 1929 i el 1930, va treballar a La Seda. D'ell, només sabem que era sindicalista i que durant la guerra, és probable que anés al front.

Els Cortés, els pares (Francisco i Carmen) i set fills (José, Jacinto, Manuel, Àngel, Aurora, Àngeles i Carmen) s'havien establert al Prat procedents de Pechina (Almeria). Van fugir cap a França l'hivern de 1939, seguint la riuada de refugiats, després de recollir Pepe en un hospital de Figueres, on es recuperava de l'amputació d'una cama. Traslladats a Angulema, els alemanys els van fer pujar al tristament famós tren dels 927. El pare, en José, en Jacinto i en Manuel van ser presoners a Mauthausen, mentre que les dones i el petit Àngel foren traslladats a Hendaia, en un terrible viatge que cap d'ells no va poder oblidar.

El pare i en Pepe van morir a Gusen. El Jacinto va ser alliberat pels aliats i s'instal·là a França, on visqué fins a la seva mort. En Manuel, que es trobava en estat greu, va ser alliberat pels soldats polonesos i el portaren a Polònia, on estudià enginyeria i on visqué fins que va poder tornar a l'Estat espanyol; s'instal·là a Gijón fins a la seva mort. Només van poder tornar a Catalunya la mare, les tres filles i l'Àngel.

■ José Cortés García

■ Jacinto Cortés García, el 1946,
un any després de ser lliberat

■ Manolo Cortés García poc després
de l'alliberament del camp nazi,
el 13 de maig de 1945

■ Els Panisello eren cinc germans, una noia i quatre nois, els quatre nois van anar al front Ramon (a baix, a la dreta) va morir a la batalla de l'Ebre. Josep (a dalt a la dreta) va ser empresonat a la Model fins al 1943. Francesc (a baix, a l'esquerra) va anar a parar al camp d'Argelers. Joan Panisello Concepción (a dalt a l'esquerra), va morir a Gusen el 26 d'agost de 1941

96

Aurora Campmany Cortés, filla de l'Aurora, resumia per a l'exposició **El Camp de la Bota** (El Prat, desembre de 2005), la tràgica experiència que va marcar la seva família:

1930, temps de convulsions polítiques i de gana, sobretot al sud d'Espanya. Des de Pechina, un poble d'Almeria, emprenen l'aventura cap a Barcelona la Carmen García i el Francisco Cortés, arrossegant els seus fills, el Paco, el Pepe, l'Ángeles, el Jacinto, el Manolo i l'Aurora, que encara no havia fet l'any. S'instal·len al Prat atrets per la demanda de mà d'obra. Aquí lloguen una casa a "la Rambla", on el pare treballa de sabater. Els tres germans troben feina a les fàbriques properes, on entren en contacte amb moviments d'esquerres.

Sembla que les coses comencen a rutllar quan neixen els dos petits, l'Ángel, el 1932 i la Carmen, l'any 36. Però de sobte, amb només 20 anys, el fill gran, el Paco, mor d'un atac de cor sobtat.

Poc abans del final de la guerra, el Pepe és cridat a files, amb 18 anys, per anar a defensar la línia de l'Ebre, on en un esforç desesperat, molts joves, gairebé nens, van deixar la vida. Ell perd una cama i en plena retirada és enviat a un hospital militar de Figueres.

Tots s'embarquen a buscar el noi ferit. És una decisió difícil d'entendre ara, però fàcilment comprensible si pensem en una família que ja ha perdut un fill, i en el final d'una cruenta Guerra Civil. Caminant, amb les poques coses que es van poder endur, van emprendre el camí, amb les tropes rebels que els seguien molt de prop.

Un fred 8 de febrer entren a França. La primera impressió és que no els esperen amb els braços oberts. A tot Europa bufen temps difícils i la segona gran guerra és a punt de començar. Allà, després d'una parada a les platges d'Angulema, acabaran instal·lats en un "camp de refugiats" en una vella escola de Ruelles, des d'on tornaran a anar cap a Angulema quan la guerra esclati a França.

L'any 1940, els alemanys entren triomfants a París i el govern francès, reclòs a Vichy, pacta la capitulació. Dels espanyols refugiats a França, se'n desentén tothom. Així, la sort dels republicans queda en mans dels nazis, que opten per treure profit dels que poden treballar i exterminar la resta.

Els soldats alemanys van fer pujar a tothom en un tren de mercaderies, com si es tractés de bestiar. El tren, on s'amuntegaven homes, dones i nens, sense queviures ni aigua, no va parar fins a arribar a Mauthausen. A l'estació van fer baixar homes, nens i adolescents, tots els que semblaven amb prou edat per fer de mà d'obra. Les dones, desesperades, abraçades als fills petits, van veure com els seus familiars marxaven i les portes dels vagons es tornaven a tancar. La Carmen, mentre agafava ben fort els seus fills petits, jurava, "Aquí me matan, però no se me llevan a ninguno más".

Sembla que la primera intenció era portar dones i nens petits a un altre camp, aquest d'extermini, al nord d'Alemanya, però a última hora una contraordre va fer girar el tren per recórrer mitja Europa a gran velocitat i sempre de nit, fins a l'estació d'Hendaia. La tornada al Prat va deixar molt clar qui eren els perdedors d'una guerra i que no tenien dret a reclamar res del que hi havia deixat. Dels que es van quedar a Alemanya, només en van sortir els dos més joves, el Jacinto i el Manolo. L'any 1941 moren a Gusen el pare i el germà gran, el Pepe, exterminat en un camió "fantasma".

Els petits van aconseguir sobreviure, però van arrossegar problemes físics i malsons que els van acompanyar tota la vida. De la seva estada en aquells camps de la mort cal destacar que, malgrat les lamentables condicions en què es trobaven, van treure forces per organitzar-se i van formar part del grup dels joves Poschader que va aconseguir treure del camp les fotos del català Boix, testimoni clau en el judici de Nuremberg. El 13 de maig de 1945, les tropes aliades els alliberaren. El Manolo, el petit, fou enviat a un sanatori de Polònia, on va refer la seva vida. Mai més va tornar a veure la mare en vida. El Jacinto marxà cap a França; abans dels 50 anys l'artrosi que arrossegava l'obligà a retirar-se i va viure de la paga als refugiats del govern francès, l'espanyol mai el va recompensar.

La família va acabar al camp d'Angulema. La Carmen, que era molt petita, no recorda res, però sap que gairebé es mor d'unes febres que va agafar allà. Al camp, s'hi van estar des del gener del 1939 fins al 1940. Les condicions de vida van canviar quan van arribar els nazis.

98 L'Àngel recorda com els republicans espanyols van ser obligats a pujar al tren que, a més, va ser bombardejat, i les penúries d'un viatge en condicions inhumanes. El viatge de retorn des de Mauthausen va ser un infern encara més gran, agreujat pel dolor dels homes i nois que havien quedat enrere per força. Van estar quasi quinze dies anant d'un lloc a un altre sense que ningú sabés la destinació final del tren.

Finalment, els van portar a Hendaia i allà els van deixar en una via morta, tancats dins del tren. A l'estació, ningú sabia que eren allà dins. La poca remor que feien els *passatgers* la van sentir els treballadors, que es van quedar astorats de veure les condicions d'aquella gentada dins d'uns vagons de càrrega. D'allà, els van conduir al camp de futbol d'Irún fins que es decidís el seu destí final. Les parets del camp eren plenes de forats de bala i de taques de sang de la gent que hi havien afusellat. La decisió última va ser traslladar-los en trens al seu lloc d'origen.

Els Cortés van pujar en un tren que els va portar a Barcelona, on van ser ingressats al Palau de Missions, a Montjuïc. El Palau, una antiga construcció de l'exposició del 1929, era ple de gent sense papers que esperaven que familiars o coneguts els reclamessin. Ells tenien uns parents a Barcelona que els van anar a buscar.

■ Matrimoni Cortés

Després de tantes peripècies, van poder tornar al Prat. El seu calvari, però, encara no havia acabat. Es van trobar que els havien pres la casa que tenien a la Rambla i que no quedava res dels objectes i records que hi tenien. Quan ells van haver de marxar ho havien deixat tot embolicat i ben desat, i quan van tornar no quedava res. Ningú no els va donar raons del que havia passat, però ells mateixos van poder veure algunes de les seves pertinences a les cases dels veïns.

Durant uns dies, els van acollir uns coneguts que vivien al carrer Joan Maragall, però s'hagueren d'acomodar com van poder i dormien al menjador. Llavors, van saber que a la Colònia Americana, als afores del poble, hi havia unes casetes petites que llogaven barates. S'hi van poder instal·lar gràcies als diners que guanyava la germana gran, l'Ángeles, que treballava a la Vidrieria Jordi i gràcies als pocs diners que aconseguia la mare fent feines.

La Creu Roja els va informar de la mort del pare i del Pepe, i, amb els mesos, van rebre alguna carta dels altres fills. La mare no va perdre mai l'esperança de tornar-los a veure aviat. Com explicava l'Aurora en el programa de TV3 *El comboi dels 927*: “*La meva mare se la va emportar a l'altre món tot això. Comprava pomes, les netejava bé i les posava a l'armari i deia: 'per quan vinguin el Manolo i el Jacinto'. Les pomes es podrien i n'hi havia de tornar a posar unes altres*”.

La canalla anava creixent i van trobar una caseta petita a l'*ensantxe*, que van llogar al Martí dels Cargols. La mare no sabia llegir i amb prou feines s'havia mogut del Prat, però va saber espavilar-se per tirar endavant la família. Com molta gent en aquells anys, es va posar a fer l'estraperlo. Venia i comprava coses que aconseguia de les pageses del Prat i dels cosins de Barcelona que vivien al *barri xino*. En aquells anys, el *barri xino* era com un mercadet on es podia trobar de tot i on es venien tota mena de coses. La mare també ajudava altres dones del Prat que havien d'anar a fora, amb tren, a buscar coses per vendre. Moltes vegades, per evitar que els confisquessin el que portaven, deixaven els paquets a casa dels Cortés i la Carmen García els guardava.

100

Això va durar fins que els fills més petits van créixer i es van poder posar a treballar. La Carmen tenia uns deu anys quan va començar a treballar en una fàbrica d'ametlles. La seva feina era separar les bones de les dolentes i treure-les de les closques, però quan no hi havia feina a la fàbrica, li feien fer feines domèstiques a la casa dels amos. Això va durar fins que la seva mare ho va saber i la va fer plegar. Amb catorze anys va entrar a treballar a la carnisseria dels Piñol, feina que ja no deixaria fins a la jubilació.

L'Àngel va fer de paleta tota la vida. Als 11 anys agafava el tren molt d'hora, abans de les set, per anar a l'obra, a Castelldefels. Va començar, com a tots els oficis, fent d'aprenent i després el va contractar una empresa de Barcelona. Era tan petit, que un dia quan tornava de la feina, de Castelldefels, es va adonar a l'estació que no portava diners i en lloc de demanar-ne als companys, va començar a caminar cap al Prat. En fer-se fosc la mare i les germanes el van sortir a buscar i el van trobar caminant al costat de les vies.

L'Ángeles va continuar treballant a la fàbrica del vidre fins que va caure malalta. Després es va casar i es va instal·lar a Barcelona. No va tornar al Prat fins que no va enviuadar.

L'Aurora tenia molta traça per cosir i per fer mitja. Anava a ca la Leonor, prop de les barreres, al carrer Major. Després va començar a anar a Barcelona a una impremta. Va començar molt joveneta, tant que quan va anar a demanar feina li van dir que s'havia equivocat de porta i que l'escola era la del costat. L'Ángeles, al començament, l'havia d'acompanyar. De la impremta va passar a treballar a la botiga de papereria que els mateixos amos tenien al passeig de Sant Joan. Treballant de dia i estudiant de nit, va aconseguir la preparació que li calia per ser encarregada de la central d'aquesta empresa, càrrec que va ocupar fins que va deixar la feina, quan es va casar.

101

■ Ángel (dret, el primer de l'esquerra) i Manolo (dret, el segon de la dreta) a Mauthausen, l'any 1994

■ Carmen García, amb les seves filles, Aurora i Carmen Cortés

En aquell temps va ser quan van detenir l'Aurora, acusada de propagandista comunista. La mare, a casa, feia menjars per a treballadors. Un dels homes que hi anava li feia portar paquets. En realitat la que tenia activitats polítiques era l'Ángeles, i l'Aurora i la mare van pecar d'ingènues. A aquell home el van detenir i, per no acusar l'Ángeles, va denunciar l'Aurora. L'Aurora va ser jutjada amb altres persones acusades de ser comunistes en la primera detenció política important de després de la guerra, a l'octubre de 1950.

Com a tants nens de la postguerra, als Cortés els van robar la infantesa. Van haver de créixer abans de temps i assumir obligacions que no eren les pròpies de la seva edat. La barbàrie que va assolar l'Estat espanyol i mig món va trencar brutalment la seva família. Mai més no es tornarien a trobar tots, l'últim cop que van estar junts va ser en el fatídic tren de la mort. La seva història familiar forma part de la *Història* de tots.

LA DONA PRATENCA I LA PRESÓ (1939-1950) LES PRESES POLÍTIQUES

■ JOAN MONTBLANC LASAGA

L'ENGRANATGE REPRESSIU DEL FRANQUISME AL PRAT

104

El matí del 25 de gener de 1939, les tropes franquistes entraven al Prat pel carrer de la Ribera, actual Dr. Soler i Torrents, mentre que els republicans feien volar els ponts sobre el Llobregat en la seva retirada.

Molts pratencs havien fugit per amagar-se en altres pobles o per començar el llarg camí de l'exili, cap a la frontera francesa, acompanyats de centenars de refugiats que en un degoteig constant havien arribat al Prat durant tota la guerra. Alguns d'ells combatiren posteriorment a la resistència francesa i en alguns casos moririen al front o als camps de concentració nazis.

El dia 26 de gener, una comissió gestora municipal substituïria el darrer consistori republicà. Aquesta gestora va ser nomenada per l'oficial tercer del cos juridicomilitar, Víctor Martínez Santa-Olalla, en nom del general cap del cos de l'exèrcit marroquí que havia entrat a la població. Al capdavant d'aquesta comissió gestora hi havia Emilio Álvarez Fité, alcalde; el pagès Jaime Sallés Serra i l'avicultor José Colominas Vergés, consellers; i Felipe Quevedo Ortí, secretari.¹

¹ AMEP (Arxiu Municipal del Prat de Llobregat). Acta de constitució de la comissió gestora. 25-1-1939

L'entrada de les tropes franquistes suposava el començament d'una repressió calculada i institucionalitzada que portaria centenars de pratencs i pratenques davant dels tribunals militars. El 3 de febrer de 1939, la comissió gestora ja disposava d'una llista amb totes les persones que havien ocupat càrrecs a l'Ajuntament durant la guerra, on s'especificava el partit polític o el sindicat que representaven.² La maquinària franquista, des del principi de la guerra, mitjançant el govern provisional de Burgos, s'havia dotat d'una legislació repressiva, que s'aplicava a la zona nacional i que s'anava instaurant en aquells territoris que conquerien. Aquesta legislació estava destinada, principalment, a consolidar el nou règim feixista i a sotmetre els vençuts, i no només els castigava a ells, sinó que infonia la por necessària per immobilitzar aquells que podien ser contraris al nou règim i que no s'havien significat fins al moment. Es tractava de tot un aparell repressiu, amb la legislació adient per administrar no només la victòria, sinó, sobretot, la derrota i la humiliació dels vençuts.

El 9 de febrer de 1939, es decreta la Llei de responsabilitats polítiques que castigava retroactivament l'activitat política de la població d'ençà l'octubre de 1934, agreujant amb penes econòmiques les sentències dels consells de guerra. El Ban Oficial de Guerra dels sublevats de juliol de 1936 va sotmetre tota la població sota el Codi de Justícia Militar. Tothom que s'hagués significat pel seu suport als partits del Front Popular (Front d'Esquerres, a Catalunya), als sindicats de treballadors o organitzacions afins, quedava fora de la llei. Això afectava la majoria de la població.³ Entre els partits polítics afectats a la nostra població, tenien militàncies significatives, principalment, ERC, Estat Català, PSUC i Acció Catalana Republicana. Entre els sindicats pratencs, la situació va ser encara pitjor, si tenim en compte que a les grans fàbriques de la població, com La Seda i La Paperera, la gran majoria dels treballadors estaven afiliats,

2 RAMOS Ruiz, Jordi. "Els vençuts del Prat: Entre la repressió franquista i l'intent d'oblir de la guerra civil. Comunicació presentada al 1er Col·loqui *Repressió franquista als Països Catalans*. Banyoles, 2005

3 AMEP. Resultats eleccions municipals i generals de 1936. A les eleccions estatals de febrer de 1936, van votar al Prat un 61% de l'electorat d'un cens total de 4.560 persones, les opcions del Front d'Esquerres van ser majoritàries amb 1.902 sufragis front l'opció del Front d'Ordre, encapçalada per la Lliga Catalana, que va obtenir 1.251 vots

principalment, a la CNT i la UGT, que feia anys que eren al Prat. Un cas semblant succeïa entre els treballadors del camp, sindicats, la majoria, a les seccions agrícoles de la CNT i la UGT o a sindicats adherits a la Unió de Rabassaires. La situació d'il·legalitat per a la majoria de la població encara va esdevenir més dramàtica si tenim en compte la sindicació obligatòria impulsada per la Generalitat a l'agost de 1936. Algunes entitats i associacions també quedaven incloses en aquesta llei pel fet de ser afins a les organitzacions afectades.

L'ordenament jurídic del franquisme, per la retroactivitat amb què s'aplicava, suposava una aberració jurídica, i era, a més, una prova evident de demagogia política pel fet que els autèntics rebels militars castiguessin pel delicte de "*rebelión militar*" o "*auxilio a la rebelión*" els defensors i membres d'un govern legítim, així com els membres d'entitats, partits, sindicats i organitzacions que eren legals en el moment dels fets de que els acusaven. Era la "*justicia al revés*", com la va definir Serrano Suñer. Tot un seguit de tribunals militars, ordinaris i especials van fonamentar l'engranatge jurídic de la política repressiva dels vencedors a la dècada dels quaranta. A més de les lleis esmentades, cal destacar-ne: la Llei de depuració de funcionaris públics de febrer de 1939, la Llei de repressió de la maçoneria i el comunisme del març de 1940; la Llei per la seguretat de l'Estat, del març de 1941; les Lleis sobre el delicte de rebel·lió militar de març de 1943; la Llei de bandidatge i terrorisme, de l'abril de 1947, i d'altres heretades de la República com la Llei de "*vagos y maleantes*" de 1933.

106

Aquest corpus legal anava acompanyat de les institucions necessàries per fer-lo efectiu. Els consells de guerra en procediments sumaríssims els duïen a terme els tribunals militars, que aplicaven el Codi de Justícia Militar de 1890. La llei de responsabilitats polítiques seria aplicada per un tribunal especial que s'instaurà al juliol de 1939 al Palau de Justícia de Barcelona. La llei de març de 1940 comportaria també la creació del Tribunal especial de repressió de la maçoneria i el comunisme, que va funcionar fins el 1964, quan fou substituït pel Tribunal d'Ordre Públic (TOP).

Tots aquests tribunals i jutjats especials estaven formats principalment per militars, en molts casos sense la preparació jurídica necessària. Les seves sentències eren emeses per l'Auditoria de Guerra, una mostra més d'un dels objectius indiscutibles dels ocupants: la militarització ab-

soluta de la societat La “*Jefatura de las Fuerzas y Servicios de Ocupación de Barcelona*”, creada el 26 de gener de 1936, quan s’ocupa la capital, fou ubicada al Palau Robert de Diagonal. Franco li va conferir la màxima autoritat a Catalunya fins l’agost de 1939 quan va restituir-se la figura del governador civil. Aquesta militarització fou efectiva també al Prat, no només en els terrenys militars de l’aeronàutica naval, amb presència militar des d’abans de la República, sinó també en la presència dels batallons de treballadors, formats per presos, que, al Prat, van actuar reconstruint els ponts i en altres obres. Els oficials i militars que comandaven aquests batallons i les tropes que van conquerir el poble van viure en cases que s’havien apropiat de les associacions, o directament en edificis confiscats a particulars que havien estat empresonats o s’havien exiliat, com escriu l’alcalde Alberto Feu en una carta al Tribunal de Responsabilitats Polítiques al juliol de 1940:

*“A la entrada en esta de las Gloriosas Fuerzas del Ejército nacional. destinose, entre otras, a alojamiento de las mismas, la casa núm. 9 de la Avenida de J. A. Clavé, de esta localidad, cuyo dueño había desaparecido abandonando su domicilio. Dedicado a tales menesteres continuó el expresado inmueble hasta 16 de noviembre de 1939 –Año de la Victoria–, en que al cambiar de residencia el batallón de Trabajadores nº 178, el alférez del mismo D. Floro Irizar Salazar, que lo ocupaba como vivienda y oficinas, hizo entrega de las llaves en la alcaldía mediante acta inventario levantada al efecto. La absoluta carencia de inmuebles urbanos en condiciones obligó a destinar aquel a despacho y vivienda del Sr. Comandante Militar D. Luís Balluerca Garrido, el cual ocupó solamente el piso principal hasta el día 1º de Abril último, en que habiendo quedado desocupado por traslado de la oficialidad del batallón de trabajadores nº 150 a Sigüenza la casa nº 34 de la calle Mauricio Vilomara, trasladose a ella la comandancia, permaneciendo desde entonces deshabitado el referido piso, y ocupados los bajos con carácter provisional por obreros de la brigada encargada de la reconstrucción del puente de la vía férrea sobre el rio Llobregat, volado por los rojos”.*⁴

107

■ Dones falangistes desfilant pel carrer de Ferran Puig

L'altre pilar institucional de la repressió franquista en la seva vessant civil va ser el Govern Civil, institució abolida per la República i reinstaurada novament pel franquisme. El governador, nomenat directament per Franco, tenia la funció bàsica d'aplicar les disposicions del govern central, al qual representava en la seva totalitat i va assumir les funcions de la Prefectura d'Ocupació quan es va dissoldre l'1 d'agost de 1939. Del governador depenien totes les forces policials (excepte la Guardia Civil, que depenia del governador i de l'exèrcit), i totes les administracions, incloent-hi els ajuntaments i les diputacions, que el representaven en l'àmbit local i provincial (els seus representants eren nomenats pel governador). Aquest és el cas del Prat, el 13 d'agost de 1939 el governador va ordenar telegràficament la substitució de l'alcalde, Emilio Álvarez Fité, pel primer tinent d'alcalde, Jaime Sallés Serra. Durant tota la dècada, el procediment de designació va ser aquest. En aquell primer any, dos alcaldes més van ser nomenats pel governador: José Colominas Vergés i Alberto Feu Guilera. Les bases de l'estament polític del franquisme, a manca d'implantació de la Falange a la nostra població abans de la Guerra Civil, provenien d'antics membres del consistori durant la dictadura de Primo de Rivera i, sobretot, dels elements propers a la Lliga, que van exercir el poder a l'Ajuntament durant el Bienni Negre (1934-1936). Els càrrecs i les institucions del primer franquisme restituïen bàsicament les velles oligarquies locals, els membres de "la dreta de tota la vida", molts dels quals havien estat contínuament a l'Ajuntament, hi hagués el règim que hi hagués, amb diferents sigles. L'element polític, per tant, no va variar al llarg dels anys a la nostra població.

Alberto Feu Guilera, alcalde entre els anys 1939-1940, va estar tradicionalment relacionat amb el partit vell del cacic local Pere Casanovas "l'Esbirro", va exercir l'alcaldia per primer cop durant la dictadura de Primo de Rivera (1925-1929), en uns consistoris també nomenats pel governador. Va ser conseller durant la República, i alcalde durant el Bienni Negre, arran dels fets d'octubre de 1934. Aquest fets van comportar l'abolició de la Generalitat i l'empresonament dels seus membres i en l'àmbit local es traduïren en la formació de corporacions municipals designades, amb l'expulsió dels partits d'esquerres i l'empresonament d'alguns dels seus dirigents més destacats, com els pratencs Josep Gibert i Joan Bruxola, en-

tre d'altres. En aquest consistori imposat, també hi van ser alcaldes, que posteriorment ho foren del franquisme, Rafael Ferrer Monés, Jaime Sallés Serra (alcalde durant el final del Bienni), o futurs caps de la Falange, com el mateix Ferrer i Félix Roig Comas. Rafael Ferrer va encapçalar la llista de la Lliga Catalana a les eleccions municipals de 1936. En aquesta llista, també hi eren Felix Roig i Joan Vila i Dalmau, que també fou alcalde franquista (1946-1947).

110

Els aparells policials serien el braç executor de la repressió de postguerra, emanada dels tribunals militars i del Govern Civil. Al Prat, el centre neuràlgic de l'activitat policial fou la caserna de la Guàrdia Civil, que es trobava a l'autovia de Castelldefels, adossada a l'antiga masia de cal Mosso i davant de l'entrada de la fàbrica de La Seda. La caserna s'havia acabat de construir l'any 1933, gràcies al patrocini principal de La Seda i La Paperera, amb l'objectiu de controlar la conflictivitat laboral creixent i evitar que es repetissin els aldarulls de la vaga de juliol de 1931. El seu origen, la seva finalitat i la seva ubicació havien estat clarament amenaçants per a les classes treballadores. L'any 1936, la dotació era de 21 guàrdies civils, als quals calia afegir 30 familiars. L'any 1939, un cop depurat el cos pel fet d'haver-se mantingut fidel a la República a Catalunya havien baixat a 11 guàrdies civils i 21 familiars. Pel que fa a la resta de cossos policials existents a la població: els mossos d'esquadra ja havien estat substituïts per la Guàrdia Civil durant la República; el cos de carrabiners –ubicat des de 1830 a la platja del Prat per controlar el contraban– va passar, el 1939, a dependre de la Guardia Civil, amb el nom de Guardia Civil de Costes, amb els mateixos objectius de vigilància.⁵ Aquesta abolició del cos responia al càstig generalitzat que van patir els membres del cos de carrabiners pel fet d'haver-se mantingut favorables a la República i que també suposaria una profunda depuració de la pròpia Guàrdia Civil.

Un altre dels cossos armats existents fou el Sometent, que seria reinstaurat per Franco a l'octubre de 1945 com a cos auxiliar de la Guàrdia Civil. Aquest cos de voluntaris armats, de segles d'existència, va assumir el paper de força de vigilància des del principi de la formació del poble

⁵ FERRET PUJOL, Josep. *Els carrabiners de la platja del Prat*. Ajuntament del Prat de Llobregat, El Prat de Llobregat, 2004.

quan aquesta encara s'organitzava de forma espontània. A partir de les darreres dècades del s. XIX i durant tot el s. XX, el cos es va anar decantant cap a un creixent conservadorisme, i basava la seva actuació progressivament en la defensa dels interessos dels grans propietaris i les oligarquies locals. En la mentalitat de la gent, el Sometent es va convertir en sinònim d'ordre i defensa de les anomenades "forces vives". En aquest sentit, durant dècades, es van especialitzar en la vigilància dels camps, perquè el Prat va ser un poble eminentment agrícola fins ben entrat el s. XX i, sobretot, pel fet que molts dels seus components van ser els mateixos pagesos propietaris, però també van actuar com a reforç dels cossos policials en les diferents vagues i aldarulls que es produïen a les indústries de la població, com les del juliol de 1931 a La Seda. Aquesta tendència conservadora va fer que durant la República el cos fos abolit i desarmat, i fou restituit pel franquisme per continuar amb la tasca i la finalitat de defensar les propietats agràries. El cos va exercir un eficaç control en la vigilància i la repressió dels robatoris de les collites, efectuats per la població afamada de la postguerra, i en la repressió de l'estraperlo en general, tasca que portaven a terme juntament amb els guardes municipals, en una simbiosi molt més que simbòlica i que feia que es confonguessin els uns amb els altres. El seu rearmament en època franquista es va fer, en un principi, amb les armes aportades per la Guàrdia Civil, però també amb les armes procedents de les nombroses llicències, que sempre han existit a la nostra població, dels caçadors i pagesos.

El 1941 es van crear dos cossos nous de policia en l'àmbit estatal: el Cos General de Policia, dividit en la secció criminal i la politicosocial amb seu a la terrible prefectura de Via Laietana, i la Policia Armada, més coneguts com els "grisos", que depenien de l'exèrcit. A les poblacions com la nostra, on aquests cossos no tenien una presència real, les seves funcions les adoptarien la Guàrdia Civil i un altre cos de nova implantació: el de les milícies falangistes. Aquestes, depenents del partit únic, es van destacar en les detencions, especialment les polítiques, i en la vesant d'informació i investigació dels perseguits. A Barcelona, durant les primeres setmanes d'ocupació, a manca d'un cos policial organitzat, les seves funcions inicialment van ser assolides per la secció d'investigació

de la Falange, ubicada al passeig de Gràcia. El juliol de 1940, quan les milícies van passar a dependre de l'exèrcit, serien desarmades i perdrien paulatinament poder en aquestes competències.

La Falange tenia carta blanca. L'enquadrament de tota la societat es va fer a través de les seves diverses entitats satèl·lit. Eren la representació política del *Movimiento* i el seu ideari impregnava les primeres actuacions del franquisme a la recerca d'una adhesió entusiasta a través de la participació obligatòria de la població en les seves activitats. El carnet de FET-JONS era un salconduit per poder viure amb tranquil·litat i la seva demanda augmentaria a mesura que avançava el règim. Els dirigents, a la nostra població, en moltes ocasions, eren a la vegada alcaldes i caps de la secció de Falange o passaven d'un lloc a l'altre. Aquest és el cas de Rafael Ferrer i Monés, alcalde, primerament, durant els anys 1941-1942 i, posteriorment, del 1947 al 1957; i també de Jaime Casanovas Casanovas, alcalde durant els anys 1940-1941 i 1942-1945, i cap dels excombatents franquistes de la població. També van ser dirigents de Falange José Monés Comas i Félix Roig Comas, l'any 1939, i Jesús Ercilla Ayestarán, inicialment delegat local de premsa i propaganda, i posteriorment delegat local del Frente Juventudes des de la seva constitució al Prat al gener de 1941.

112

Els locals que va ocupar FET-JONS al Prat, a manca de representació anterior al poble, foren els que havien confiscat a les entitats polítiques i sindicals prohibides i a alguns particulars. La delegació de la secció local de Falange era a la Rambla, núm. 9, (els comandaments militars que l'ocupaven van deixar buit el local a l'abril de 1940). Una altra seu era la Torre Muntadas, que va servir de seu inicial fins a l'adquisició del local de la Rambla, núm. 9, i s'utilitzaria provisionalment de dipòsit de detinguts. Un cop va haver marxat la delegació local de Falange, l'espai l'ocuparia exclusivament la delegació local del sindicat vertical (CNS). Al tres d'entitats afins, com Auxilio Social, es van instal·lar a la plaça de la Vila, a la que havia estat en diferents moments seu d'UGT i de Socors Roig Internacional. En el cas d'Acció Catòlica, van ocupar la casa del carrer Frederic Soler, núm. 2, on posteriorment s'instal·là la fàbrica Gemo. L'antic local dels rabassaires, a Maurici Vilomara, també s'utilitzaria per a la distribució del racionament, després d'haver estat saquejat els primers dies de l'entrada dels franquistes i ocupat posteriorment pel batalló de treballadors número

150. A la vegada, existia una associació d'excombatents que comptava amb una trentena de membres que havien lluitat al bàndol franquista durant la Guerra. El consistori sufragava, per ordre del Govern Civil, una part important del pressupost de totes aquestes entitats falangistes. Coneixem el cas del Frente de Juventudes, que d'una partida de 5.000 ptes. l'any 1941, van passar a 14.000 ptes. l'any 1944. Aquestes quantitats no eren minses si tenim en compte la penúria generalitzada d'aquella època.

Els falangistes, en aquests primers anys, complien les premisses que Serrano Suñer impulsaria amb la feixistització del *Movimiento* a imatge de les associacions feixistes italianes i alemanyes. Els caps de Falange solien lluir arma curta amb total impunitat; de fet, molts dirigents d'aquest cos la van continuar mantenint, per ajudar en tasques parapolicials, un cop instaurat el desarmament. Com a base del seu ideari hi havia la defensa de valors autoritaris d'obediència, jerarquia i disciplina paramilitars, aplicats a la societat envers les seves autoritats, i una profunda espanyolitat, que es mostrava visceral contra qualsevol expressió de catalanitat, a vegades de forma ben brutal i exemplaritzant, tot i que alguns elements més folklorics, com les sardanes i els pastorets, van ser adoptats com a simple mostra de "riquesa regional".

113

Els primers anys, a part de les falangistes, poques associacions van ser permeses. Ho van ser, principalment, entitats catòliques com l'Associació de Pares de Família, creada a principi de 1935 i desapareguda durant la Guerra. Aquesta associació, durant el franquisme, va ocupar un local a la plaça de la Vila, que havia estat seu, primerament, del Centre Autonomista, posteriorment, del Casal Català i, finalment, d'ERC.

LES DONES I LA REPRESSIÓ

La repressió és un concepte elàstic que es pot aplicar a diferents aspectes. Hem de partir de la base que el franquisme és un règim dictatorial que instal·la el càstig i la venjança com a bases de la seva legislació. Quan tothom és sospitos i ha de demostrar que no és culpable, quan es demanen contínues adhesions a l'ideari oficial i la vigilància s'exerceix

de forma permanent, la repressió es pot considerar un fet generalitzable i podríem dir que tota la societat estava d'alguna forma o altra reprimida. Fets inversemblants es van arribar a considerar delictes, cosa que demostrava una intencionalitat de control extrema, que arribava fins als aspectes més personals i quotidians. Al cap i a la fi, la repressió franquista no es pot considerar únicament per fets polítics, sinó també pels denominats delictes menors, que són un termòmetre perfecte per conèixer la mentalitat i els prejudicis d'una societat i d'una època.

114 Les xifres que aportarem en aquest capítol no aspiren a convertir-se en un total exacte i inamovible. Són purament orientatives, i es refereixen a les dones del Prat que van patir arrest o empresonament entre els anys 1939 i 1950, i que de moment s'han pogut localitzar. És aquesta categoria del delictes la que ens servirà per establir quines dones considerem que van patir una repressió legal i únicament xifrarem aquelles que van passar un procés judicial que els va comportar el compliment d'una sentència. No cal dir que les condicions de repressió són graduals i varien segons el delictes. Les sentències dictades pels jutjats marcaven un protocol de compliment de la sentència en un o altre establiment, segons la pena imposada. No és el mateix complir un arrest al dipòsit municipal que fer-ho a la presó, com tampoc és el mateix estar sentenciat un dia, uns mesos o uns anys. Aquestes qüestions òbvies les esmentem per remarcar que per mínima que aquesta sentència sigui l'hem comptabilitzada en les dades totals, i expliquem les conseqüències diferenciades entre un cas i un altre.

Amb la denominació d'empresonades volem referir-nos a totes aquelles dones que han patit privació de llibertat encara que no l'hagin complert en una presó. Tot i així, per aclarir els conceptes, dins d'aquesta definició global denominarem arrestades aquelles dones que van complir una sentència, normalment de pocs dies, al dipòsit municipal o al seu domicili i que venia induïda per judicis menors o de faltes per la via civil que es realitzaven al jutjat municipal, i parlarem d'empresonades quan les dones complien la condemna en una presó, normalment com a resultat de sentències més llargues, per causes majors, i que les podien instruir tant tribunals civils (com en el cas de les anteriors), com tribunals militars, especialment en el cas de les preses polítiques.

Quan parlem de les dones d'aquella època i de la seva situació, estem davant l'evidència que parlem d'una societat profundament masclista, fins i tot en els seus períodes més avançats. Els guanys que la República i la Revolució van aportar a les dones, i que moltes van assolir i exercir com s'explica en capítols posteriors, estaven dins d'una mentalitat marcada per unes pautes patriarcal, heretades durant segles, molt més evident als pobles. Uns drets tan avançats van ser poc efectius en estar inserits en unes estructures socials encara aturades i impermeables als canvis a curt termini.

Fins i tot entre els sectors més conscienciats i igualitaris, hi havia persones amb mentalitat masclista. A llocs tan revolucionaris com les milícies antifeixistes, on les dones van agafar les armes en igualtat de condicions, es van trobar, en molts casos actituds reaccionàries entre els seus propis companys, com s'encarregaren de denunciar en alguns mitjans del moment. Aquesta diferenciació va ser també molt evident quan les dones van haver de substituir a les fàbriques molts homes que eren al front i van ser menystingudes, amb salaris més baixos, cosa que demostrava aquell ambient que continuava considerant-les inferiors. Si aquestes actituds existien, tot i que en menor grau, en les capes teòricament més igualitàries i avançades, no havien de donar-se en la majoria de sectors socials? Les dones havien pogut avançar poc, però els pocs guanys aconseguits els van prendre d'una forma brutal i humiliant per una concepció feixista del seu paper a la societat.

Moltes vegades no s'ha tingut en compte el paper de les dones que tenien els seus marits, fills o altres familiars a l'exili, als camps de concentració, als batallons de treballadors o a les presons. Aquestes dones eren també víctimes directes de la repressió franquista, tot i no estar empresonades. No només pel patiment que això suposa, sinó també pels esforços que els comportava aquesta situació, afegits a les terribles conseqüències de les confiscacions de béns que les autoritats van portar a terme de forma sistemàtica sobre els familiars dels empresonats. Sense parlar de les vídues de guerra del Prat, fins ara no quantificades, o les vídues dels pratencs afusellats al Camp de la Bota i dels almenys set morts detectats a la presó de la Model en aquesta dècada. En un futur, s'hauria de continuar la línia d'investigació sobre els casos d'aquests

homes i de les dones afectades per aquests processos, que s'escapen del camp d'aquest article, basat només en dones empresonades.

La realitat del moment ens parla, a la dècada dels quaranta, d'almenys 147 homes empresonats i una cinquantena d'exiliats, detectats per diverses fonts.⁶ No coneixem encara, a dia d'avui, el nombre de presos pratencs que, per fonts orals, sabem que van patir els batallons de treballadors, els camps de concentració i altres destacaments penitenciaris. Les xifres reals, per tant, encara són més grans. Les dones eren les encarregades de dur a terme totes les tasques burocràtiques per alliberar els seus familiars. Elles havien d'aconseguir en molts casos els avals necessaris, amb la humiliació que això suposava, havent-se de presentar davant les autoritats hostils que els expedien tenint l'estigma de ser "dones de rojos". Elles feien les enormes cues davant de les presons per visitar els seus familiars i feien tot el possible per portar-los materials i aliments que a la presó els mancaven. Elles acudien al jutjat del Prat a declarar en nom dels seus marits, que no podien fer-ho en estar empresonats. Elles havien de tirar la família endavant i alimentar els fills, amb la repressió afegida de no tenir ple accés al treball pel nou rol que havien adquirit, que no anava més enllà de dedicar-les a "sus labores" i tancar-les a casa. Excepte les "privilegiades" treballadores de La Seda o les que podien fer feines al camp, amb salaris i jornals sempre menors, la majoria no tenia cap més sortida per tirar endavant que la beneficència humiliant d'Auxilio Social o el robatori, i aquesta va ser la causa principal d'empresonament de les dones pratencs.

116

L'empresonament de pratencs, segons la documentació existent, va ser major en percentatge entre els homes que entre les dones, i això, si demostra alguna cosa, és el paper dominant de l'home a la societat del moment i no la inactivitat o passivitat de les dones. La repressió franquista va anar dirigida principalment sobre els membres d'organitzacions polítiques i sindicals, i sobre combatents del bàndol republicà. En el

⁶ Xifres extretes de BENGOCHEA i RENOM. *Memòria i compromís*. Ajuntament del Prat i Columna Edicions, El Prat de Llobregat, 1999. Pàgines 141-146 i 153-155 a les que s'afegeixen d'altres testimonis al Fons de presons de l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), el fons judicial de l'Arxiu Comarcal de Sant Feliu (ACSF), el fons del Tribunal de Responsabilitats Polítiques de l'Arxiu del Tribunal de Justícia de Barcelona (AJB) i informes a AMEP

primer cas, les dones tot just encetaven un camí d'inclusió, però encara no havien desembarcat massivament i estaven en ampla minoria en qualsevol organització política i sindical; per tant, és normal que també ho estiguessin en percentatges comparatius pel que fa a la repressió sobre els homes. Si mirem els consistoris republicans pratencs de l'època, només una dona, Josefa Navarro Arroyo, va ocupar un càrrec en tots els anys de la República i la Guerra. En el segon cas, l'exèrcit popular va ser un lloc on les dones també van tenir el camp vedat a partir de l'abolició de les milícies, i únicament es van poder dedicar a fer feines d'intendència o infermeria, molt menys perseguides pel franquisme. Sens dubte, aquelles que es van significar políticament també van ser castigades amb tot el rigor repressiu i encara amb més intensitat, com veurem, però hi ha menys dones acusades per causes polítiques, principalment perquè aquestes estaven apartades dels càrrecs i feines que després van ser perseguits pels franquistes.

La recerca documental de la repressió franquista és difícil i més encara en el cas de les dones, ja que van tenir una opacitat més gran durant el franquisme i han estat menys estudiades. La documentació es troba dispersa en nombrosos arxius que representen el complex aparell burocràtic d'institucions que van exercir la repressió. En molts casos aquesta documentació no es troba als seus llocs d'origen i va ser espoliada per les mateixes autoritats, centralitzant-la per organitzar millor la repressió, com ho demostra el cas dels papers retornats de Salamanca⁷ i d'altres documents que es troben encara en aquest arxiu o als arxius militars d'Àvila, Ciudad Real, Segovia i Guadalajara, a l'arxiu administratiu d'Alcalà d'Henares o a l'arxiu històric nacional de Madrid, entre d'altres. En altres casos la documentació ha desaparegut, possiblement de forma conscient, per tal de fer desaparèixer proves o per l'espoli que comentàvem, però també per les condicions de descontrol i desordre en què ha estat durant anys. D'altra banda, l'accessibilitat per a la consulta als arxius existents no és sempre la mateixa i les dificultats varien segons la relació directa o indirecta d'aquestes institucions amb la repressió. Encara continuen existint dificultats evidents per consultar els arxius

⁷ Vegeu CRUANYES, Josep. *Els papers de Salamanca. L'espoliació del patrimoni documental de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona, 2005

militars i judicials, i en alguns casos com els policials a dia d'avui l'accés és impossible.

La documentació d'aquests consells de guerra polítics es troba, en la seva majoria, a Capitania General de Barcelona. D'altres fonts arxivístiques consultades per seguir la burocràcia franquista han estat l'Arxiu Municipal del Prat, l'Arxiu del Tribunal de Responsabilitats Polítiques del Palau de Justícia de Barcelona, l'Arxiu del Govern Civil, l'Arxiu de la presó de dones de Les Corts a l'Arxiu Nacional de Catalunya, l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu, l'Arxiu del districte de Les Corts, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, a més dels testimonis orals d'alguns familiars de preses i de diversa bibliografia especialitzada en la temàtica.

118 Entre tota la documentació consultada, podem dir amb seguretat que entre els anys 1939 i 1950 almenys un total de 118 dones del Prat van ser sentenciades per diferents tribunals. La majoria (66),⁸ van ser arrestades al dipòsit municipal, mentre un total de 52⁹ van passar per la presó de Les Corts, la de Sant Feliu o d'altres. Algunes compliren sentència a tots dos llocs, però només les comptabilitzem una vegada. Finalment, 10 pratenques van ser investigades d'una forma especial, sense seguir l'usual tràmit d'investigació al qual s'enfrontava la majoria de població. No sabem si aquest fet els va suposar alguna condemna posterior. Per tant, ens movem en unes dades totals de 128 dones.

ELS PROCESSOS JUDICIALS

A partir de febrer de 1939, comencen els primers consells de guerra sumaríssims, la iniciativa per començar-los solia venir dels tribunals militars, però a vegades també del Govern Civil o directament de les autoritats locals. La base per endegar els processos judicials passava per la redacció d'informes polítics, que havien demanat els tribunals i el Govern Civil, i que deien això: *"Ruego a V. se sirva remitir a este Juzgado, con*

⁸ Vegeu annex dones arrestades

⁹ Vegeu annex dones empresonades

la mayor urgencia, informe detallado y por separado respecto a la conducta observada por los sujetos anotados al margen, en sus aspectos moral, público y privado, social y político, antes de la iniciación del Glorioso Movimiento Nacional así como de sus actividades en relación con el mismo, especificando si actuó como dirigente o dirigido, si desempeñó cargo alguno en las Milicias rojas y luchó en los frentes de combate, si formó parte de alguna Checa o tribunal popular, si contribuyó de algún modo, con su persona o bienes, a la oposición del triunfo de Nuestras Armas, si intervino en mitines políticos o sociales, si pertenecía a algún partido encuadrado en el frente popular, y, en fin, concretando todos los actos subversivos que haya realizado así como los delitos comunes que haya cometido y personas que de los mismos puedan dar razón, pues así lo he acordado en el procedimiento sumarísimo que contra dichos sujetos instruyo”.

A la nostra població, aquests informes els elaboraven simultàniament l'alcaldia, el comandament de la Guàrdia Civil, la delegació local de la Falange. La informació sorgia dels serveis d'investigació policials de la Guàrdia Civil i de la Falange, i de la delació d'alguns pratencs que van aprofitar les facilitats i recompenses que donava el règim per estendre aquesta pràctica. Els tribunals militars i els governs civils recollien la informació a través d'aquestes quatre vies, i els jutges basaven les sentències en aquests quatre puntals, a més de les aportacions de testimonis, en alguns casos obligats, però en la majoria, voluntaris. La coincidència de les versions aportades des del municipi reforçava encara més la visió única del delictes, davant d'unes acusades sense més dret a la defensa que el seu testimoni de pocs minuts. Sempre era la paraula d'una persona “sospitosa” contra el testimoni de tot un engranatge del sistema decidit a acusar-la. Les sentències i els processos es convertien en pantomimes judicials, on la sentència estava decidida amb anterioritat i la paraula d'una “roja” enfront de la del cap de Falange, la Guàrdia Civil, l'alcalde, el mossèn i persones individuals que l'acusaven, decantava la balança sempre cap al mateix cantó.

La principal font documental utilitzada per esbrinar quines eren les dones pratencs empresonades ha estat el fons de la presó de dones de Les Corts de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Els llibres de registre d'entrada a la presó són l'únic testimoni que recull tot el període, però hi manquen les fitxes personals que sí que es troben en el cas dels pre-

120

sos masculins de la Model i que aporten una informació més acurada. Els llibres de registre aporten la descripció que es feia de cada reclusa el dia d'entrada, on s'especifiquen el nom, el lloc de naixement, el nom dels pares, l'edat, l'adreça i la data d'entrada a la presó. Val a dir que en aquests llibres hi ha infinitat de dones que hi figuren únicament amb el nom, sense cap més informació, de les quals no podem saber l'origen, i és possible que algunes d'elles siguin pratenques. També tenim informació de pratenques que van ser empresonades i que no figuren en aquests llibres. Tot això, ens porta a relativitzar la seva fiabilitat, perquè la informació és incompleta i no recullen la totalitat dels empresonaments. Les altres fonts per completar aquestes dades han estat la diversa documentació de l'arxiu municipal del Prat, referent al jutjat municipal, i l'aportada, amb els seus testimonis, per familiars de les empresonades.

Les causes de l'empresonament de les 52 dones del Prat de què tenim testimoni variaven. La majoria, un total de 27 (51,9%), entraria a la presó per causes relacionades amb el que es denominava oficialment "*hurto*" o "*robo*" i que corresponia en la majoria dels casos a robatoris als camps o al contraban d'aliments relacionats amb l'estraperlo. El següent grup seria el de les preses polítiques, en trobem un total de 12 (23,7%), jutjades en consells de guerra per tribunals militars acusades pel delictes de rebel·lió militar. Per últim, trobem un cas de que es denominaven "*delitos monetarios*" i que estaven relacionats principalment amb la falsificació de bitllets, estafes o utilització de bitllets emesos durant la República o la Guerra Civil, que van quedar sense valor en el nou règim. De dotze empresonades (23,7%), en desconeixem el motiu de l'ingrés a la presó, tot i saber amb seguretat que van estar-hi.

Una de les mancances que sobten en els motius d'empresonament és el fet de no trobar cap sentència relacionada amb els delictes sexuals. Val a dir que durant la dècada dels quaranta, aquest va ser el segon motiu d'empresonament de dones a Barcelona, principalment per prostitució, però també per avortaments, lesbianisme, adulteri, etc. El règim va utilitzar una doble moral evident en aquests casos: al Prat va existir el prostíbul de cal Saboia, ubicat a la sortida del Prat, al costat del riu, que va funcionar durant molts anys sense amagar-se, patint les normals batudes, però amb una connivència evident de les autoritats.

En resum, al Prat tenim dos motius que portarien les dones a la presó: el furt i la militància política. L'explicació de les detingudes per furt, que van ser la majoria, la farem en el capítol dedicat al cas de la Colònia Americana, ja que totes les empresonades per aquest delictes, que normalment es castigava amb arrestos de pocs dies al dipòsit municipal, eren d'allà. L'empresonament d'aquestes dones va tenir una causa més complexa com veurem.

PRESES POLÍTQUES: EL PAPER DE LA DELACIÓ INDIVIDUAL I INSTITUCIONAL

L'empresonament polític, que caracteritza la repressió a la primera postguerra, il·lustra perfectament l'afany de venjança dels franquistes sobre els vençuts. Tot i que entre les dones pratenques no hi ha cap afusellada, cal recordar que més del 80% de les execucions franquistes es donaren entre els anys 1939 i 1943, i gairebé totes respongueren a causes polítiques.¹⁰ A la vegada, les condicions de vida a les presons, en aquest període, especialment els anys 1939 i 1940, van ser realment inhumanes, amb una massificació absoluta que només a la segona meitat de la dècada s'apavaga, mitjançant la sortida per indults o redempcions pel treball que el franquisme decreta per evitar una situació penitenciària insostenible.

Només 12 dones de les 52 pratenques empresonades van ser-ho per causes polítiques. Entre aquest grup hi ha una diferenciació entre les denominades "anteriors" i les "posteriors". Les primeres, majoritàries en el grup de preses polítiques del Prat, responien a fets del període de guerra encausats en els procediments militars. Les seves causes es concentraren en els primers anys del franquisme. Les primeres empresonades foren les que patiren la repressió més immediata i, per tant, la més brutal de la postguerra. Nou de les dotze preses polítiques pratenques foren empresonades l'any 1939.

Les "posteriors" responien a causes relacionades amb la reorganització de la resistència, generades i ocorregudes un cop el franquisme s'havia instaurat. En aquests casos, a més del Codi de Justícia Militar, podien

¹⁰ Vegeu DD.AA. *Una inmensa prisió: Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*. Ed. Crítica. Barcelona, 2003

aplicar-se altres lleis especials, decretant-se la de “*bandidaje y terrorismo*” el 1947, però en el cas del Prat van ser encausades a partir del Codi Penal ordinari de 1944. Primerament, una dona fou empresonada l’any 1947 quan intentava exiliar-se a França amb el seu marit, i les altres dues l’any 1950 en estar relacionades amb l’organització dels comunistes del Prat. Era una nova tipologia de repressió que anà relacionada amb l’intent de desmantellament dels grups polítics i sindicals que s’anaven reorganitzant a la clandestinitat arreu del territori. En el cas de les dones, a la nostra població, s’endegava a partir de llavors una característica d’empresonament que tindria el seu moment més intens entre les dècades següents i les acaballes del franquisme.

122

De les dotze preses polítiques pratenques, hem trobat a Capitanía Militar els expedients del consell de guerra sumaríssim de cinc d’elles. La primera encausada va ser Margarida Orcol Elia, soltera i de 32 anys, detinguda el 16 de febrer de 1939. La brigada mòbil de la policia que com el seu nom indica es traslladava als llocs on no existia aquest cos, començà les diligències i els interrogatoris sobre Orcol acompanyada pels serveis d’investigació i la policia militar de l’exèrcit del nord. Afir-
maven haver rebut una confidència que l’acusava de “*gran propagandista e instigadora revolucionaria y encubridora de los actos de sus hermanos*”. Andrés i Moisès estaven també detinguts en aquells moments per causes polítiques, l’últim fou afusellat al Camp de la Bota el 6 de juny de 1940. Ella afirma que “*Su actuación se ha limitado a permanecer en su casa dedicada a sus labores, sin que haya sabido nada relacionado con el movimiento a excepción de las conversaciones que sostenia la vecindad y por estas se enteraba de los que sacaban del pueblo sin que pueda decir a donde ni porque los sacaban*”. Orcol fou empresonada en espera del consell de guerra i encara es triga més d’un mes a trobar algú que declarés en contra seva amb nom i cognoms. No fou el cas de Paulina Bernadàs García, el 28 de març de 1939, l’auditor de guerra de Barcelona envia una comunicació al comandament de la Guàrdia Civil demanant “*depurar la conducta y actuación político social en relación con el Glorioso Movimiento Nacional*” de Paulina Bernadàs García.¹¹ Aquestes demandes concretes

11 Documentació testifical efectuada el 3-4-1939 a la caserna de la Guàrdia Civil, aportada pels familiars

venien induïdes pels informes enviats prèviament a l'auditor pels cossos policials i d'investigació de la població, els quals des de l'ocupació del Prat van elaborar, per ordre governativa, i per iniciativa pròpia, nombroses llistes de membres destacats de l'esquerra local, potencialment empresonables. El dia 3 d'abril, van detenir la Paulina a la central de telèfons de la plaça de la Vila, on treballava. Tenia 29 anys. Havia nascut al Prat, estava casada i tenia una filla. La van portar a la caserna de la Guàrdia Civil on aquell mateix dia prengueren declaració a tres testimonis preparats per acusar-la. Aquesta "pressa" dels testimonis no respon únicament als afanys de revenja existents entre els elements més dretans de la població, sinó també a les consignes que el règim havia donat des del principi de l'ocupació i a les promeses de recompenses per als delators. La delació "*además de representar un cumplimiento del deber, será estimada como muestra de adhesión y efecto a la causa nacional*" deia "*La Vanguardia Española*" al febrer del 1939.

L'Auditoria de Guerra va obrir deu jutjats a Barcelona per tramitar i facilitar la presentació de denúncies i, per llei, es va donar una part de les sentències econòmiques com a recompensa als delators.¹² Amb aquestes facilitats, no ens ha d'estranyar que tres persones acudissin, en menys d'una setmana des de l'avís, a la Guàrdia Civil, a facilitar tots els detalls sobre la "vida i miracles" de l'acusada, Paulina Bernadàs. El primer d'ells D.T.R. deia que la coneixia pel seu treball durant la guerra a la central de telèfons, ubicada a la plaça de la Vila, i afegia: "*que usando de sus gracias femeninas e instintos completamente rojos utilizaba su cargo en telefonos para captar las comunicaciones entre elementos derechistas y de orden; que la individua en cuestión con coqueteos sonsacaba a los soldados pertenecientes a las familias de derechas la dirección de sus unidades para comunicarlas a su marido y a otros elementos indeseables como él; se relacionaba con los oficiales de la D.E.C.A. bolchevique con los cuales tenia frecuentes reuniones en el mismo local de la Central de Teléfonos de esta localidad, donde se celebraban francachelas y se hacia política rojoextremista aprovechando la circunstancia de que el empleado principal de dicha Central telefónica de Prat y su esposa eran también de actuación bolchevique. La*

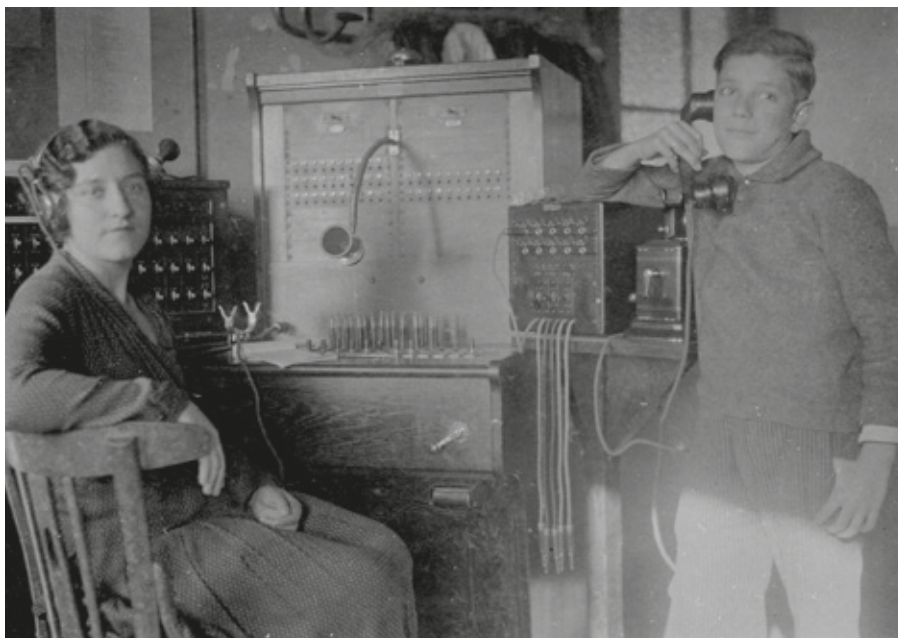
123

12 Vegeu FABRE, Jaume. "La delació dins la repressió franquista de postguerra". *L'Avenç*, núm. 75, Barcelona, octubre 1984. Pàgines 30-39

vida privada de la interfecta es deplorable, su familia ha roto toda clase de tratos con ella y se la ha visto muchas veces utilizar los coches de los oficiales rojos para sus correrías en Barcelona, la considero una persona peligrosa y que ha causado mucho daño a las personas de derechas de esta localidad, considerandola indigna de vivir en la Nueva y Cristiana Sociedad que se está forjando con la sangre de Nuestros Mejores.”

Si les possibles conseqüències d'aquesta declaració no fossin tan dramàtiques, fins i tot farien riure per tanta estupidesa. El testimoni, després d'expulsar un odi indissimulable i misogin, la considera “*indigna de vivir en la Nueva y Cristiana Sociedad*” i això, en aquelles circumstàncies d'execucions indiscriminades, era una demanda molt seriosa i que constava signada en una acta. No acaben aquí aquestes mostres de repugnància delatora i continua un altre testimoni, en aquest cas femení, M.C.F.D. que deia que la coneixia i afegia: “*que siempre ha exteriorizado sus odios contra los principios que informan nuestra Santa Cruzada, tratándose de una mujer de ideas libertarias y disolventes inadaptable a la Nueva España (...)* y además una mujer verde, sabiendo ha tenido algún lio con sus padres”. Un

124

■ Paulina Bernadàs a la central telefònica on treballava

altre testimoni femení, M.M.T., reiterava els anteriors: *“que desde luego se trata de una mujer de ideas libertarias inadaptable a la Nueva Sociedad, siendo además una individuo bastante verde; que en la Central donde prestaba sus servicios se celebraban francachelas y comidas entre ella y sus compinches; que también su marido tenía bastante influencia con los jerifaltes del frente popular, informando a estos de las noticias que podía captar utilizando sus servicios de telefonista y que a ella le parecían triunfos del campo socializante.”*

Aquests testimonis són calcadets i tots en el mateix sentit; segurament s’havien preparat amb els tres acusadors alhora, sobretot per la repetició d’algunes paraules prou curioses i la reiteració d’algunes frases. L’última paraula era la de l’acusada, que afirmava (en tercera persona, no com els delators, que ho feien en primera persona) que desenvolupava el càrrec de telefonista des de feia nou o deu mesos, quan la dona del cap de la central, Maria Juval, la va recomanar. (Aquesta última també havia estat empresonada al febrer de 1939 pel seu treball i les seves idees). Bernadàs afegia: *“sin que por ello tenga nadie que acusarla de que haya obrado activamente en pro de las izquierdas y en contra de los elementos de derechas, ni que ofendiera de palabra y obra a las personas de derechas. Manifiesta igualmente que es verdad que en la Central Telefónica donde ella trabajaba hubo algunas reuniones a las que asistía un oficial de la D.E.C.A. (...) pero que esto era debido a la amistad que ellos tenían con la Señora del esposo encargado de la Central.”*

Un cop els testimonis havien acusat les detingudes, el torn corresponia a la Guàrdia Civil, que les interrogava. Amb la pràctica sistemàtica de tortures, podien treure la declaració que calgués; en alguns casos, segons la importància de la detenció, les visites dels falangistes eren inevitables. L’estada a la caserna de la Guàrdia Civil o als diferents dipòsits podia variar segons les ordres de trasllat. Depenent de la massificació de la presó de Les Corts, les detingudes es desviaven a altres llocs, que podien ser qualsevol de les nombroses comissaries habilitades durant el 1939 en pisos i establiments de Barcelona. Allà podien estar-s’hi hores, dies o mesos, segons la implicació política de la detinguda, la informació que volien extreure’n i l’agilitat de l’enorme burocràcia del moment. A la prefectura policial, Quintela, Polo i els germans Creix es van fer tristament famosos per

la seva brutalitat, com ho corroboren centenars de testimonis de detinguts i detingudes.¹³ Les tortures i vexacions variaven en intensitat segons la tipologia del delictes: les preses polítiques van ser les que més intensament van patir les seves infinites formes. Durant molts anys, no va existir cap legislació que limités el temps en què els cossos policials podien tenir les persones detingudes, cosa que facilitava la impunitat policial sobre elles.

El 30 de març, dos dies després de la demanda d'informes sobre Paulina, el cas d'Orcol continua amb la delació de dos testimonis. El primer va ser R.F.M., que posteriorment fou un alt càrrec franquista i que relata: *“Que conoce a M.O.E. desde hace muchos años por residir en este pueblo, la que siempre se ha manifestado como persona de izquierda, suponiendo pertenecía a la F.A.I., por lo mucho que frecuentaba el local de esta organización y ser su hermano secretario de la CNT-FAI del pueblo. Que sabe que la ORCOL denunció a las patrullas de control al Sr. Roiger (sic), el cual se vio perseguido y amenazado de muerte pues se le acusaba de decir misa en su domicilio”*. El mateix dia, un altre testimoni de només 19 anys, P.B.P., fill d'un altre càrrec institucional, afegia pràcticament el mateix que l'anterior. En el cas d'Orcol, la delació la feien directament elements dirigents o familiars d'aquests. Aquestes eren les úniques proves per incriminar-la, quan feia més d'un mes que estava empresonada.

126

Els informes elaborats al maig per Falange i l'alcaldia, per ordre del jutjat de Sant Feliu, reiteraven una actuació i una conducta pèssimes, cap idea religiosa i refermaven l'acusació de *“Propaganda Roja”*. Per tant, no la consideraven addicta al règim. El 31 de maig, els delators feien les declaracions jurades davant del jutge, el testimoni del jove de 19 anys va ser substituït pel de MM.M., de 35 anys, que continua amb el guió marcat: *“ha sido siempre de significación extremista, durante el periodo revolucionario en el Prat perteneció a las Juventudes Libertarias, haciendo gran propaganda de sus ideales. Ha oído decir por el pueblo que la inculpada denunció a los patrulleros de control al abogado Sr. Roger (sic) el cual se vió perseguido, sumando numerosos registros domiciliarios, porque se suponía que en su casa se celebraba el Santo sacrificio de la Misa”*. R.F.M. ratificava la declaració

13 Vegeu RISQUES CORBELLA, Manuel. “Quintela, Polo, Creix. El terror com a mètode en la caiguda dels 80” a *Notícia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939-1959)*. Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001

del març. No fou fins al 5 de juny que Orcol pogué declarar que *“no ha pertenecido en ningún momento a ningún partido político ni organización sindical; no siendo cierto haya pertenecido a las Juventudes Libertarias del Prat; que no es cierto denunciara al abogado señor Roger (sic), y que le consta que su domicilio fue objeto de diversos registros”*.

Orcol i Bernadàs van ser absoltes pels consells de guerra que les va jutjar. L'auditor de guerra va decidir, el 2 de juny 1939, el sobreseïment de la causa de Bernadàs tot i així, li allargaren la permanència a la presó fins al 2 d'agost. En el cas d'Orcol, l'absolució no arriba fins al 15 de juny de 1939, tot i que tampoc sortí fins un mes després. En el seu sumari s'havien declarat tres penes de mort i cinc cadenes perpètuas, i va coincidir amb l'absolució d'un altre pratenc, Jacint Martí Puig, del Cafè del Pont. Totes dues van estar aproximadament cinc mesos a la presó de Les Corts, una experiència horribosa, en unes condicions penoses, acusades sense cap prova més que el testimoni esbiaixat dels seus delators, que ni tan sols van poder aconseguir que un jutjat bastant procliu a creure-se'ls ho fes.

En l'acusació a Paulina, s'afegiren arguments referents a l'afiliació del seu marit, sindicalista de la CNT a La Paperera, que es trobava empresonat al camp de concentració de Reus. En la d'Orcol, el fet d'encobrir les activitats dels seus germans. Aquesta relació de les condemnades amb fets aplicables a familiars era usual, els antecedents d'aquests eren una forma habitual per incriminar els comportaments de les detingudes, i afegien un estigma a la seva condemna política. En els pobles petits, aquestes relacions quedaven encara més al descobert que a les ciutats, on l'anonimat permetia una certa intimitat. També fou el cas de Margarida Pi López, detinguda al setembre de 1950, amb 34 anys, per haver organitzat una rifa per recaptar fons per al PSUC del Prat. En la declaració de delació afegiren: *“hacía vida marital con un sujeto llamado Francisco Bolós Jiménez destacado elemento del Partido, y jefe de célula”*. El seu germà Arturo també havia estat detingut al camp de presoners de Santoña l'any 1939, fet que sorgí en el procés.

Un dels casos més il·lustratius en aquest sentit és el de Dolores Seral Villar. Va arribar al Prat com a refugiada de guerra, provinent del seu poble natal, Zuera (Saragossa), es va instal·lar al carrer Sant Joaquim. El 6 de novembre de 1939, el jutjat militar de Saragossa demana informes a

l'alcaldia del Prat i aquests contestaren, al gener de 1940, dient que havia estat veïna del Prat, però que desconeixien el lloc on es trobava. El jutjat hi torna a insistir al mes de juny d'aquell mateix any; hi insistien perquè ells sí que sabien que estava empresonada, possiblement a la terrible presó de dones de Saragossa, no ho podem assegurar. Al juliol de 1940, arriba un nou informe amb la declaració del que havia estat el seu llogater, J.A.E., que deia: *"Esta mujer a todas horas maltrataba y difamaba a los nacionales tratándoles de criminales porque decía que le habían asesinado once de la familia, un hermano que había sido alcalde con la República de manera que marchó de Zuera por miedo, porque a todos los que sabían que eran de izquierda los asesinaban, esto es todo lo que se sabe de la actuación de esta mujer"*. Aquesta era la base que necessitaven per acusar Dolores Seral. No importava si ella havia fet o no actes considerats delictius. La seva família havia estat assassinada de forma massiva i no es conformaven amb què hagués suportat aquesta terrible experiència, per ser familiar de qui era, era considerada sospitosa.

128

El cas de les altres tres acusades polítiques, de les quals hem trobat els expedients del consell de guerra, comença el 31 de març de 1939. Aquell dia foren detingudes Maria Suñé Vallespí, "la guitarrista", de 52 anys; Maria Herrando Farré, "Txima", de 51 anys; i Maria Pla Font, "la pintora", de 45. El dia abans, J.R.R., de 47 anys, declara davant els membres de la brigada policial mòbil contra Antonio Capistros Torres, de 52 anys, dient que: *"en ocasión de estar haciendo cola para la adquisición de verduras le dijo que a todos los padres que tenían escondidos a sus hijos para no ir al frente debían sacarles los ojos, excitando a los que le escuchaban a que fueran a las casas y les prendieran fuego y que había que negarles todo alimento. Todo esto lo decía a propósito delante del declarante y a voces porque el que depone tenía a su hijo mayor escondido, cosa, que no pudo hacer con su hijo menor por temor al CAPISTROS, de que lo denunciara. Que supone que el CAPISTROS y por rumores que insistentemente corrían por el pueblo se dedicaba a delatar, los elementos del S.I.M. a todos los mozos que no habían querido incorporarse al ejército rojo"* (subratllat a l'original). Capistros en els interrogatoris va testificar que estava sindicat a la UGT des de 1936, i que l'any 1938 va ser caporal de la Creu Roja local, i afegia: *"Que ha tenido cuatro hijos en el ejército rojo y debido a la excitación que le*

producía el ver que otros mozos del pueblo no iban al frente puede que en alguna ocasión haya dicho frases en contra de los que estaban escondidos”.

En els interrogatoris a Capistros, els policies van treure els noms de les tres dones, que foren immediatament detingudes i acusades pels mateixos càrrecs. En les seves declaracions, totes coincidien a dir que es coneixien per raó de veïnatge i pel fet de ser al poble des de feia molts anys. Suñé va ser la primera a declarar i va dir: *“que no ha ido a Barcelona ni actuó con las mismas para presentar denúncias, así como tampoco lo ha hecho en el pueblo y que de todo cuanto se le pregunta no sabe nada”.* Txima negà les acusacions d’haver delatat el fill de J.R.R. i que l’única llista que havia fet era *“una lista de todos los inútiles que pertenecían a la quinta del 33, a la cual pertenece su hijo”.* Per últim, Pla declara *“que no sabe que se hayan confeccionado listas de ninguna clase así como también ignora todo cuanto se le pregunta relacionado con las denuncias de mozos del pueblo”.*

Però el mateix dia declara una veïna anomenada A.M.C., de 50 anys, que va dir: *“Que por ser vecina de MARIA ARRANDO FABRÉ (sic) (a) La Chima sabe que constantemente estaba diciendo que habia que matar a todos los fascistas y quemarlos y que concretamente la oyó decir, en ocasión de haberse escondido el individuo conocido como el Carbonero para evitar su muerte, que se hacía que no iban a buscar a su mujer y a su hijo Joaquín para asesinarlos y que al cabo de unos días de decir estas palabras fueron a buscar a Joaquín o sea al hijo del carbonero y lo mataron. Que siempre estaba insultando a todas las personas de derechas y que también a la que depone y a su familia les amenazaba diciéndoles que eran fascistas y que habían que matarlos. En cuanto a MARIA SUÑÉ VALLESPÍ (a) La Guitarrista manifiesta que el día que mataron a PABLO HERMENEGILDO¹⁴ y al quejarse la que declara de la muerte que había tenido le contestó ‘la Guitarrista’ en tono insultante en medio de la plaza [‘il-legible’] ‘fascista’ ‘había que mataros a todos los fascistas’ palabras que en aquellos momentos y dichas en público suponían un gran peligro. Que respecto a MARIA PLA FONT (a) la Pintora dice no le conoce”.*

129

Els informes de totes tres arribaren el 25 d’abril al jutjat especial de detinguts governatius de Barcelona. La recollida dels antecedents s’anava fent en tots els casos entre el temps de detenció i el del judici.

14 Pau Monés Jané, assassinat el 24 d’agost de 1936 a la carretera del Prat a Barcelona per un grup d’incontrolats

En la majoria de les causes polítiques es feia amb posterioritat a l'empresonament: l'objectiu era donar una forma legal a processos de detencions indiscriminades on les acusades passaven a la presó abans de ser jutjades. El motiu principal d'acusació de les dotze preses polítiques pratenques va ser, bàsicament, la seva militància política o sindical. En el cas de les nou "anteriors" detingudes l'any 1939, sempre segons la informació oficial que no dubtava a atribuir militàncies falses per refermar les condemnes, sis eren d'ERC, una no pertanyia a cap partit ni sindicat, d'una altra es desconeixia l'afiliació, i per últim, curiosament, trobem una empresonada amb filiació política als "Requetés" que eren un cos addicte al règim i que havia lluitat a la Guerra en el bando franquista. D'entre les sis afiliades a ERC, dues estaven sindicades a la UGT i una a les Joventuts Llibertaries. En els casos de les tres "posteriors" les filiacions conegudes serien: dues al PSUC, relacionades amb la seva reorganització clandestina mitjançant cèl·lules locals, i de l'altra, que va intentar exiliar-se l'any 1947, desconeixem si tenia militància.

130

A part de la militància, que serviria com a base acusatòria, en els informes hi havia altres apreciacions que cal tenir en compte. En el cas de Maria Juval, la seva professió a la central telefònica va ser un motiu agreujant de la condemna, com veiem també en el cas de Paulina Bernadàs. Tot i que la conducta de Juval abans del moviment va classificar-se com a "*buena*", la seva actuació durant el moviment havia estat "*regular*", i afegeix que "*abandonó el servicio unos días antes de entrar nuestro Glorioso Ejército y no volvió tras después de cinco o seis días después de la liberación*". Tot i així, a la pregunta "*¿Se le puede considerar adicto al Glorioso Movimiento Nacional?*" contestaven que "Si". A Maria Herrando Farré, en els informes, la conducta i l'actuació abans i després del Movimiento li apareixia com a "*pésima*" i les idees religioses com a "*anticatólicas*"; sobre la seva actuació informava: "*propaganda roja y insultos a la gente de derechas cogiendo un día a una mujer por los pelos y la arrastró por la calle.*"

Val a dir que la fiabilitat d'aquests informes, quant a aquestes acusacions, és relativa i en la majoria dels casos nul·la. La sentència ja estava dictada a priori i s'havien de trobar elements que la fessin ferma encara que s'utilitzessin tergiversacions, mentides i falsedats. Herrando, un dia, es va barallar per motius polítics, com explica el seu nét: "*tenia un temperament molt fort i de les paraules se'n van anar als fets i es van barallar,*

però com que tenia més força...". Havia estat una militant convençuda d'ERC "anava per les cases a buscar els vots, en fi, era activa. No la van perdonar i després, amb les baralles que va tenir amb tota aquesta gent de dretes a qui deia feixistes, no m'estranya que li tinguessin mania."

La mateixa apreciació de pèssima i anticatòlica apareixia en l'informe de Maria Pla Font. A la seva actuació abans de l'entrada dels franquistes s'afegia: *"fue de las que fueron a Barcelona el 6 de Octubre para sostener la moral roja"* i durant la guerra l'acusaren de denunciar *"por debajo de la mano a la gente de derechas"*. Tampoc no la consideraren addicta al règim; com deia l'informe, era *"Roja"*. Quan l'any 1948 intenta demanar un subsidi de beneficència, perquè era vídua i amb un fill i no podia treballar a causa del seu estat de salut, no li van concedir pels seus antecedents. A Maria Suñé Vallespir també la descrivien amb conducta pèssima i anticatòlica, i per tant, no era tampoc addicta. A Paulina Bernadàs, la qualificaven com a catòlica i de conducta regular, amb una actuació bona abans de la guerra, però regular durant aquesta per *"Propaganda Roja"*, tampoc no la consideraren addicta. Margarida Orcol tenia una actuació i una conducta pèssimes, cap idea religiosa i la seva actuació era també *"Propaganda Roja"* i, per tant, no addicta.

Quant a les "posteriors", els informes ja no utilitzaven la parafernàlia de la immediata postguerra, el seus casos responien a causes instruïdes durant el franquisme i, per tant, els antecedents per acusar-les eren diferents i no es remetien al període de guerra o a l'època anterior. Tanmateix, la demanda d'informes es basava encara en *"la conducta moral e ideas políticas"* i continuava partint dels agents municipals. En el cas de Matilde Sánchez Pérez, l'1 de juliol de 1948, l'exèrcit de l'aire de la regió pirinenca va demanar informes a l'alcaldia del Prat com a resultat de la demanda que havia fet ella mateixa per treballar com a empleada civil. S'afegia que *"esta información ha de ser reservada y secreta y por ningún concepto deberá tener conocimiento de ello el interesado"*. Per la resposta de l'alcaldia, tenim coneixement de la seva anterior detenció: *"tiene unos 25 años, lleva un año de casada, hace unos dos años que vive en El Prat, hará cosa de medio año que junto con su, esposo (sic) probó (sic) de marcharse a Francia por lo cual fueron detenidos cosa de un mes, no se conocen más detalles de su conducta y antecedentes por no haber quien los conozca de*

■ Maria Suñé Vallespí

■ Aurora Cortés a la impremta on treballava

133

tiempo". En els casos de les dues detingudes de l'any 1950 per la seva militància comunista, a Margarida Pi Lopez, a més de les apreciacions sobre el seu marit, que comentàvem abans, s'afegia com a agreujant la seva relació i *"pleno acuerdo, con el jefe local de dicho partido"*. Sobre Aurora Cortés García ¹⁵ deien: *"En el año de 1947 era el enlace entre el Jefe Regional del Partido Comunista de Barcelona y el Jefe local del Prat de Llobregat, para traer en paquetes cerrados de la capital a la localidad la propaganda del partido"*.

Continuant amb el cas de les tres detingudes del 31 de març de 1939, mentre esperaven a la presó de Les Corts el consell de guerra, anaven arribant més delacions i informes. El 25 d'abril, arriba un segon informe de la Guàrdia Civil on afegia sobre Capistros: *"era al parecer capitán de una banda en la que formaban parte entre otras personas: Suñe, Pla y Herrando, que se dedicaban a denunciar personas consideradas adictas a la Causa Nacional, esta banda formaba parte del tristemente célebre S.I.M.; es*

¹⁵ Als informes de la detenció consta com Aurora Fuertes García

enemigo acérrimo de la Religión Cristiana y lector de la prensa disolvente, se le considera 'indigno' (afegit a mà) de vivir en la Nueva España". La teoria de la banda va tenir fortuna, els testimonis delators següents declararen en aquest sentit, el 7 de juny, a la comandància de la Guàrdia Civil, davant la presència del jutge municipal, Pedro Bernal Bosch. El primer fou F.S.S. que va dir: "se trata de destacados extremistas, cuyas actividades las desarrollaban a favor de las doctrinas socializantes y disolventes del nefasto frente popular, insultando y provocando siempre a las personas derechistas a quienes denunciaban al S.I.M. Que el Capistros era de la UGT y propagandista de las ideas marxistas, siendo el que capitaneaba esta chusma de indeseables; que se dedicaba a los saqueos en las casas de los honrados patriotas, presentandose una vez en la del declarante y robandole una partida de patatas que tenía para el consumo de la familia; que patrullaba mucho y se distinguía bastante en la comisión de toda clase de disparates, creyendo llevaría arma corta dada su significación, siendo muy contrario de los principios morales y religiosos que informan nuestra Santa Cruzada y considerandole inadaptable a la Nueva España". Continuava dient que "MARIA SUÑÉ viajaba mucho en coche con los jerifaltes moscovitas, habiendo oído que era la cocinera del famoso Comandante Reyes; que decía en plena calle que había que acabar con todos los fascistas haciendo bastante propaganda de su ideal bolchevique y denunciando a las personas honradas que estaban escondidas, que igualmente la considera indeseable en la España honrada y católica, pues tenía bastante intimidad con los dirigentes de la horda y que tiene dos hijos presos. Que MARIA ARRONDO (sic) era gran propagandista de los planes disolventes y muy contraria al Glorioso Movimiento Nacional, que siempre exteriorizaba en odio contra las doctrinas de nuestro invicto Generalísimo. Que MARIA PLA FONT es desde luego tan roja como las anteriores, aunque no puede precisar ningún hecho criminoso en que haya formado parte, pero que es contraria y (il-legible) del Movimiento salvador de España". Un nou testimoni P.F.R., declarà en el mateix sentit. Ja tenim la banda muntada i amb un dirigent de "esta chusma de indeseables".

Maria Herrando Farré "Txima" va ser sentenciada a deu anys de presó. Li aplicaren la llibertat condicional al juliol de 1941, amb ordre de desterrament al convent-presó de la Torre dels Serrans, a València, on estigué fins al seu retorn al Prat, a partir del febrer de 1942. El novem-

bre de 1943, la pena li fou commutada a sis anys pel ministeri, fet que li va evitar tornar de nou a la presó. Maria Suñé Vallespir “la guitarrista” va ser condemnada a sis anys i un dia de presó i va estar empresonada fins al novembre de 1940 quan li aplicaren la llibertat condicional i retorna al Prat en no ser desterrada. La reducció de la seva condemna, al juliol de 1943, va ser denegada tot i que no torna a la presó des del seu alliberament. Quant a Maria Pla Font “la pintora”, va ser absolta de les acusacions en el consell de guerra, però no sabem la data en què va sortir de la presó. Capistros, acusat de ser “*el capitan de la banda*” va ser condemnat a dotze anys de presó i hi va estar fins el 24 de juny de 1941 quan li van concedir la condicional amb desterrament a Zaragoza del qual no fou alliberat fins l’any 1945.

Sobre les sentències que van complir la resta de les preses polítiques a la presó de Les Corts, sabem que Margarida Orcol Elia i Paulina Bernadàs van ser absoltes, tot i estar empresonades durant cinc meses. I de les set restants, únicament sabem que Matilde Sánchez Pérez va complir un mes a finals de 1947, no sabem a quina presó, pel seu intent d’exiliar-se. Queda, per tant, molta informació amagada d’aquestes preses polítiques.

135

LES PRESONS FRANQUISTES

L’any 1939 hi havia entre 280.000 i més de 300.000 persones empresonades a l’Estat espanyol. Aquestes xifres ballen entre les donades oficialment pel règim, que descartaven centres com els batallons de soldats i els camps de concentració i de classificació, i les donades en altees fonts, que els inclouen.¹⁶ L’any 1945, segons l’historiador Ricard Vinyes, els empresonats s’havien reduït a uns 15.000, principalment per les execucions,¹⁷ per les morts a la presó produïdes per les tortures, la

16 Veure VINYES, Ricard. *Nada os pertenece: Las presas de Barcelona 1939-1945*. Historia Social 39, UNED, Valencia 2001, pàgines 49-66 i del mateix autor *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*. Temas de Hoy. Madrid 2002. Pàgines 20-47

17 Veure JULIÀ, Santos. *Víctimas de la guerra civil*. Temas de Hoy. Madrid, 1999

insalubritat, la densitat o la gana, i pels indults que el franquisme va anar concedint per la situació creada amb la fi de la II Guerra Mundial i la impossibilitat de mantenir econòmicament una maquinària repressiva tan enorme i generalitzada.

La realitat de les presons de dones ha estat, pel que fa al seu estudi, més impermeable que la dels homes. El règim franquista no va rebre una inspecció internacional del seu sistema penitenciari fins a l'any 1952¹⁸ i ni tan sols en aquest estudi es van interessar per constatar el nombre de dones empresonades, que van ser obviades de l'informe. A l'Arxiu Nacional de Catalunya no es troben les fitxes dels expedients de les preses fins a la dècada dels cinquanta i l'únic testimoni del registre d'empresonades són els llibres de registre on trobem mancances evidents i buits significatius.

Detencions als dipòsits municipals

136 Les detencions, a la nostra població, les podia efectuar qualsevol dels cossos policials armats i segons la tipologia del delicte, variava el cos que les portava a terme. La Guàrdia Civil va ser, com explicàvem, el principal cos policial durant tot el franquisme i per tant sobre el que requeien la majoria de detencions. Els guardes rurals i membres del Sometent solien encarregar-se de les relacionades amb els furtos als camps de les propietats on tenien competència. Normalment, aquestes es produïen quan la persona era enxampada *in fraganti* en el mateix moment en què es produïa el robatori. Els falangistes van significar-se bàsicament en les detencions polítiques, aquestes es feien normalment als domicilis dels acusats, moltes vegades sense cap ordre de detenció i simplement per aplicar càstigs, com en el cas de Maria Herrando Ferré "Txima", que va estar retinguda a la seu de Falange de la Rambla durant unes setmanes. *"La feien fregar, la insultaven, li deien roja; potser havia acabat de fregar a dalt i ella pensava que ja estava i li deien: 'no, sube arriba' i havien tirat*

18 Vegeu VINYES, Ricard. "Territoris de càstig (les presons franquistes 1939-1959)" a *Notícia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939-1959)*. Associació Catalana d'Expresos Polítics. Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001

escombraries, galledes d'aigua. Va passar una penombra d'insults." Això és el que explica el seu nét Francesc Fabré i va durar dues o tres setmanes, fins que estant allà *"va venir la Guàrdia civil i la van detenir"*. Tot i l'actuació d'aquestes milícies i altres cossos policials de la capital, la Guàrdia Civil va assumir la gran majoria de les detencions de la nostra població.

Quan detenien una persona, la conduïen a un dels diferents dipòsits de la població. El més important va ser el del jutjat, que es trobava a les dependències del jutjat, a l'espai contigu a l'Ajuntament. Al Prat, la Guàrdia Civil també tenia calabossos a la caserna, a la part de l'entrada, on es feien les guàrdies; i la Falange tenia espais habilitats a la seu del sindicat de la Torre Muntadas i a la delegació local de la Rambla, que s'utilitzaren esporàdicament en els primers moments del franquisme, quan les detencions foren més nombroses. Els cossos militars tenien també dependències pròpies a les instal·lacions de l'aeròdrom i jutjats eventuals especials que afectaven els militars i soldats de lleva. Les conduccions entre un i altre dipòsit i d'allà a les presons les duia a terme majoritàriament la Guàrdia Civil.

El dipòsit municipal de detinguts va ser el més utilitzat des dels primers moments de l'ocupació del Prat. Tota persona detinguda en qualsevol dels altres llocs que havia de comparèixer davant del jutge, passava per aquest dipòsit i complia allà les sentències d'arrestos o des d'allà era conduïda a les presons corresponents. Els jutjats ocupaven l'espai on actualment hi ha la font de l'Ajuntament. Aquest espai va canviar físicament en el transcurs dels anys: en un principi fou l'edifici de la bàscula municipal que mesurava els transports que anaven al Born; posteriorment, escola municipal i, finalment, dipòsit de detinguts. L'entrada als jutjats es feia pel carrer Major: a la part dreta hi havia el saló dels jutjats, adjacents al carrer; a la part esquerra hi havia un reduït espai per a les cel·les, dues per a homes a la part que tocava amb l'Ajuntament i una per a dones a la part que feia xamfrà amb el carrer. Posteriorment, aquest espai fou la seu de la policia municipal i del dipòsit de detinguts, fins a la dècada dels noranta.

Les detencions i l'estada als dipòsits variaven segons l'acusació. La normativa decretada pel Govern Civil deia que els detinguts havien de mantenir-se en els dipòsits únicament durant el transcurs de les diligèn-

■ Sala d'audiències del jutjat, any 1948

cies prèvies, però la realitat fou que allà s'acabarien complint la majoria de les sentències, normalment les relacionades amb causes menors, penades amb arrestos carceraris de pocs dies, arrestos domiciliaris o multes substitutòries. En aquests casos, entre la sentència del jutge i el seu compliment podien passar mesos, durant els quals les acusades estaven en llibertat. (Aquest temps es va reduir amb el pas dels anys.) Les acusades rebien una citació als seus domicilis cominant-les a presentar-se el dia que havien de començar a complir-la.

En els casos de les detencions polítiques no hi havia la possibilitat de llibertat en cap part del procés. Els consells de guerra que s'instruïen solien tenir caràcter d'urgència o "*urgentísimo*" i les persones afectades ràpidament eren enviades des dels dipòsits a d'altres centres, per continuar els interrogatoris, o a la presó per complir la sentència. Aquestes causes no començaven amb citacions prèvies, principalment per evitar la fugida de les acusades, el procediment normal fou la detenció per sorpresa al domicili, al lloc de treball o al mateix carrer, normalment amb formes prou expeditives i violentes en què els familiars solien ser també objecte d'insults i agressions. Les detingudes podien estar empresonades durant mesos, o anys en el pitjor dels casos, sense cap mena de judici, com es testimonia en tots els casos de preses polítiques dels quals hem trobat els consells de guerra. Aquesta situació fou més usual a l'inici de la postguerra, quan la repressió va generar un nombre enorme de detencions a tot el territori i va col·lapsar el sistema judicial i carcerari. Les comissaries, els dipòsits de detinguts, els jutjats, els tribunals i les presons no donaven a l'abast durant aquell temps.

139

La presó de partit de Sant Feliu

L'administració judicial a l'Estat espanyol s'estructura en una divisió territorial piramidal. En l'àmbit provincial, els jutjats se subdivideixen en els anomenats partits judicials, al capdavant dels quals hi ha un jutjat de primera instància i instrucció amb jurisdicció sobre els diferents territoris que el conformen. El nostre poble va passar a dependre del partit judi-

cial de Sant Feliu de Llobregat quan aquest es crea l'any 1834, seguint l'estructura que, a Catalunya, sol fer coincidir les capitals de comarca amb aquests caps de partit. El partit judicial de Sant Feliu passaria des de llavors a instruir molts dels casos que es donaven a la nostra població i es convertí en un element molt útil, durant la postguerra, per descongestionar la saturació dels tribunals i jutjats de la capital.

La majoria de capitals judicials tenien una presó pròpia; per tant, es va multiplicar el nombre d'aquests centres a la província. Durant la postguerra, les presons de partit també s'omplirien a bastament seguint la dinàmica general i van servir principalment per regular la conducció dels presos de les comarques cap a les capitals més properes i per contenir-los o redistribuir-los quan les xifres de les presons de Barcelona eren alarmants i no disposaven de més capacitat. Entre tot l'univers penitenciari del franquisme, possiblement, aquests són els centres més desconeguts i en la majoria dels casos els empresonats no estaven ni comptats a les estadístiques oficials. En el cas de la presó de Sant Feliu, tenim constància que entre 1939 i 1941 van passar-hi almenys 46 presons, només sis van ser dones, i són les cinc veïnes de la Colònia Americana acusades de furt l'any 1940, i el cas de Josefa Alabau Abad, que hi entra el 4 de gener de 1941 i en sortí lliure el 10 del mateix mes sense que en coneguem la causa. En el cas d'aquestes dones, la presó de Sant Feliu va servir perquè complissin allà les condemnes, en ser de pocs dies, però normalment els presos esperaven allà el moment de ser conduïts a la presó Model de Barcelona.¹⁹

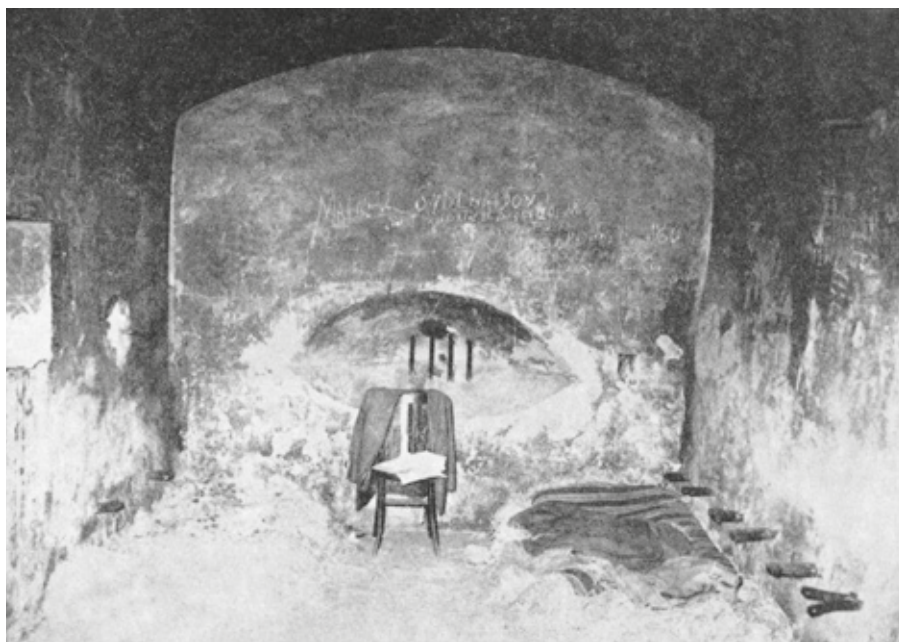
La torre de la presó de Sant Feliu estava ubicada a la cantonada del carrer Joan Batllori amb el carrer de Dalt, on avui dia hi ha el cinema Guitart. Era un antic edifici medieval que al s. XVI passa a ser propietat de la Pía Almoïna. Quan es creà el partit judicial de Sant Feliu es convertí en presó comarcal, ús que va mantenir fins al desembre de 1965 quan fou enderrocada. L'estructura de la presó era senzilla, a l'entrada hi havia catorze graons i el primer que es trobava eren les oficines i l'habitatge de la família del carceller, que a partir de 1940 i fins al seu enderrocament va ser Celestino Magriña i Soler. El pati interior donava pas a una cel·la i annexa a aquesta hi havia la imponent torre, amb murs de més de metre

19 ACSF. Expedients de detinguts de la presó del partit judicial de Sant Feliu de Llobregat 1939-1941 al fons de l'Ajuntament de Sant Feliu

141

■ Exterior de la presó de Sant Feliu

■ Cel·la de la presó de Sant Feliu

i mig de gruix i una alçada de trenta metres. A l'interior d'aquesta torre hi havia una planta baixa i tres pisos de pocs metres quadrats cadascun, on es tancava els presos.²⁰

Els problemes generals que trobem durant el franquisme a les altres presons també es donaren en aquesta. El 9 de febrer de 1939 entraren els primers dos presos del franquisme i en pocs dies la presó es comença a omplir de forma gradual. El primer pratenc va arribar el 3 de març (aquell dia el llibre de registres ens parla d'un total de 86 persones detingudes), era Joan Reixach Prat i va estar-hi 17 dies fins a la seva conducció a la Model, d'on sortiria per ser afusellat al Camp de la Bota el 13 de maig de 1939. La màxima quantitat de presos que va acollir la presó de Sant Feliu arribaria el dia 21 de març de 1939, quan s'hi trobaven tancades 183 persones. Davant la descripció de les diferents cel·les i espais, ens podem imaginar les condicions d'amuntegament i quina densitat hi havia. Nor-

20 FERRER FONTANET, Jordi. *L'Abans. Sant Feliu de Llobregat. Recull gràfic*. Editorial Efadós, El Papiol 2001

malment, els pratencs no van estar més d'un mes en aquell indret abans de ser conduïts a Barcelona, i tot i trobar alguns casos que superaren els dos mesos, aquests van ser minoritaris. Els trasllats eren constants i la presó es tornava a omplir en pocs dies, un degoteig paral·lel al ritme d'empresonament de l'època. La presó va mantenir una mitjana d'allotjament enorme, d'aproximadament cent presos, fins al gener de 1940. A partir de llavors, no acostumarien a passar de la vintena i al mes d'abril del mateix any baixava a menys d'una desena. En els anys del franquisme que va funcionar, hi van passar un total de 4.740 persones.²¹

La presó de Les Corts

A Barcelona, fins a la Guerra Civil, la presó de dones havia estat al carrer Reina Amàlia (al costat de la ronda St. Pau). L'havien inaugurada l'any 1839, en l'espai de l'antic convent de les Paüles, cremat durant els avalots anticlericals de 1835. L'esclat revolucionari del juliol de 1936 van suposar la seva clausura. Aleshores, es posa en funcionament la de Les Corts, ubicada en una antiga masia anomenada can Duran o can Peló, documentada per primera vegada al s. XIII. Al s. XIX la propietat havia recaigut en el prevere de la catedral de Barcelona, que la va vendre, l'any 1886, per 30.000 pessetes a les monges dominiques franceses de la Presentació, a condició que la dediquessin a asil per instruir i moralitzar "joves esgarriades" i a col·legi de nenes òrfenes, desemparades i pensionistes. Durant aquest temps, l'espai fou conegut amb el nom del Bon Consell. Amb l'esclat de la Guerra Civil, les monges van abandonar l'edifici i la FAI se n'aproprià. El 13 d'octubre de 1936 els Serveis Correcionals de la Generalitat el destina a presó de dones (en aquell període, esporàdicament, les dones havien estat a la Model de Barcelona i en altres centres de la ciutat). La presó de Les Corts va existir fins a l'any 1955, quan es construí la de la Trinitat; aleshores fou retornada a les monges, que feien de carcelleres. Aquestes la van vendre a una immobiliària que

143

²¹ ACSF. Moviment de presos del dipòsit municipal 1939-1947 i relació nominal de presos del dipòsit municipal 1940-1967 al fons de l'Ajuntament de Sant Feliu

posteriorment la revendria per construir-hi el centre comercial d'El Corte Inglés de Diagonal, l'any 1974.²²

El testimoni de les dones que van estar empresonades a Les Corts és realment colpidor. Hem de tenir en compte que tot el que explicarem a partir d'ara són fets reals, relatats per diferents preses, i tot i que puguin semblar inimaginables van succeir a les presons de Barcelona i en altres de l'Estat en els primers anys de postguerra.²³ Les preses que havien estat a diferents centres coincidien a afirmar que les condicions de la presó de Les Corts no eren, ni de bon tros, de les pitjors entre les presons de dones del franquisme. Aquests testimonis reflecteixen fins a quin punt va ser brutal i inhumana la repressió que patirien desenes de milers de persones als diferents centres d'empresonament de l'Estat, sobretot en els primers anys del franquisme.

L'empresonament de dones tenia una complexitat major, i unes possibilitats de control i sotmetiment més subtils i sibil·lines. A les conseqüències que es deriven del fet de l'empresonament s'afegien altres factors que feien encara més difícil la supervivència als centres. Les menstruacions, amb la manca de condicions higièniques, els desajustos o talls que s'hi produïen, les menopauses anticipades i altres alteracions biològiques constatades, embarassos, avortaments, etc. com també la convivència amb els fills a la presó, eren realitats massa usuals que aprofundien el dany de l'empresonament i produïen posteriors seqüeles, més profundes quant més temps durava la condemna i que generaven en molts casos patologies per a tota la vida. Els relats i les experiències testimoniades ens presenten uns autèntics centres d'extermini basats

144

22 Vegeu NAVARRO MOLLEVI, Imma. *Masies de Les Corts*. Quaderns de l'arxiu, Districte Les Corts, Barcelona, 1993

23 Les informacions referents a aquest apartat s'han extret dels testimonis de familiars d'algunes preses pratenques i d'obres bibliogràfiques d'antigues convictes, recollits a Notícia de la negra nit, op. cit; CUEVAS, Tomasa. *Mujeres de las cárceles franquistas*. Editorial Casa de Campo, Madrid, 1982; *Cárcel de mujeres*. Sirocco Books, Barcelona, 1985 i *Mujeres de la Resistencia*. Sirocco Books, Barcelona 1986; així com dels testimonis orals recollits, que es troben en aquestes obres i també a la fonoteca de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB); GARCIA, Consuelo. *Las cárceles de Soledad Real*. Alfaguara, Barcelona, 1983; BACCA DOWDEN, Mavis. *Acusada d'espia a la Barcelona franquista. 1939-1943*. Pòrtic, Barcelona, 1994. A més de la bibliografia general sobre la temàtica, afegida al final del llibre.

■ El tribunal de revisió de condemnes comunica a una presa de les corts el seu indult, el 9 d'abril de 1944

■ Vista general de la presó de les corts, situada a l'antiga masia medieval anomenada Can Duran

en la venjança i la humiliació de les vençudes, i que van estendre més enllà dels seus murs la por i la repressió sobre les quals es va assentar el règim durant dècades.

Una de les característiques més aclaparadores de la presó de Les Corts, i que caracteritzava tot el sistema penitenciari, era la impressionant densitat dels primers anys de postguerra. La presó, que en un principi estava preparada per allotjar unes 100 recluses, segons els Serveis Correccionals de la Generalitat que la van habilitar durant la guerra, acollia en aquells temps gairebé 2.000 preses. *“En el dia de hoy existen solamente 1.436 reclusas”* s’afirmava a l’octubre del 39 en els llibres d’actes de la Junta de Disciplina²⁴ que l’administrava, un *“solamente”* més que significatiu. Les condicions d’amuntegament, com podem veure, van ser brutals i van durar anys, un fet que comportava innumbrables problemes i fomentava la contracció de nombroses malalties i infeccions, amb l’alta mortaldat que això suposava.

146 La presó de Les Corts era un enorme complex que no reunia les condicions d’una presó (havia estat concebut com un asil). Quan una dona hi ingressava, normalment a la matinada, l’apuntaven al llibre de registre i li feien una fitxa amb totes les seves dades. Les monges encarregades de l’administració de la presó l’escorcollaven i la introduïen en un pati on altres preses s’encarregaven de despullar-la, espoliar-la, rapar-la i banyar-la. Aquesta “neteja” es feia en galledes i amb estris infectats de polls, que feien que moltes, si encara no en tenien, en aquell moment n’agafessin. Després, passaven al pavelló preventiu de desinfecció per complir el període de quarantena, que solia durar entre vint i trenta dies, o el doble en casos de tuberculosi o d’altres malalties. A algunes preses polítiques els aplicaven un període d’incomunicació a partir de la data d’entrada, que durava el temps que havia decretat la direcció i que continuava amb els interrogatoris, les tortures i les pallisses iniciats a les comissàries. Tanmateix, el règim no considera aquestes preses diferents de les comunes i en totes les estadístiques, fins a la mort del dictador, va ser obviada la causa política de l’internament. Aquest estatus polític no seria reconegut ni tan sols quan uns anys després el franquisme va separar-les de les preses comunes.

24 ANC1-200. Centre Penitenciari de Dones de Barcelona (CPDB). Llibre d’actes de la Junta de Disciplina (1939).

La primera impressió en entrar a l'espai de quarantena solia ser aterridora, era el primer contacte amb l'interior de la presó, una imatge que a totes els quedava gravada per sempre. Al preventiu, una munió de dones s'amuntegaven pel terra en unes condicions realment lamentables. Les que estaven en pitjors condicions eren les mares que complien condemna amb els seus fills. L'any 1940, el metge del centre testimonia en els documents interns l'existència d'un nombre de quaranta-quatre nens menors de quatre anys; cap d'aquests nens estava registrat en els llibres d'entrada. Aquesta terrible realitat fou un problema que el primer franquisme no va solucionar i que posteriorment derivaria en l'internament en centres religiosos, albergs, orfenats, hospicis i centres d'Auxilio Social o directament en els tristament coneguts casos dels nens segrestats de les seves mares i cedits a famílies addictes al règim. *"Miles y miles de niños han sido arrancados de la miseria material y moral; miles y miles de padres de esos niños, distanciados políticamente del Nuevo Estado español, se van acercando a él agradecidos a esta trascendental obra de protección"*.²⁵ Una obra de reeducació i d'adoctrinament exhaustiva i maquiavèlica. L'any 1943 estaven tutelats en escales religioses i públiques del franquisme 12.042 infants, el 62% dels quals eren nenes. El Ministeri de Justícia creava aquell mateix any el Patronat de Sant Pau per gestionar el problema dels fills de les empresonades que compartiria amb el Patronat de la Mercè la tutela d'aquests. Els dos anys següents, la xifra d'infants ja era de 30.960.²⁶

147

Aquell espai de quarantena, increïblement densificat, més que desinfectar i evitar contagis el que feia era tot el contrari: infectar i fer emmalaltir les recluses. La sarna era habitual i es va culpar de la seva propagació, com de moltes altres malalties, a les prostitutes, que van augmentar enormement en aquells anys a causa de les condicions de postguerra que van empènyer a moltes dones a adoptar estratègies extremes de supervivència. En els primers mesos, no hi havia més atenció mèdica que la visita, un cop o dos per setmana, del metge, que dedicava

25 Patronato Central de Nuestra señora de la Merced para la Redención de Penas. *Memoria que eleva al Caudillo de España y a su gobierno. 1944*. Imprenta talleres penitenciarios de Alcalá de Henares. Citat a *Irredentas*, op.cit, pàgina 81

26 Vegeu VINYES, Ricard. *Irredentas*. Op.cit, pàgines 81-82

una hora i mitja per a totes les preses. Les malaltes amb fortes febrades i vòmits esperaven la visita del metge sense cap tractament preventiu. Les medicacions en molts casos van ser únicament administrades a través dels familiars, però a l'espai del preventiu de quarantena no es permetien les seves visites. Les vacunacions, que es feien cada tres setmanes, es feien sense esterilitzar res i utilitzant normalment la mateixa xeringa per a totes les preses, aquesta era una característica general en l'estat sanitari d'aquella societat, però les característiques de profunda insalubritat de la presó encara ho van agreujar més. Tan gran va ser la infecció de les recluses, que durant alguns anys es va obligar els familiars a presentar certificats de vacunació per poder visitar-les. Una altra de les realitats dels "serveis mèdics" foren les donacions obligatòries de sang per als soldats alemanys i els de la División Azul, amb tota la humiliació afegida que això comportava, sobretot en el cas de les preses polítiques.

148

La sala del preventiu estava plena de galledes on les preses havien de fer les seves necessitats, la pudor de tot el recinte era impressionant. Les preses portaven la roba estripada i bruta, les xinxes i els polls els corrien per tot el cos i l'únic lloc que tenien per dormir era al terra, cada presa s'havia d'arrauir en un espai de dues rajoles de 50 centímetres. Quan s'estiraven no hi havia forma de passar per entremig i les unes s'amuntegaven sobre les altres. Per menjar, al preventiu, no hi havia ni plats ni coberts de cap tipus, solien fer servir unes llaunes buides que utilitzaven per a tot. El menjar que els donaven era una mena de brou repugnant, amb cols i patates, normalment a punt de podrir-se, moniatos bullits, bledes, pastanagues, pèsols, naps, pells de tot tipus i molta aigua amb pebre vermell per donar-hi gust. Les descomposicions eren habituals i la majoria de preses agafaven colitis cròniques. Totes aquestes condicions feien també que en molts casos la menstruació se'ls tallés.

Els aliments sortien dels horts que tenien a la mateixa presó i que conreaven les preses. Era l'única possibilitat de redempció pel treball existent a Les Corts, ja que no hi havia els tallers obligatoris existents en altres presons. Les que treballaven l'hort, a part d'aconseguir dies de redempció segons els dies treballats, cobraven una misèria, més encara quan la venda d'aquests productes als mercats es va convertir en un negoci rendible per a les monges, malgrat que ni tan sols coneixien el

preu a què els venien. La pratenca Maria Suñé Vallespir “la guitarrista” va ser encarregada dels horts en el temps en què va estar empresonada, segons explica el seu nét Jordi Torrén Suñé. Aquesta mesura de concedir redempcions, impulsada per les autoritats, va ser presentada com una mostra de magnanimitat del règim, quan no era més que un negoci amb mà d’obra semi esclava que va donar grans beneficis i amb els quals el règim i moltes empreses i particulars es beneficiaren d’una feina miserablement pagada. A la presó de Les Corts, aquesta pràctica va ser minoritària, mentre que a la majoria de presons estatals fou habitual.

Un cop havien passat el període de quarantena, les preses ingressaven pròpiament a la presó, on les condicions d’higiene, amuntegament i contagis continuaven sent depriments. Tanmateix, entre les preses hi havia més organització interna i podien alleugerir algunes necessitats més bàsiques, i amb els anys van aconseguir apaivagar algunes de les patètiques condicions d’estança. La subsistència de les que no tenien familiars ni ningú que els fes arribar productes necessaris estava únicament lligada a la solidaritat de les seves companyes. Hem de tenir en compte que la presó de Les Corts era una presó de pas cap a d’altres destinacions i hi havia moltes preses, procedents de tot l’Estat, sense cap arrelament a la ciutat i, per tant, sense cap tipus d’ajuda. La pura subsistència de les presoneres mostrava el millor i el pitjor de la condició humana. Com explica la Maria Salvo: *“Tot estava pensat per degradar-te i embrutir-te. Per una part volien obligar-nos a viure en la porqueria, per rebaixar-nos, per fer-nos patir. Però, sobretot, buscaven enfrontar-nos les unes amb les altres per un got d’aigua”*.²⁷

Per mantenir una mínima higiene i evitar les infeccions constants, intentaven dutxar-se cada cop que els ho permetien. La higiene era sobretot un acte disciplinari autoimposat majoritàriament entre els grups de polítiques, calia paciència per aguantar durant hores les enormes cues que es formaven i un cop a sota l’aigua gèlida normalment no tenien temps d’acabar de dutxar-se que ja els havien tancat l’aigua. A més, les dutxes eren l’únic espai on podien rentar la roba en condicions (això retardava encara més el procés), si obviem la galleda d’aigua que hi havia

²⁷ Testimoni de Maria Salvo. Citat a VINYES, Ricard. *Irredentas*. Op.cit, pàgina 155

al pati i que ràpidament quedava infecta. A Paulina Bernadàs, com ens explica la seva filla Beatriu, per la seva coneixença amb una monja del centre que era del mateix poble que el seu marit, l'avisaven abans que s'aixequessin les altres preses per poder-se dutxar i rentar.

La jornada habitual començava a les set del matí, quan una monja tocava la campana del pati, mentre d'altres feien el mateix, amb campanetes, per les sales. Les preses es vestien, recollien els objectes personals i netejaven l'habitació. Algunes sales feien aproximadament uns 5 metres quadrats, no tenien ventilació i hi podien arribar a dormir fins a 19 persones. La densitat existent feia que els passadissos i tots els espais utilitzables estiguessin ocupats, fins i tot hi havia gent dormint als lavabos. Quan es va reduir el nombre d'empresonaments, a mesura que avançava la dècada, aquesta problemàtica es va anar alleugerint i amb el temps alguns familiars van poder subministrar alguns matalassos a les preses. Quan baixaven al pati, formaven, els feien cantar el "*cara al sol*" i resar. En els primers moments, algunes preses s'hi van negar, però els càstigs i les humiliacions contínues van acabar fent-les desistir, per evitar una degradació encara més gran de les condicions d'empresonament, que ja eren prou inaguantables. Aquesta obligació no va desaparèixer fins a l'any 1945.²⁸

150

El pati era el lloc on més temps estaven durant el dia; de fet, aquesta era una de les característiques que feia que les preses consideressin aquesta presó menys brutal que les altres on havien estat. (Hi havia centres on la sortida a l'aire lliure no passava d'una hora diària, o fins i tot menys, cosa que agreujava encara més les condicions deplorables, que es generalitzaven a totes les presons). Una altra causa fou el nombre relativament baix d'execucions, en comparació amb la resta de presons; tanmateix, la sensació que deixava en les preses veure desaparèixer les seves companyes, sense saber-ne mai més res, les marcava profundament, com explica Paulina Bernadàs. Les activitats que feien habitualment eren les següents: formació de grups per xerrar, lectura dels llibres que passaven la censura de la direcció, o de la premsa clandestina, que entraven a la presó de diferents formes i que discutien en encesos debats

28 Testimoni de Carme Cases citat a *Notícia de la negra nit*. Op.cit pàgina 312

mentre vigilaven que les monges no les sentissin, perquè les incomunicaven si les descobrien, els passeigs constants i el treball de cada dia.

La majoria de preses es dedicaven a cosir. A part del conreu de l'hort, era l'única forma d'aconseguir els diners necessaris per sobreviure allà dins. Normalment, elaboraven tapets i altres peces que entregaven als seus familiars, aquests els venien per treure'n alguns diners que s'utilitzaven per comprar productes que mancaven a la presó, o en els pitjors dels casos per mantenir les seves famílies que a l'exterior no podien fer-ho. Sense l'ajuda dels familiars i la xarxa de solidaritat entre aquests i les preses, les condicions haguessin estat encara més dramàtiques i la mortaldat hagués arribat a xifres encara més grans. L'existència de l'economat de la presó era una altra forma d'aconseguir productes, el problema eren els preus abusius que posaven les monges que l'administren i que eren inabastables per a la majoria. Aquesta situació fou tan evident, que va forçar la Junta de Disciplina a obligar les monges a posar en un lloc visible una llista comparativa dels seus preus i els de l'exterior, per evitar el frau, segons mostren diverses denúncies en aquest sentit.

Totes les preses, independentment del delictes que haguessin comès, estaven juntes. Al pati s'agrupaven per grups, bàsicament seguint la causa de detenció. Les polítiques els feien segons l'afinitat ideològica, fet que va comportar l'organització de la solidaritat en pocs mesos. *“Debatre de política com llavors no ho he fet mai més, perquè, a part de tenir moltes hores, hi havia dones que en sabien molt, estaven molt preparades”.*²⁹ Les discussions també van ser molt fortes entre els diversos grups, la tensió de la desfeta de la Guerra comportava acusacions creuades i retrets entre els grups d'anarquistes, comunistes i nacionalistes, tot i així en cap cas van passar a mals majors i en els moments importants solien actuar de forma unànime. La relació amb l'exterior i les cúpules dels seus moviments o partits va ser gairebé inexistent i, de fet, és opinió comuna que com a col·lectiu van ser oblidades per les seves organitzacions, excepte casos molt puntuals. L'escassa relació amb els partits la mantenien mitjançant els familiars i la documentació que arribava de la presó d'homes de la Model.

151

²⁹ Testimoni de Laia Berenguer, citat a *Notícia de la negra nit*. Op.cit, pàgina 281

L'organització interna va fer que les activitats fossin cada cop més variades. A la vegada, la presó va habilitar una escola on diverses preses feien de mestres sota la supervisió d'una monja i del mossèn. Fins i tot es van formar grups escènics que actuaven els dies festius, grups esportius que aprofitaven la tolerància de la direcció sobre certs esports com el bàsquet, i d'altres que s'ocuparen d'entretenir i guarir les malaltes, les velles i els infants. Aquestes activitats no estarien exemptes de polèmica, les preses anarquistes, molt nombroses a Les Corts, criticaven algunes d'aquestes activitats en considerar-les una col·laboració i una forma de solucionar els problemes que el centre no volia assumir, però havia de fer-ho. Una de les lluites de les preses va ser superar la prohibició de treballar els diumenges. En un principi, aquest dia, qualsevol activitat estava prohibida i havien de fer-la d'amagat; amb el temps i principalment per augmentar la productivitat, el règim va autoritzar el treball a les presons els diumenges.

152

Havent dinat fregaven el plat i la cullera, les que en tenien (la direcció no permetia ganivets ni forquilles, tot i que en fabricaven llimant les barnilles de les faixes). Llavors les feien pujar a les sales, on aprofitaven per escriure cartes, llegir o continuar cosint. Cap al tard tornaven al pati, on s'estaven fins a l'hora de sopar. Finalment, pujaven a les cel·les i tornaven a dormir amuntegades. A les deu del vespre es manava silenci absolut. Dia rere dia, la mateixa rutina i la mateixa lluita per sobreviure i no defallir.

Els dies de visita marcaven una excepció, *“era un dia de festa per a les que tenien la sort de veure la família, però també de tristor per a aquelles que estaven allunyades dels seus familiars per molts quilòmetres de distància”*.³⁰ Els familiars feien enormes cues davant la vigilància de la Guàrdia Civil, que no dubtava a posar ordre a les fileres: *“a tots els familiars que anaven a la presó, els feien formar en línia recta i rebien cops de fusells, de culata. La meva mare n'havia rebut més d'un quan estava embarassada de mi”*, recorda Francesc Fabré, nét de l'empresonada Maria Herrando. La imatge de centenars de persones enfilades davant de les portes de les presons il·lustrava fins a quin punt el sotmetiment i la disciplina repressiva tras-

³⁰ Testimoni de Maria Salvo, citat a *Notícia de la negra nit*. Op.cit, pàgina 355

passaven els murs de la presó. Tenien dret a deu minuts de comunicació, que normalment quedaven en sis. Aquesta es feia en locutoris que tenien un metre d'amplada i dos envans al costat, amb una tela metàl·lica fins al sostre, entremig un passadís d'un metre o dos d'amplada, amb una funcionària passejant, les separava dels familiars. Entre la foscor i el fet que tots parlessin alhora, es feia gairebé impossible la comunicació i no cal dir que s'havien de dir les coses crípticament si no volien patir represàlies. Els dies assenyalats, com la Merce, "patrona dels presoners", els nens i nenes podien entrar i estar amb les seves mares durant hores, eren uns moments d'alegria, que quan marxaven, omplien la presó d'escenes punyents.

A partir del 30 de gener de 1939, la direcció de la presó l'administrava una junta de disciplina. La primera va estar formada pel director, García Ocaña y Martín, que vivia amb la seva família en una part habilitada, posteriorment fou substituït per M. Luisa Contesti Magdonald i més tard, per José García del Busto; el metge, Enrique Fosar Bayarri, que fou substituït per José Prado Castro; el mossèn, Eliseo Cots Carbonell, i la directora del règim interior, sor Felipa García Sánchez. Les monges eren les encarregades de l'administració, les úniques que mantenien un tracte directe amb les preses, cosa que no es permetia als altres empleats civils ni a les guàrdies de sentinelles armats que vigilaven el centre. Si en un principi les monges de la presó havien estat dominiques franceses, posteriorment van ser filles de la caritat, de Sant Vicenç de Paül. La seva actitud és durament criticada per la quasi totalitat de les preses: *"En els mesos que hi vaig estar, no vaig poder detectar ni un bocí de caritat humana"* afirmava l'espia anglesa Mavis Bacca, una catòlica convençuda. Era *"La seva forma peculiar de tractar les persones: amb favoritismes, fredor i manca d'humanitat davant de tota la tragèdia que les envoltava. Per una banda ens tractaven com nenes esgarriades i per l'altra com posseïdes per tots els dimonis"*, recordava Maria Salvo. Les preses eren, segons la mentalitat de les monges, dones perdudes i en molts casos irrecuperables *"vuestros pecados los teneis que purgar"*, li repetien constantment, a Maria Herrando, a la presó de València.

Els indults del franquisme eren, en molts casos, graduals: la llibertat condicional era un pas intermedi, amb una sèrie d'obligacions que la re-

154

■ Maria Herrando

clusa havia de complir per tal de no ser empresonada de nou. Quan una presa aconseguia la llibertat condicional, en molts casos era desterrada a quilòmetres del seu poble, fins que li concedien la llibertat definitiva, en complir el temps de condemna. Al lloc on complien la llibertat condicional, no podien sortir sense el permís del director de la presó, que continuava tenint potestat sobre les seves vides. En el cas de Maria Herrando, el desterrament es va fer a València *“on va estar dos anys més, en un convent de monges a la Torre dels Serralls”* i *“els feien fer treballs a les cinc de la matinada, i, sobretot fregar”*, un lloc del qual no podia sortir, tot i estar en llibertat, i on *“sempre deia que estava millor a la presó que allà, perquè hi havia una pressió terrible”*.

Les alliberades, segons constava en les ordres que els donaven mecanografiades en sortir, s’havien de presentar cada cert temps *“al director, o jefe de la prisión, y si no lo hubiera en la localidad, a la Autoridad gubernativa”* a la vegada *“queda obligada a dirigir por correo, el primer día de cada mes, un conciso informe referente a su propia persona, escrito por si, misma”* que presentaven a l’autoritat, *“en este informe expresará el jornal o remuneración señalada a su trabajo, así como las economías y ahorros que haya podido hacer”*. La normativa també aconsellava: *“evite las malas compañías y todo lo que pueda conducirla a una vida relajada o a la comisión de nuevos delitos”* i sarcàsticament finalitzava *“la junta de disciplina de esta Prisión, así como las autoridades superiores y las de la provincia en que va a residir, se interesan vivamente por su suerte; podrá contar con la ayuda y consejo de dichas Autoridades y de esta Junta y en esta Prisión hallará siempre un lugar de retiro y protección en caso de desgracia”*. Cap dona va tornar voluntàriament a aquest *“lugar de retiro y protección”*.

El pas per la presó deixava seqüeles que podien ser vitalícies. Maria Herrando “Txima”, com recorda el seu nét: *“Va venir molt deteriorada, ja no va ser la mateixa mai més”*. A la vegada, el retorn al poble i l’adaptació a la vida quotidiana es podien fer més o menys difícils, segons el temps transcorregut, el motiu de l’empresonament i l’actitud de les autoritats i dels mateixos veïns. Maria Herrando *“no parlava, quan sortia al carrer; quan la insultaven els falangistes, feia el gest de tancar-se la boca amb una cremallera... En aquell temps no es podien fer bajanades i ja havia estat prou escalivada”*. A les fàbriques de la població tenien ordres que impedi-

donar feina als presos polítics i els seus familiars. D'altres casos no van ser tan traumàtics, com el de Maria Suñé, per a la qual *“l'adaptació al Prat no va tenir cap problema, ella anava a cal Manau, al Centre Artesà, i allà hi havia l'avi Casas, que també va ser alcalde del Prat i com que també era d'Esquerra Republicana, llavors hi havia certa relació”*. L'actitud de l'alliberada hi contribuïa molt, Maria Suñé *“no era una dona ‘perillosa’*. *La Txima i aquestes eren més guerrilleres, l'àvia em penso que no”*. Al desembre de 1941 encara la trobem fent els informes mensuals a què els obligaven, tot i haver passat més d'un any des que va sortir amb la llibertat condicional.

LA DONA PRATENCA I LA PRESÓ (1939-1950). ELS DELICTES MENORS, L'ESTRAPERLO I LA COLONIA AMERICANA

I JOAN MONTBLANC LASAGA

157

DONES ARRESTADES: ELS DELICTES MENORS COM A REFLEX DE LA SOCIETAT

Les condicions econòmiques de qualsevol postguerra produeixen situacions de pobresa que engloben estrats socials que fins a aquells moments s'havien mantingut fora de l'exclusió. La política autàrquica del franquisme, produïda per l'aïllament internacional, però també per un autoaïllament d'arrel patriòtica, va enfonsar l'economia de l'Estat durant més d'una dècada, i va generar terribles conseqüències que s'afegien a la destrucció causada per la guerra. L'estraperlo és una conseqüència del racionament i de la manca d'aliments de primera necessitat. Centenars de persones es van veure, també, abocades al robatori com a mitjà de subsistència i, per tant, el robatori va ser la causa amb majors detencions a tot l'Estat i, sens dubte, també al Prat.

Les persones detingudes per delictes menors complien la condemna al dipòsit del jutjat o en arrest domiciliari. En altres casos, les condemnes consistien en multes de diferent quantia. El fet que les detingudes a la Colònia Americana complissin presó per un delicte menor fa que aquest cas resulti especialment interessant i per aquest motiu, juntament amb la resta d'elements que hi intervenen, li hem dedicat un apartat especial.

El total de dones arrestades i que compliren sentències al dipòsit municipal o al seu domicili entre el 1939 i el 1950 va ser de 76.¹ Tanmateix, en les xifres globals parlàvem de 66 casos, el motiu d'aquesta diferència rau en el fet que 10 dones que van ser arrestades també foren empresonades per altres causes.

El delicte majoritari, els furts, es va concentrar entre el 1939 i el juny de 1942, 22 de les 25 causes es donaren en aquest període, és a dir, un total aclaparador del 84,6%, que coincidí amb els anys més immediats de postguerra, quan la gana i el racionament feien estralls entre bona part de la població. Les quatre causes restants per furt es van donar entre el maig de 1946 i el maig de 1949. Val a dir que l'estraperlo, tot i perdre intensitat i no tenir les conseqüències brutals dels primers anys, es va practicar durant tot el període de l'autarquia i del racionament. Els principals perjudicats per aquests actes foren els pagesos; aquests, des del gener de 1940 disposaren d'un cos de quatre guardes rurals propis a càrrec del sindicat. D'altres propietaris també van tenir guardes personals armats: durant aquell any, Jaime Casanovas i la família Bertrand, de la Ricarda, nomenarien un vigilant cadascun d'ells, la fàbrica de La Seda n'aconseguiria en les mateixes dates dos més. L'any següent s'hi sumaria el de Jose Mata, de la finca denominada Casanostra. Amb els anys, cadascun d'aquests augmentaria els efectius i s'hi afegirien propietaris com els de la Torre del Mar, dels Conde, o la Paperera, l'any 1948, un any en què només a La Seda ja disposaven de dotze. Aquests guardes constituïen un autèntic exèrcit armat que vigilava els camps i les fàbriques, i serien els que portarien a terme, juntament amb la Guàrdia Civil, la majoria de detencions per causes de furt, alhora que exercien la vigilància i el control de tot el territori.²

¹ Vegeu annex dones arrestades

² AMEP. Cossos de seguretat. Guardes rurals i particulars (1940-1951)

Les sentències que s'aplicaven als casos de furt variaven segons la quantitat d'aliments confiscats. Les penes més greus les van patir les veïnes de la Colònia Americana l'any 1941, en alguns casos, de més de trenta dies, que compliren a la presó. L'any següent es complí la sentència més llarga del període per aquesta causa al dipòsit municipal, quinze dies d'arrest. Tanmateix, la mitjana total dels arrestos per estraperlo estava en uns tres dies, les condemnes podien ser d'entre un i vuit dies, la sentència d'un dia fou la més comuna, aplicada almenys en set casos, seguida de la de dos dies, aplicada en cinc. En els casos de furt no es va aplicar mai l'arrest domiciliari i les condemnades no van tenir prou solvència per pagar multes que els evitessin l'arrest al dipòsit. Quant al material confiscat, només coneixem el cas d'una dona, detinguda per la Guàrdia Civil el 9 d'octubre de 1940 i a la qual decomissen dues llaunes d'oli, de 10 i 5 litres cadascuna, i una maleta.

El següent grup en importància entre les arrestades era el de les que havien comès delictes de lesions, majoritàriament a causa de baralles. Es donarien durant tot el període en una mitjana semblant i proporcional que no supera el màxim de quatre casos l'any. Les causes instruïdes per aquest delicte són 24, d'aquestes, unes 18 (75%), compliren sentències d'arrest domiciliari. La pena de cinc dies va ser la màxima que s'imposa per aquesta causa i és la majoritària, amb 8 sentències de les 18. Com a diferència principal amb la resta de delictes, veiem que aquest era el que tenia un càstig més lleu i l'únic on s'apliquen arrestos domiciliaris. Els arrestos als dipòsits per aquesta causa només es compliren fins a l'any 1942; d'aquests en coneixem 5 casos, la sentència màxima dels quals seria de dos dies. Només hi ha un cas de totes les causes de lesions del qual desconeixem la sentència imposada. A la vegada, en la majoria dels casos només es detenia una persona, la detenció de dues dones alhora el mateix dia només es dona en quatre casos, en algun d'aquests s'imposaren arrestos domiciliaris el mateix dia per a totes dues o en dies consecutius, suposem que depenent de si aquestes estaven implicades en la baralla com a aliades o si la baralla es produïa entre elles.

Seguidament, trobem el grup de vuit dones de les quals desconeixem el motiu de la sentència: sabem que van complir dies d'arrest o que van ser encausades, però no coneixem ni la causa ni la sentència. En aquests

casos, entre els que només coneixem tres sentències, cap no va passar més de tres dies d'arrest i totes es van complir al dipòsit municipal. En almenys tres casos sabem que les van sentenciar gràcies a la demanda de la seva contribució, però desconeixem l'abast de les sentències. Aquest grup està relacionat amb les sis dones de les quals sabem que el jutge va demanar informes pel fet que seguien processos en altres tribunals, com el de Sant Feliu, o pel fet d'estar en tràmits del pagament d'una multa substitutiva, com succeeix en, almenys, dos casos.

Hi ha alguns delictes menors que van tenir poca repercussió en tota la dècada. En destaquem els casos de les tres dones que el 2 d'octubre de 1943 la Guàrdia Civil va detenir per "*ceder documentación personal para viajar un tercero*". No sabem quina va ser la condemna final. Aquests delictes els podem relacionar amb l'obligatorietat de tenir permisos per moure's pel territori i la prohibició de fer-ho que tenien algunes persones a causa dels seus antecedents. També trobem tres casos de sentències agrupades en "injuries i calumnies": dues dones, detingudes juntament amb el cap de família el juny de 1941 (no en coneixem la sentència), i una tercera, acusada d'"*insultos calumniosos e injurioso (sic) y agresión contra un vecino de esta localidad*" el 10 de juliol de 1944.

160

El 18 de juny de 1941, trobem una condemna per maltractaments a cinc dies d'arrest (els complí entre el 21 i el 25 del mateix mes).

Un altre cas que va instruir el jutjat municipal i que va suposar empresonament fou l'única causa per assassinat que trobem en tota la dècada. Els acusats una dona i un home.

D'aquest cas d'assassinat, en tenim notícia a partir del 13 de febrer de 1942, quan el jutge informa, per ordre de la superioritat, contra aquestes persones.

Un altre cas és el d'una pratenca, arrestada per "*desobediencia y desacato a la autoridad*". Els fets van començar el 15 de març de 1948 quan l'empleat municipal Sebastian Soler es disposava a entregar-li al domicili una notificació de multa per al seu pare. Segons el seu testimoni, va estar durant un temps trucant a la casa sense rebre resposta i es va decidir a buscar dues persones del carrer, que passaven per allà, perquè fossin testimonis de l'entrega. Quan tots tres hi van tornar, va aparèixer la dona "*dando voces y diciendo que aquellos eran unos impostores que eran testigos*

falsos que en su casa no se metían porque era suya, y que igual los testigos que el Ayuntamiento eramos una mierda". El 22 de març, l'Ajuntament envia al jutjat comarcal del Prat la relació dels fets i demana les sancions corresponents que, segons apuntaven, eren castigats amb multa de 50 a 500 ptes. i d'un a quinze dies d'arrest. L'1 de maig, la comissió consistorial es dona per assabentada de la sentència imposada pel jutge (una multa de 125 ptes.), a més de "*repressión privada y al pago de las costas del juicio*".

L'últim cas amb una sola causa fou el seguit contra una veïna del carrer Indústria, per abandonament de família. El jutjat en demanà informes a l'alcaldia el 13 d'octubre de 1948. Tres dies després, l'alcalde contestà que no la coneixien.

El 8 de maig de 1939 l'Estat franquista decreta la Llei sobre renovació extraordinària de la justícia municipal. Aquesta llei implicava la confecció, per part de l'alcalde, d'una llista de tres persones per desenvolupar el càrrec de jutge municipal i d'una altra, també de tres persones, per ocupar el de fiscal. La independència judicial, com es pot comprovar, no va ser la característica del moment. El 30 de maig del 1939, l'alcaldia proposa per al càrrec de jutge, l'advocat Ramon Roigé Calzada, l'industrial Pedro Bernal Melich i el metge Agustín Vigo Gibert. Aquesta fou la mateixa llista que s'anà repetint durant tota la dècada. L'escollit va ser Roigé, que va exercir el càrrec durant anys. Per al càrrec de fiscal, la terna la componien el comerciant Rafael Sibila Sendra, l'industrial Ramon Giralt Casanovas i el propietari José Monés Comas.

L'edifici del jutjat municipal s'habilita definitivament l'any 1942, però des del principi de l'ocupació franquista s'utilitza com a dipòsit i jutjat, a criteri d'autoritats judicials poc competents en la matèria i improvisades.

El 8 de novembre de 1944, el Ministeri de Justícia fa públiques les normes i disposicions a seguir en la formació dels jutjats comarcals, segons la Llei del 18 de juliol del mateix any. El 2 de gener de 1945, l'Ajuntament del Prat demana, per aquest decret, la constitució d'una comarca judicial amb capitalitat a la població, en ser la població més gran dels pobles que la rodegen, que serien, segons aquest informe, Gavà, Viladecans, Begues i Castelldefels. En aquell moment tots depenien del jutjat de Sant Feliu com a cap de partit judicial. El consistori fa una exposició dels grans atractius que té la població i de la seva importància, basant-se en la majoria poblacional sobre les altres, en les comunicacions

previstes per a aquell any amb l'ampliació de l'autovia de Castelldefels i la comunicació entre aquests pobles i la capital, en la riquesa agrícola, l'embranchada comercial i industrial, on destaquen La Seda i La Paperera i l'existència dels aeròdroms civils i militars. Per tot això, el Ministeri de Justícia proposa una reordenació dels diferents jutjats comarcals amb capitals a Sant Feliu, Sant Boi, Cornellà, Martorell i el Prat. Al Prat, la capitalitat li va ser atorgada el 7 d'abril de 1945.

La primera dona de la qual trobem testimoni documental en el fons del jutjat local és del setembre de 1939, el jutge demana informes sobre la seva contribució (estava empresonada a Les Corts). No és fins al desembre de 1940 que trobem el primer arrest testimoniament d'una dona, veïna de la Colònia Americana, que va complir dos dies d'arrest per la mossegada del seu gos a una veïna.

162 L'any 1940 van passar pel dipòsit 13 pratenques, el següent ja serien 19, l'any 1942 quinze, sense tenir en compte les més de vint detingudes pel cas de la Colònia, de les quals el dipòsit no es va poder fer càrrec pel seu gran nombre, però el dia de la seva detenció hi van estar tancades. A partir de 1943 el nombre de detencions de dones no passa de 5 cada any, excepte el 1946 que van ser 6. Les proporcions dels primers anys coincideixen amb els percentatges graduals de repressió aplicats pel règim franquista.

Cal esmentar el fet que només coneixem una de les causes per furt que no estava relacionada amb els aliments, és el cas d'una veïna del carrer Maurici Vilomara. L'encarregat del mercat municipal la va detenir el 29 juliol 1940 per robar un moneder. Va estar un dia detinguda i el jutjat li va afegir un dia d'arrest, el 13 agost 1940, que no va complir en marxar de la població. Un altre cas de fugida o marxa va ser el d'una veïna del carrer Manuel Bertrand. Va ser condemnada al desembre de 1940 a sis dies, per furt, i quan al maig de 1941 li imposaren dos dies més d'arrest, marxa de la població sense complir-ne cap. Dues veïnes de la Colònia Americana, varen ser condemnades el 28 de maig de 1942 a cinc i sis dies respectivament.

No els van complir, la primera perquè va marxar a Almeria i la segona perquè va desaparèixer del poble.

Pel que fa als delictes monetaris, una veïna de la Rambla, que el 8 de febrer de 1946 fou condemnada pel jutjat del Prat a cinc dies d'arrest

carcelari per estafa (els complí al dipòsit entre l'1 i el 5 d'abril del mateix any). El 2 abril, mentre estava detinguda, el jutjat de Sant Feliu demana informes de la seva conducta per atemptat a un agent de l'autoritat. L'únic cas d'empresonament per delictes monetaris va ser el d'una dona que vivia en els antics tallers de l'aviació francesa, on convivia amb tot tipus d'animals en condicions bastant precàries. Va ser un personatge molt popular al Prat de l'època i segons diversos testimonis la situació de casa seva dins del recinte aeroportuari va fer que s'hi passegés amb total llibertat, ja que era de les poques persones que tenia permís per fer-ho. Amb motiu d'això, va coincidir amb moltes autoritats en situacions, de vegades, surrealistes. La dona entraria a la presó de Les Corts el 23 de febrer de 1940, acusada de contraban monetari pel jutjat de delictes monetaris, amb una condemna de setze dies, que compliria el 10 de març.

DONES SOTA SOSPITA: ELS DUBTES DE LA DOCUMENTACIÓ

163

Al Prat va haver-hi centenars de persones investigades, els informes s'elaboraven per moltíssims motius i la demanda d'informes venia per moltes vies, a més de les estrictament judicials que explicàvem anteriorment. Moltes tasques que ara trobem quotidianes necessitaven un aval o un informe per poder-se fer efectives: per exemple, entrar a una feina, canviar-te de domicili, tenir permís per sortir o entrar al poble, demanar ajuda i beneficència, fer activitats públiques i privades, i també pel fet de tenir un familiar desaparegut o a la presó, per haver estat membre d'alguna entitat, partit o sindicat, per tenir aficions i un llarg etcètera, calia un informe, cosa que demostra fins a quin punt el control va ser totalitari i com aquesta informació va afectar milers de persones.

Les deu dones investigades que esmentarem no les afegim simplement pel fet que van redactar-se informes d'elles, com succeí amb tantes d'altres, sinó perquè no sabem quina va ser la conseqüència d'aquella investigació. La demanda dels seus informes venia d'administracions que les feien susceptibles d'estar seguint processos judicials o de trobar-se detingudes.

Davant del nivell d'empresonaments de l'època, no és desgavellat pensar que estiguessin o acabessin a la presó, però no hi ha cap document penitenciari que ho confirmi.

En molts casos, els informes eren relatius a antigues veïnes del Prat que havien fugit amb l'entrada dels franquistes i que no s'havien exiliat per la frontera sinó que s'havien instal·lat en diferents pobles, o també de dones que durant els primers mesos de l'arribada dels franquistes canviaren de residència a d'altres poblacions. És el cas de Jacinta Martí Rodríguez, que havia viscut a la Colònia Americana i havia marxat a l'Ametlla de Mar, on es dona d'alta al padró el 23 de setembre de 1939. Dos dies després, l'alcalde de l'Ametlla de Mar demanà informes al del Prat sobre ella i els seus cinc fills, dient que *"Según se ha podido averiguar, el marido de la interfecta Jacinta Martí Rodríguez, se halla en Francia fugitivo, y un hijo mayor, en un campo de Concentración de Prisioneros y evadidos, cosas ambas, poco recomendables para ser admitidos como vecinos sin saber la clase de individuos de que se trata"*. El 20 d'octubre de 1939, l'alcalde del Prat li contestà dient que, entre els veïns, no tenien mala conducta, però *"el esposo de aquella, Francisco Barbará era de ideas algo exaltadas"*.

164

Des de la Direcció General de Seguretat de Saragossa, Comissaria d'Investigació i Vigilància, arriba, al juliol de 1940, una demanda d'informes de Maria Huellas Iborra, antiga veïna de la Rambla, de la qual l'alcaldia del Prat deia no tenir notícies. L'Ajuntament de Samper de Calanda (Terol), el 21 d'octubre de 1942, demana també informes d'Antònia Romero Ballesteros, de 38 anys, i de la seva filla, Pilar Núñez Romero, de 19 anys, antigues veïnes del carrer Manuel Bertrand; hi insistiren el 30 de gener de 1943; finalment, l'alcalde del Prat contestà al febrer que *"gozan de buena fama y han observado intachable conducta durante su estancia en esta localidad"*. De María Gómez Bertran, antiga veïna del carrer Jaume Casanovas, demanaren informes seus i del seu marit el 5 de juny de 1943, els serveis d'informació i investigació de la delegació local de Falange de Montcada i Reixach. L'estat major de l'exèrcit de l'aire de la zona pirenaica demana, el 23 de gener de 1950, informes sobre la conducta política i moral de Maria Alcázar Pascual, de 19 anys, i de la seva família, veïna del carrer Progrés. L'alcalde contestà al cap de pocs dies que *"son personas de buena conducta y moralidad y ajenas en un todo a ideales políticos y*

actividades políticas”. No sabem si aquesta demanda d’informes responia a una demanda de feina de la investigada o a una altra causa.

Les demandes econòmiques eren usuals en els empresonaments i processos judicials. La característica d’aquestes demandes és que en cap cas es diu que tinguin plecs de càrrecs tot i seguir el mateix procediment que les empresonades sense causa coneguda. Un exemple seria la demanda que la Fiscalia Provincial de Taxes de Tarragona demana amb caràcter d’urgència el 27 de juny de 1942, sobre dues veïnes. L’alcalde del Prat contestà al juliol dient que no tenien béns de cap classe i que la primera vivia amb cinc fills i el marit, i la segona era vídua i mantenia la filla i la mare política amb el seu treball.

Per acabar, aportem el cas de dues germanes, Carmen i Paquita, veïnes del districte de la Bufera, de 19 i 25 anys, respectivament, l’any 1940. El 21 de setembre d’aquell any; el jutjat militar de l’Hospitalet demanà informes a l’alcaldia del Prat de totes dues. L’alcalde contestà a l’octubre dient que durant la guerra s’afiliaren a la CNT i que eren indiferents en qüestions religioses. Sobre Carmen afegí que *“es de dominio público que Carmen 2 ó 3 meses antes de entrar las Gloriosas Tropas Nacionales en ésta vistió el uniforme del Cuerpo de Carabineros”* i al mateix informe, escrit a mà, es posaven com a objectiu: *“especificar si ingresó Paquita voluntaria en Carabineros y vistió dicho informe”*. Tot apunta que aquestes germanes eren jutjades per un tribunal militar per causes polítiques, els dubtes es poden esvaïr en saber que el seu germà Martín, de 20 anys, l’any 1940, complia condemna per haver estat afiliat a la CNT i a la FAI, i per l’acusació dels informes que deien: *“en los hechos del 6 de octubre llevaba armas”* i que *“llevó bencina para quemar esta Iglesia Parroquial”*. Però tornen a sorgir dubtes quan una altra germana, que es deia Irene, demana al desembre de 1940, la llibertat provisional del seu germà, que li fou denegada. No apareix cap document que ens indiqui que va passar amb les altres dues, no sabem si perquè no hi eren o perquè ja havien sortit després d’uns mesos. En aquest cas, per les acusacions a Carmen i Paquita, per la demanda del tribunal i per la conducta del germà podríem dir amb tota seguretat que tot apunta al seu empresonament, però no hi ha cap dada documental que ho acabi d’aclarir i, per tant, hem preferit mantenir-les en aquest apartat.

EMPRESONADES SENSE CAUSA CONEGUDA

Hi ha un total de dotze dones empresonades de les quals desconeixem el motiu de l'empresonament, i únicament podem constatar, per diverses fonts, que van estar a la presó. Les germanes, Joaquina, Teresa i Conxita, eren nascudes al Prat i amb els seus pares, en aquells anys van canviar de domicili entre el carrer Roig i la Colònia Americana. La Joaquina va entrar a la presó quan tenia 19 anys, el 20 de novembre de 1940, i en va sortir el 4 de desembre del mateix any. La Teresa vivia a Barcelona en el moment de ser empresonada, el 30 d'agost de 1943, no sabem quan va sortir-ne ni els motius de l'empresonament. La seva germana Conxita ens dóna una pista de les possibles causes de l'empresonament de totes tres, va entrar a la presó diverses vegades per complir arrestos de pocs dies: la primera vegada fou el 30 de juny de 1943 quan tenia 18 anys; el mateix any hi entra de nou, el 23 d'agost, i posteriorment el 13 de novembre. Va tornar a entrar-hi el 21 d'octubre de 1947 i, finalment, el 16 de febrer de 1950 quan tenia 24 anys i vivia a Barcelona. La darrera d'aquestes condemnes venia acompanyada per una causa de "robo". Possiblement les causes anteriors també responien als robatoris i les germanes podien també estar relacionades amb l'estraperlo, per les sentències curtes que s'endevinen i que es constaten en el cas de la Joaquina, però és una hipòtesi que no es pot assegurar.

Una altra dona la trobem a la presó de Sant Feliu entre el 4 i el 10 de gener de 1941. Va entrar-hi acompanyada de tres homes pratencs. No es testimonia el motiu, però els dies de condemna corresponen a una causa menor. L'agost de 1943, el jutjat de Sant Feliu torna a demanar informes d'ella a l'alcaldia del Prat, això fa pressuposar un altre empresonament, però aquests informen que en aquells moments era veïna de Vilanova i la Geltrú.

La Fiscalia Provincial de Taxes de Barcelona va demanar informes sobre l'economia d'algunes dones del Prat. Aquesta sol·licitud anava acompanyada d'un plec de càrrecs que no hem trobat als documents consultats, però que demostra que els estaven instruint una causa mentre estaven a la presó. Les paraules "*expedientadas*" i "*encartadas*" que els apliquen assegurin aquesta hipòtesi. La demanda d'informes sobre

l'economia de les empresonades era un fet habitual, per aplicar-los les requisites dels seus béns, fet que es va donar en els casos que es declaraven solvents. La primera d'aquestes dones, de 18 anys, vivia amb els seus pares al carrer Jaume Casanovas: el 25 de juny de 1942, la Fiscalia de Taxes de Lleida demana a l'alcalde "*los signos de riqueza que aparezcan en el padrón*"; el 6 de juliol del mateix any, l'alcalde contesta declarant-la insolvent.

Finalment, als llibres de registre de la presó de Les Corts es constata l'entrada de dues pratenques l'any 1947: el 28 de març, i el 19 de juny. D'aquesta última sabem que treballava a La Seda i que la Comandància Militar de Marina de Cartagena la va citar al mes d'agost següent. L'any 1949 tres pratenques més apareixen als mateixos llibres de la presó de Les Corts.

DESALLOTJAMENTS A CAUSA DE L'ESTRAPERLO: EL CAS DE LA COLÒNIA AMERICANA

167

El 24 de novembre de 1941, entraren a la presó de dones de Les Corts vint-i-dues veïnes de la Colònia Americana del Prat, acusades de furt de blat de moro, dues més van escapar-se per no complir la condemna. Aquesta fou la detenció massiva més gran ocorreguda al Prat durant el franquisme i fou el fet que desencadena el procés de desallotjament de l'esmentada colònia i l'expulsió de les seves llars de més de 300 persones, entre el novembre de 1941 i l'any 1942 en un procés relacionat directament amb el grup majoritari d'arrestaments i empresonaments per causes de furt i robatoris.³

La Colònia Americana estava ubicada entre la carretera Fonda i el Canal de la Dreta, a l'espai on actualment passa la carretera de la platja, davant del tanatori municipal. Era propietat de Francisco Viñuela Gutiérrez, un veí de Barcelona que havia tornat d'Amèrica del Sud a la dècada dels vint i es va decidir a construir una agrupació d'habitatges, per a

3 Les informacions aportades en aquest capítol s'han extret de l'expedient de la Colònia Americana (1930-1942) que es troba a l'AMEP. a Obres I Urbanisme, dins de la sèrie de plans d'ordenació i urbanització, i dels testimonis d'antics veïns de la colònia

famílies obreres que acudien a la nostra població cridades per la feina a les indústries i el camp, imitant el model de les colònies de treballadors existents en aquell continent. La construcció i el creixement de la colònia va donar pas a un llarg procés entre el consistori i el propietari, que dura més d'una dècada i que cal explicar per poder comprendre aquest empresonament massiu de dones.

168 El 28 de juliol de 1930, l'alcalde del Prat, Josep Xirinachs Vila, envià una carta al propietari on deia: *"en terrenos de la propiedad de ud. se están llevando a cabo diversas construcciones, sin la debida autorización municipal"* i on l'instava a aturar les obres fins a aconseguir els permisos necessaris. Aquesta carta responia al projecte de construcció de 80 habitatges que s'havien començat a edificar a dins de la colònia. Davant del silenci del propietari, el 9 d'agost, l'alcaldia decidí suspendre les obres i així ho va fer saber a Viñuela. Aquest contestà, finalment, el 21 d'agost, explicant *"que més que un esperit de lucre, l'ha mogut a portar a cab (sic) tal projecte (sic) l'esperit altruisme (sic) de donar solució en aquest terme municipal al problema de proporcionar vivienda higiénica i econòmica a la numerosa població obrera afluente a aquesta localitat amb motiu de l'establiment de noves indústries"* i, per tant, demanava l'exempció d'impostos i arbitris per a la construcció dels habitatges, demanda a la qual es nega l'Ajuntament. El 3 d'octubre, Viñuela amplia els seus arguments, mitjançant una instància al consistori, afegint-hi la construcció de pous asèptics que solucionaven, al seu parer, els problemes d'higiene i salubritat; a més, denunciava la destrucció, per part dels propietaris contigus, dels claveguerons que donaven sortida a les aigües (n'havien tallat la sortida), cosa que produïa l'embassament d'aigua en els seus terrenys. Per tot això, demanava que el consistori obligués els propietaris a netejar les sèquies i a reconstruir els claveguerons en els seus terrenys, perquè hi poguessin córrer les aigües residuals, i ell es comprometia a construir un altre clavegueró a condició que fos respectat pels propietaris contigus.

Els propietaris dels terrenys adjacents a la colònia van fer arribar les seves denúncies a la Comissió de Governació del consistori. La van fonamentar en dos aspectes que citem textualment: *"un de caràcter sanitari, en quan unànimement asseguren (sic) que les vivendes que constitueixen el plan altruista (sic) del Sr. Viñuela, no reuneixen les més elementals condicions*

d'higiene i comoditat; i un altre de caràcter moral, en quant, segons també s'assegura, dita urbanització ha atret una gran quantitat de gent que no resalten (subratllat a l'original), *precisament, per la seva moralitat i bondat de costums, com ho prova el gran nombre de fets de caràcter criminós (sic) que es venen produint en tal lloc*". Davant d'aquests antecedents, l'Ajuntament decidí, el 19 d'octubre de 1931, enviar inspeccions de l'arquitecte i l'inspector de sanitat municipals, per establir l'estat sanitari i constructiu de la colònia.

En aquell moment, a la colònia, hi vivien 90 veïns en 17 nuclis familiars. Els propietaris veïns els assenyalaven directament com de baixa moralitat i essencialment delinqüents potencials. Aquesta acusació fou un estigma que estigué present sobre aquestes famílies durant tots els anys que hi van viure. Totes eren famílies jornaleres que havien arribat al Prat, la majoria, en els dos darrers anys, cridades per les diferents temporades de collites. Únicament set dels noranta veïns de la colònia havien nascut al Prat. Del total d'habitants, quaranta-dos eren catalans, disset andalusos, vuit aragoneses, vuit valencians, set murcians, quatre navarresos, tres salmantins i un francès.⁴

169

El primer informe va arribar a l'alcaldia el 14 de novembre de 1931, l'havia fet l'arquitecte municipal, que havia anat a visitar-la acompanyat de l'agutzil del poble. Va utilitzar uns plànols detallats del lloc, que ocupava uns terrenys aproximats de 430 x 90 metres, amb la descripció dels diferents habitatges que es projectaven (un total de 156 cases). Només tenim constància que s'arribessin a construir fins al número 107. La Colònia Americana tenia en el seu espai central un edifici gran de dues plantes, on habitaven els propietaris i on també s'ubicaven una botiga, una taverna, l'escola i una sala on abans de la guerra s'havien fet diferents actuacions com "varietés" i cinema. Aquest era l'únic espai que reunia, segons l'informe, condicions òptimes d'habitabilitat. Quant a les cases, totes de planta baixa, n'hi havia de dos tipus, unes amb cinc habitacions i unes altres amb quatre, totes tenien una part al davant que s'utilitzava com a horts particulars. L'arquitecte deia que eren "*en extremo defectuosas*", les parets no estaven aïllades i s'escolaven la calor

⁴ AMEP. Dades extretes del llibre del padró municipal de 1930

i el fred, a l'igual dels sostres que, a més, eren massa baixos, no tenien la ventilació ni la il·luminació adequades i els paviments no s'escaparien de les conseqüències de possibles inundacions en estar construïts sense l'elevació necessària. L'abastiment d'aigües es feia amb pous amb bomba de braç a fora dels habitatges, els serveis també eren a fora i el desguàs d'aquests es feia travessant la colònia, mitjançant una sèquia a l'aire lliure. L'arquitecte advertia dels possibles perills d'epidèmies massives per aquesta qüestió.

Poc temps després, arriba l'informe de l'inspector municipal de sanitat, el metge Joan Soler i Torrents, que assenyalava que *"manquen completamente"* els serveis d'higiene, i hi afegia el problema de la humitat, que s'escolava pel terra en no estar ben aïllat i en ser construït sobre terrenys *"molt baixos, salinosos i argilosos"*. Sobre els edificis afegia *"no son airejats ni secs, ni asolejats, i en quant a capacitat tampoc en tenen per estatjar-hi el nombre de persones que acostumen a residir en cada una. La conducció de les aigües brutes, va al aire (sic) lliure i contamina l'aire i el terreny del voltant de les cases. Les escombraries tampoc es treuen de la manera satisfactòria, i les aigüeres i vàters no tenen aigua corrent"*.

170

Per acabar-ho d'adobar, els mateixos veïns van enviar les seves queixes al consistori, mitjançant una carta el 17 de febrer de 1932, signada per tots els caps de família, que havien augmentat fins a 24, i on deien *"las casas de la referida colonia además de no estar en condiciones de poder estar habitadas por sus malas construcción (sic) poca solidez y falta de higiene. Cuando el día sale lloviendo nos encontramos que la mitad de la Colonia hay cinco mujadas de tierra que se cultiva y se llenan de agua dichos campos, entonces salen las aguas a la calle por no haber sus correspondientes desagües y entra a los patios de las casas"*. També afirmaven que les cases estaven orientades a llevant, amb un envà molt senzill, i l'aigua es filtrava per les parets, i afegien que *"al frente de las casas hay diez bombas para el agua del consumo y dichas aguas estos días salía sucia e inclusive con gusanos al lado del clavegueram (sic) de agua limpia está el de sucia, no habiendo más de un tabique de mahones (sic), por cuyo motivo las aguas sucias se filtra a la de las bombas, desagüe para las aguas sucias no hay"*. Per aquests motius, demanaven a l'Ajuntament una comissió que els visités per veure si mentien o deien la veritat. La situació és prou descriptiva de

les condicions d'extrema precarietat en què vivien els veïns de la Colònia Americana, cosa que no els eximia del pagament d'un lloguer mensual, bastant assequible, per altra banda.

El 24 de maig de 1932, l'arquitecte i el metge van redactar una sèrie de recomanacions per adequar els habitatges a unes condicions dignes d'habitabilitat i les van fer arribar al propietari. En aquell moment, ja s'havien construït totes les cases que la conformarien, tot i no estar encara habitades. Francisco Viñuela va respondre a l'Ajuntament el 2 de juny de 1932, dient que va construir aquelles cases *"en tiempo de la dictadura guiado por sus sentimientos democráticos y pensando acogerse a la Ley de la casa barata"* unes construccions en les quals *"inverció toda su fortuna"*, i afegí que *"se construyeron hace cosa de cinco años, y que el entonces Alcalde de de esta localidad le manifestó que jamás se había cobrado derechos por dicho concepto en construcciones emplazadas en pleno campo"*. També deia que l'Ajuntament no havia gastat *"ni un céntimo"* a urbanitzar els terrenys ni els camins que hi arribaven, i que els havia impulsat ell mateix, però que els utilitzava tota la població, i tornava a demanar exempció d'impostos i els permisos per fer *"obras relacionadas con la higiene"*. A la vegada, en una altra instància, demanava un permís per establir una carnisseria, que li fou denegat.

171

El procés s'allargà amb diversos informes consistorials i amb recursos de reposició del propietari. Els informes consistorials, s'encaminaven, principalment, a fer complir les recomanacions dels tècnics municipals i els acords consistorials. I els recursos de reposició del propietari a la impossibilitat de portar-los a terme de la forma en què s'assenyalava, perquè *"tendría que derribarse todo lo construido y volverse de nuevo a edificar"*, amb el perjudici econòmic que li suposava. També reiterava les seves bones intencions en aixecar la colònia i el fet que ningú li va exigir permisos. Afegia que molts dels problemes detectats eren presents a nombroses cases de la població i que, si s'apliquessin, suposarien l'enderroc de bona part del poble. Aquest darrer argument era d'una realitat inqüestionable a la gran majoria de cases del Prat.

El 27 de setembre de 1932, l'agutzil Salvador Rodés i l'empleat municipal Joan Codina Deixens precintaren, per ordre del consistori, les cases deshabitades de la colònia, segellaren un total de 60 habitatges. El 14

d'octubre, Viñuela visita la comissió municipal i expressa el *“seu decidit propòsit de donar extricte compliment a allò que l’hi sigui ordenat per l’Ajuntament”*. El novembre del mateix any torna a exposar les demandes de comprensió al consistori sobre la situació en què es trobava i els demanava que tinguessin flexibilitat, i afegia que *“Algú ha indicat que la gent que habita la Colònia no és desitjable. Respecte d’aquest extrem el firmant estaria disposat a no llogar cap caseta sense el previ informe de l’Ajuntament, de la Policia governativa, de la Guàrdia Civil, o de qualsevol altre medi que l’Alcaldia designi com millor”*. Aquesta apreciació tornava a criminalitzar i focalitzava el problema en els habitants de la colònia, tot i ser ells els que patien directament la situació que es tractava. Finalment, al gener de 1933, el consistori va legalitzar “a posteriori” les cases construïdes per Viñuela sota condició que complissin les exigències de l’arquitecte municipal i que abonés els tributs fiscals que li demanaven.

El final de la colònia: l’expulsió de 300 persones de les seves cases a causa de l’estraperlo

172

No tenim més notícies de la colònia fins al 3 de gener de 1936, quan s’hi constituí una “junta governativa i de control”, formada per vuit veïns, amb l’objectiu de *“cubrir las necesidades materiales cuales necesidades (sic) se intensifican mas a medida que pasa el tiempo”*. Això és una mostra del fet que poques millores s’havien emprès fins al moment i del deteriorament creixent de les condicions de vida. Durant la Guerra Civil, la Junta va passar a ser un òrgan consultiu i auxiliar del Consell Municipal Revolucionari. La situació de la colònia es va veure agreujada per les mancances pròpies de la Guerra Civil i sobretot per l’augment demogràfic que s’havia donat en el decurs dels anys, que la van portar als seus màxims l’any 1939, un cop instaurat el franquisme. Al padró d’aquell any, apareixen 335 persones vivint-hi, corresponents a 85 nuclis familiars i amb una numeració màxima de 107 cases.⁵ Aquesta situació de creixement explosiva va fer reobrir la *“problemàtica”* de la Colònia Americana i va desencadenar la part final del procés.

⁵ AMEP. Padró Municipal 1939

Un fet significatiu sobre les detencions relacionades amb la Colònia Americana, que es van produir a la postguerra, al Prat, fou la del propietari Francisco Viñuela. El 16 de març de 1939 ingressa a la presó de Sant Feliu, per ordre del jutjat militar, acusat de “*rebelión militar*”. El 13 d’abril fou traslladat a la Model de Barcelona per assistir al consell de guerra. Viñuela va morir a la presó el 29 de febrer de 1941 quan tenia 58 anys.⁶ La seva dona, Manuela Pérez Carballo, va ser l’encarregada de representar la colònia en el procés que el consistori realitzà. El 5 de setembre de 1939, un informe de l’Ajuntament enviat a la Comandància de la Guàrdia Civil deia: “*habiendo llegado a noticia de esta alcaldia, determinadas confidencias respecto a los habitantes en el lugar conocido por “Colonia Americana” (..) traslado a Ud la sospecha sobre la procedencia legal de tales medios por si creyera conveniente disponer las convenientes averiguaciones, de madrugada o a primeras horas de la mañana en los respectivos domicilios, sobre el origen de los generos que en los mismos puedan encontrarse y que diariamente conducen para negociarlos en la vecina capital*”. Aquesta fou la metodologia utilitzada en les nombroses batudes que van patir fins al seu tancament.

173

La postguerra va suposar una època de gran penúria econòmica per a la gran majoria de la població i la gana es va estendre a àmplies capes de la societat. La manca de productes de primera necessitat i el racionament imposat per les autoritats franquistes van comportar l’extensió de l’estraperlo a tots els sectors socials. Tanmateix, cal matisar el sentit de l’estraperlo i veure les diferents vessants que tenia. És costum generalitzada parlar d’estraperlo en qualsevol acte relacionat amb el contraban de productes alimentaris, però cal diferenciar l’acció d’aquells estraperlistes que, lluny de passar gana, especulaven amb les necessitats alimentàries de la població aprofitant-se de la penúria generalitzada, de la d’aquells que l’exercien per pura subsistència o per complementar l’escassa dieta. L’estraperlo, per tant, tenia també classes, i mentre algunes famílies del Prat van enriquir-se durant aquells anys i eren coneguts públicament per les seves pràctiques, comptant amb certa benevolència dels cossos policials o directament d’una col·laboració oberta, per altra banda tenia

6 AMEP. Informe de Falange de 1942 a dins l’Expedient Colònia Americana (1930-1942)

el seu vessant més dramàtic i majoritari en les persones que l'exercien simplement per la gana, mitjançant el robatori dels camps. Va ser aquest últim grup el que va patir més directament la repressió de les autoritats i van ser principalment dones les acusades per aquests robatoris i les que exerciren aquest estraperlo de subsistència, com ho demostren les xifres d'empresonades i arrestades exposades anteriorment.

A la vegada, cal tenir en compte el fet que la necessitat i les penúries es van notar més a les ciutats que a les poblacions agràries com la nostra, on l'accessibilitat al camp i als aliments era més directa. Això suposa, també, que el Prat es convertís en un centre neuràlgic d'estraperlo i robatori. El dipòsit municipal s'omplí no només de pratencs i pratencques, sinó també de desenes de veïns de Barcelona i d'altres pobles de la rodalia que venien a la nostra població a abastir-se i eren enxampats. La Colònia Americana era un terreny rodejat de camps i densament poblat per famílies pobres i afamades que tenien al seu voltant nombrosos camps i aliments. Com deia Pedro Blesa, un dels seus antics habitants i fill d'una empresonada: *“És com si poses una guineu a guardar un corral de gallines, què hi faries? Si hi havia gana i estaven plens els camps, que havies de fer? Doncs, anar a buscar el menjar”*. Pura lògica de subsistència.

174

En el padró de 1940 la població de la Colònia Americana havia tingut un lleu descens que la va situar en 299 persones, repartides en 71 nuclis familiars censats. La peculiaritat d'aquest padró és que marcava amb una A les persones que es trobaven “absents” en aquell moment, normalment com a conseqüència de l'exili a l'estranger, la fugida a d'altres poblacions o l'empresonament en els diferents centres penitenciaris existents. De la població de la colònia, hi ha 32 persones en aquesta categoria, cosa que dona un percentatge d'un 10,7% del total. Un resultat significativament gran. Quant als nuclis familiars, d'aquests 71, n'hi havia deu que tenien al capdavant dones vídues i un d'una dona soltera, onze nuclis més amb el cap de família “absent” per causa de la guerra. El nombre total de nuclis que tenien una dona al capdavant era, per tant, de 22, cosa que representa un percentatge del 30,8% del total. Com veiem, es tracta d'una xifra enorme que reflecteix que quasi una tercera part de tots els nuclis familiars de la Colònia Americana estaven, l'any 1940, encapçalats per dones, les quals tenien com a professió la significativa “Sus labores”

amb tot el que això comportava.⁷ Sense salari, sense ingressos, en una situació de gana i misèria generalitzada i en la majoria dels casos amb molts nens per mantenir, podem entendre l'alt nombre de detencions per robatori que es produïren en aquells anys entre les veïnes i també el fet que principalment van ser dones les afectades.

La primera detenció de dones de la colònia de què tenim testimoni durant la postguerra fou el 21 de febrer de 1940. En aquest procés es van detenir vuit persones a qui el jutjat municipal del Prat acusava de "furt", entre aquestes hi havia cinc dones i tres homes. Les penes imposades van ser significativament superiors a les aplicades en altres casos de furt, que solien ser, com hem vist anteriorment, d'una mitjana de cinc dies i es complien al dipòsit del jutjat del Prat. Les veïnes i veïns de la colònia foren citats el 22 d'abril de 1940 als jutjats del Prat i ingressaren l'endemà a la presó de Sant Feliu de la qual no sortiren fins al 4 de maig de 1940, després de dotze dies. Al mes de juny, tres dones més van ser detingudes per furt. El 16 de desembre, l'alcaldia informava el jutge que havien complert l'arrest al dipòsit municipal de detinguts.

L'any 1941 va continuar el degoteig de detencions de veïnes de la colònia. El 27 febrer de 1941, el jutjat demanava a l'alcaldia la contribució de dues dones, que tornaven a estar detingudes per estraperlo. Aquesta demanda sobre la situació econòmica de les detingudes es feia en tots els processos per tal de conèixer si es podien imposar multes que substituïssin les sentències d'arrest. Poques veïnes de la colònia podien pagar una multa substitutòria, i eren majoritàriament declarades "*sin bienes de ninguna clase*", per tant, havien de complir l'arrest domiciliari o carcerari sense possibilitat de remissió. Les detencions i les sentències a presó tenen aquest component de càstig afegit sobre les classes més pobres. Entre el grup dels que s'enriquien amb l'estraperlo, que comentàvem anteriorment, aquestes multes eren irrisòries davant els beneficis substancials que en treien, el contraban els sortia molt rendible i sense el risc d'ingressar a la presó que s'aplicava sobre les declarades insolvents. El càstig per un mateix delictes variava segons la condició econòmica de la persona acusada, era substancialment diferent el pagament d'una multa

7 AMEP. Padró Municipal de 1940

que el tancament. El 4 març de 1941, el jutge sentenciava a una d'elles a un dia d'arrest, i a l'altra a vuit, que complí al dipòsit de detinguts del Prat entre el 14 i el 22 d'agost. El 2 abril de 1941, el jutjat de primera instància de Sant Feliu escrigué a l'alcaldia per informar-la de la multa que el subdelegat provincial d'abastiments i transport havia imposat a una veïna de la colònia, i demanava informació del seu domicili actual, ja que s'havia traslladat aquell any a Collblanc, com informa l'alcaldia el 8 de maig. És l'únic cas d'una veïna de la colònia a qui li reconeixen alguna mena de béns i, per tant, li imposaren una multa substitutòria, sense que sapiguem si la va poder pagar o no. Possiblement per aquest mateix motiu ja no vivia a la Colònia Americana.

El 5 de maig de 1941, també demanen la contribució d'una dona, nascuda a Carbajo (Cáceres), de 36 anys, casada i amb tres fills (el marit estava dins la categoria d'"ausente"). El 17 de juny, li imposaren dos dies d'arrest per furt que complí els dies 21 i 22 del mateix mes. El dia 16 s'havien demanat les contribucions d'una dona, nascuda a Alcalà de Xivert (Castelló), de 36 anys, vídua amb tres fills, i d'una altra que ja havia estat detinguda anteriorment per les mateixes causes. El 20 juny de 1941 foren sentenciades: la primera, a dos dies d'arrest, que va complir els dies 29 i 30 del mateix mes i la segona, a cinc dies, que va complir entre el 29 de juny i el 3 de juliol.

Els dies 26 de setembre i 16 d'octubre d'aquell mateix any, la Guàrdia Civil va fer dues batudes a l'interior de la Colònia Americana que van portar a la detenció massiva de veïnes: "*con ocasión del saqueo de los campos de maiz en la última cosecha, y que dio por resultado la recuperación, en el interior de las barracas, de mil quinientos treinta kilos de dicho grano y la condena consiguiente de treinta vecinas de la misma*", com informava a posteriori el cap de la Falange local, Fèlix Roig Comas. No van ser trenta les detingudes, sinó 24 dones i un home, i segurament tampoc foren 1.530 quilos de gra els que es guardaven a la colònia i que s'amagaven normalment a les cases que estaven buides. No entrarem a valorar si la quantitat és exagerada o no, perquè únicament tenim les dades del cap de Falange. En tot cas, el resultat va ser la major detenció de dones, possiblement de tota la història contemporània del Prat, per un robatori de blat de moro bastant important i que va desencadenar

tota una sèrie de conseqüències que van portar al tancament definitiu de la Colònia Americana.

El 17 d'octubre de 1941, només un dia després de la detenció, l'alcalde Jaime Casanovas Casanovas va convocar els membres de la Junta Local de Sanitat, formada pel mateix alcalde, el mossèn José Farrés Poch, l'arquitecte Joaquín de Moragas, el mestre Guillermo Vigo, el secretari municipal José Castro, el veterinari José Riera Sanllehí i el metge Soler i Torrents. El motiu de la convocatòria *“es el de proceder a dar inmediata solución al gravísimo problema que tanto en cuanto a la sanidad pública respecta, como en el aspecto, moral del mismo, ha creado la existencia y desarrollo de la agrupación de barracas conocida como ‘Colonia Americana’, construida sin la competente autorización municipal, sino antes por el contrario, en abierta desobediencia de lo reiteradamente acordado por la Corporación Municipal”*. La comissió va decidir *“DECLARAR PELIGROSA para la salud pública”* la Colònia i *“proceder a la clausura definitiva e inavilitación (sic) absoluta de las instalaciones inhabitadas (sic) y que en lo sucesivo se vayan desocupando”* mitjançant la brigada municipal amb *“el levantamiento de las planchas de uralita que constituyen el techo de las mismas, imposibilitando con ello toda posterior ocupación con destino a vivienda”*. 177

La coincidència entre un fet i l'altre és prou significativa. El consistori aprofita aquesta detenció per ressuscitar de nou el “problema sanitari” i d'il·legalitat que des de feia anys s'havia mantingut adormit. La nombrosa detenció de veïnes fou l'excusa perfecta per poder fer efectiu el veritable objectiu, el desmantellament definitiu de la colònia. Era la forma més fàcil de treure's de sobre un problema que no havien pogut resoldre de cap manera i que tenia una solució gairebé impossible per la realitat del moment i la condició social de pobresa de la majoria dels veïns. No era principalment un problema sanitari ni de legalitat de les construccions el que existia a la colònia, tot i que el consistori va basar la seva argumentació per desmantellar-la en aquest fet. Si el problema hagués estat sanitari o de legalitat no sembla gaire lògic castigar els que patien aquesta situació, sinó més aviat els que l'havien produïda. El problema de fons estava principalment en el concepte que les autoritats tenien dels veïns de la colònia sobre la seva “baixa condició moral”, reiterada i repetida amb nombrosos testimonis, i que els feia pensar que els robatoris els

feien bàsicament per aquesta “essència delictiva” i no per la realitat de ser un grup majoritàriament exclòs i principalment pobre i, per tant, més necessitat en una situació de gana i mancança com el de la postguerra.

Les condicions de la postguerra havien portat a la depauperació i la precarietat més absoluta moltíssimes persones del Prat, també en el sentit higiènic i sanitari, sense que s'apliqués en cap cas aquest criteri. Els robatoris no eren tampoc un problema exclusiu de la colònia, i la legalitat i les condicions d'habitatge tenien mancances també generalitzables a tot el terme. En el cas de la colònia, el consistori tenia al darrere tota una sèrie de queixes, denúncies i detencions que no tenien res a veure amb la higiene, la legalitat constructiva o la sanitat. La Colònia Americana, des del seu inici, havia constituït de forma evident un problema per als propietaris dels camps adjacents i va ser tradicionalment un espai especialment vigilat. Durant la postguerra, el problema s'agreuja i es multiplicaren les vigilàncies nocturnes, no sols al voltant de la colònia, augmentant el nombre de guardes del Sindicat Agrari i també dels particulars d'alguns propietaris. Les guardes nocturnes per evitar els furtus es generalitzaren, els bidons encesos amb foc no només servien per escalfar els guardes que dormien a les barraques dels camps, sinó com a element dissuasori per avisar possibles visitants, però aquest fet no impedia que els robatoris es produïssin contínuament. L'única sortida que quedava davant d'un camp robat i sense culpables era l'amenaça directa sobre els sospitosos habituals, i a la colònia es van donar en tota la seva història nombroses visites de guardes, policies i tots els elements armats de la població.

178

Els propietaris del voltant amb les seves denúncies i pressions al consistori esperaven poder fer efectiva una vella aspiració seva, veure'ls desaparèixer i acabar amb l'amenaça constant. La colònia era un lloc “perillós” i a les detencions i robatoris continus es podien remetre, no importaven els motius que portaven a aquelles persones a fer-ho, sinó el fet que es fes, i havia arribat el moment d'extirpar de forma expeditiva aquell problema, carregats amb les argumentacions i evidències que suposava un nombre tan inqüestionable de detinguts. Si, a sobre, darrere hi havia un historial de denúncies per la salubritat i l'incompliment de la legalitat, el cercle es podia tancar sense gaires problemes,

i a fi de comptes, no estaven tampoc en una època de subtiletes legals i problemàtiques morals per deixar unes 300 persones sense casa ni indemnització de cap mena.

El 20 d'octubre, el jutjat municipal demana a l'alcaldia informació sobre la contribució de dinou veïnes i un veí. El dia 25 foren sentenciades un total de 25 persones a penes que oscil·laven entre tres i trenta dies d'arrest.⁸ Mentrestant el consistori començava, al novembre, a preparar legalment el tancament de la colònia, amb la recuperació dels antics informes d'abans de la guerra, i el jutjat tancava la demanda de les contribucions de les persones que no havien estat incloses en la primera demanda d'informes. Ràpidament, es presentarà el problema de mantenir un nombre tan elevat de persones detingudes en uns jutjats de reduïdes dimensions i amb un pressupost limitat per a la manutenció dels arrestats. El dia 7 de novembre, l'alcaldia va escriure al governador civil de Barcelona per exposar-li el problema de la manca d'espai per a les detingudes al dipòsit i el fet que no podien estar allà tant de temps com les sentències demanaven, perquè *“según lo dispuesto por VE. solo pueden permanecer los detenidos en los mismos el tiempo estrictamente preciso para la tramitación de las diligencias iniciales”*, reconeixien que no les podien acollir *“por carecer de medios para la alimentación de los mismos”* i demanaven que les empresonessin en algun lloc de la capital o del partit judicial *“ante la necesidad de mantener, sobre todo, en las presentes circunstancias, la ejemplaridad de las sanciones judiciales, en evitación de la desmoralización que en caso contrario se ocasionaría entre gentes de tan bajo nivel moral como las que se trata”*.

179

El dia 10 de novembre, l'alcaldia avisa la Guàrdia Civil que l'endemà la brigada municipal havia de fer complir l'acord de la Junta de Sanitat i procedir al desmantellament de les cases *“en prevención de posibles incidencias, dada la calidad de las personas que habitan en la expresada agrupación, sirvase disponer el servicio de protección correspondiente”*. No faltaven ocasions, com en l'anterior carta al governador, per recordar l'apreciació personal que l'alcalde tenia d'aquelles veïnes i veïns del Prat. El mateix dia que la brigada entrava, acompanyada de la Guàrdia Civil, a

⁸ Vegeu annex detingudes Colònia Americana

la colònia, el governador demana la relació de les detingudes que havien de concluir a altres establiments. L'endemà, el jutjat va escriure a l'alcalde per demanar-li que es fessin efectius els arrestaments de les encausades.

El 13 de novembre, Manuela Pérez Carballo, "*mayor de edad, vidua, sin profesión especial, vecina de Barcelona*" presenta una instancia a l'Ajuntament en que es declarava propietària dels terrenys i deia "*que ha tenido conocimiento de que en algunos de dichos inmuebles se estan llevando a cabo derribos que efectuan brigadas de obreros custodiados por la Guardia Civil*", "*que tales hechos los he presenciado personalmente y he hablado con dichos obreros y no he conseguido que estos suspendan tales trabajos a pesar de que así se lo he pedido*", demanava que li fessin arribar els acords consistorials que ho possibilitaven i que es reservava "*cuantas acciones en derecho me competen, para el ejercicio de mi derecho hasta llegar a la completa indemnización de daños y perjuicios que por tal motivo se me han irrogado (sic)*".

180 L'empresonament de les veïnes es produí, finalment, el 24 de novembre, com ho demostren els llibres de registre de la presó de Les Corts. En total van entrar-hi vint-i-dues veïnes, ja que dues de les implicades van fugir. Mentrestant, el contenciós entre la propietària i el consistori va continuar en forma d'interdicte que s'instruí inicialment al jutjat comarcal de Sant Feliu. L'Ajuntament defensà la seva actuació amb l'enviament a finals de gener de 1942 de l'acta de la Junta de Sanitat on argumentava les raons del desmantellament de la colònia i reiterava "*que se afirma y ratifica en todos cuantos informes y denuncias sobre el particular ha formulado hasta el presente, de los que resaltan el peligro que para la salud pública representa las condiciones de vida y hacinamiento de la población de la expresada colonia agravadas cada vez más por la suciedad y el abandono, tanto de las construcciones como de sus moradores, causa eficiente de los repetidos casos de fiebres tifoideas y otros morbos de naturaleza contagiosa que en la misma se presentan constantemente*".

El "*hacinamiento*" que es produïa a la Colònia no era res comparat amb el que havien viscut les veïnes a la presó de Les Corts, però aquest no semblava aixecar tanta indignació ni suposava cap problema moral per a les autoritats. A més, la "*Suciedad y el abandono*" ja no només afectava les construccions, sinó que també s'atribuïen als mateixos veïns. També

els convertien en els culpables dels focus d'insalubritat i les febrades que s'estenien per tot el Delta, i no precisament per les condicions higièniques de les persones que habitaven la colònia, les quals no diferien gaire de les deficientes condicions de la majoria d'habitants del Delta, sinó principalment per la represa del conreu d'arròs en aquells anys. Els brots de paludisme detectats des de final del s. XIX van portar a prohibir aquest conreu a la dècada dels vint per recomanació dels metges del moment, un dels quals era el mateix Dr. Soler, que també era membre de la Junta de Sanitat que recomanava tancar la colònia. L'arròs necessita camps estanyats durant bona part del seu procés i aquests camps produïen els focus de cria dels mosquits que transmetien el paludisme i altres febrades. A la dècada dels quaranta, la gana de la postguerra va portar a reiniciar el conreu de l'arròs, sense tenir en compte aquests antecedents, i novament els camps es van omplir de mujades inundades i, per tant, van reaparèixer els brots d'epidèmia que se'n derivaven. Les condicions a la colònia eren un problema molt menor per a la sanitat general, comparat amb el que havia produït i produïa aquest conreu, però posats a assenyalar culpables, tampoc estava malament que carreguessin amb la situació general d'epidèmies.

181

En aquelles dates es van efectuar nous informes. Volem destacar el del 28 de gener de 1942, efectuat pel cap local de Falange, Fèlix Roig Comas, que constitueix una síntesi de tots els prejudicis cap a la colònia i els seus veïns que tenien les autoritats, aplicats també sobre la propietària que s'havia atrevit a protestar. L'informe comença dient *“que la INMORALIDAD Y CRIMINALIDAD (sic)”* i informa de les batudes dels mesos anteriors i de les quantitats de blat de moro decomisades que esmentàvem abans. A aquestes acusacions globals s'afegiren les personals sobre la propietària Manuela Pérez Carballo, on diu que *“antes de su matrimonio con el fundador de dicha colònia Francisco Viñuela Gutiérrez fallecido en la cárcel celular de Barcelona (...) vivió maritalmente con este, a cuyo servicio se hallaba como doméstica, antes de contraer matrimonio, de cuyo concubinato hubieron descendencia, una de las cuales fue enterada por la beneficencia municipal. Que dicha Manuela Pérez Carballo, ha convivido y continua conviviendo, con los moradores indeseables de dicha colonia, en la que tiene uno de sus domicilios, e interviniendo más o menos*

ostensiblemente en la explotación del establecimiento de comestibles y bebidas establecido en la misma, sospechado de comerciar con los géneros robados por su vecindario". Aquest informe no es va poder utilitzar en la primera sessió entre Pérez i el consistori, el 23 de gener, però sí que s'utilitza en la segona sessió, el 4 de febrer, així com el nou informe que es va encarregar a l'arquitecte municipal.

Joaquín de Moragas Ixart, envia aquest informe el 31 de gener de 1942, amb la intenció d'aplicar la legislació municipal sobre les deficiències detectades, davant la urgència de dotar-se d'elements legals de cara al judici. Moragas troba un total de 34 articles de les lleis tecnico-sanitàries dels anys 1923 a 1925 sobre la matèria que s'incomplien. A més, reitera les conclusions de la inspecció dels anys trenta i arriba a una conclusió final taxativa *"En estas condiciones las obras de reforma que se podrían exigir para llegar a cumplir las condiciones higiénicas mínimas son irrealizables y en todo caso de una cuantía e importancia desproporcionada"*. Amb aquests informes a les mans, el ple consistorial del 2 de febrer següent va elaborar uns antecedents de tot el procés, basant-se en cadascuna de les lleis que incomplien i les competències sobre la matèria atribuïdes per les diferents administracions, i on acordaven demanar al jutjat de Sant Feliu que s'inhibís del cas i els el passés, ja que els interdictes no eren admesos legalment contra els consistoris, i *"por estimar que se trata de un asunto de la competencia de la misma"*. Aquesta demanda no es resolgué fins a l'abril de 1942, quan Sant Feliu s'inhibí en favor de l'administració local, després que el governador en persona els ho demanés.

Un cop portat el cas a terreny propi, amb la desigualtat entre els representants jurídics de cada part i la legislació absolutament favorable a les institucions davant de qualsevol particular, el resultat del judici estava cantat. Els advocats del consistori s'havien pogut "lluir" en folis i folis detallats on desmuntaven cadascuna de les demandes de Pérez Carballo, fins a concloure en síntesi que: *"No se trata de ninguna expropiación ilegal como ella quiere suponer, sino de una cuestión de altos vuelos sanitarios que no podio perdurar por más tiempo"*. La legislació que s'aplica en el cas de la colònia en aquella època potser salvaria quatre cases del Prat del seu enderrocament: *"Toda habitación o casa debe reunir las siguientes*

condiciones generales: Ha de ser seca, ventilada, limpia y espaciosa (...). en interés de la higiene y la moral, la vivienda de una familia con hijos deberá constar, en términos generales, de cocina, retrete independiente, alcoba para el matrimonio, alcoba para los hijos varones, alcoba para las hijas y habitación de estancia común, todas con la ubicación y ventilación prescritas por la higiene". Una utopía. Sense entrar en nombrosos detalls impossibles de complir o realment il·lusoris, com que "todos los locales en que se duerma, permanezca habitualmente o trabaje lo mismo que la cocina, deben tener ventanas que abran directamente al exterior". Si afegim a aquestes disposicions els informes policials, que apunten al mateix judici que a la colònia "se albergan todos los maleantes e indeseables que procedentes de otros puntos de España se trasladan a ella", comprendrem el resultat.

El cas estava tancat, la Colònia Americana es desmuntà definitivament durant aquell any, 300 persones havien de buscar-se la vida en el sentit més literal de la dita. Algunes van traslladar-se a d'altres cases del poble i altres van cercar fortuna en poblacions veïnes. L'11 d'agost de 1942, la propietària torna a escriure a l'Ajuntament dient que a la colònia: "existían una multitud de casas habitadas por diferentes inquilinos, de las que han sido derribadas la mayoría" i que "tiene el propósito de reparar tres de dichas casas señaladas con los números 1,102 i 107, con el fin de habitarlas para su uso personal y utilizándolas para los almacenes necesarios para la explotación de aquella finca" i demanava que s'aturés l'enderrocament de les poques cases que quedaven i en especial d'aquests tres números. No li va servir de res. La Colònia Americana, com a nucli d'habitatges, començava a ser història.

LA HISTÒRIA SILENCIADA

**RECORDS DE MONTSERRAT REIXACH, JOSEFINA FORTUNY,
ASSUMPCIÓ NADAL I MARIA PERALTA**

■ MARGA GÓMEZ INGLADA

184

La Guerra Civil havia representat la mort de molts parents, amics i coneguts durant els més de tres anys que va durar l'enfrontament bèl·lic. Els actes de violència a la rereguarda, un dels apartats més tristos de la nostra història col·lectiva, juntament amb les dificultats en el proveïment de productes de primera necessitat, havien contribuït a potenciar el desànim i el cansament en la població civil.

L'ocupació de Catalunya va ser el cop definitiu a la República, i va suposar l'inici del nou règim de repressió i de por imposat pels guanyadors. La persecució indiscriminada de tots els sospitosos de no ser addictes al règim, un concepte molt ampli en un país on les esquerres havien guanyat àmpliament les darreres eleccions democràtiques, feia que gairebé tothom fos sospitós. Les delacions i els procediments sumaríssims van ser la tònica dels primers anys de la dictadura. La finalitat era clara: aconseguir una població dòcil i atemorida per por a possibles represàlies.

En aquest marc, les dificultats en els proveïments no es van solucionar. Si bé les autoritats militars van tenir cura d'acompanyar la seva entrada triomfal als pobles i ciutats "alliberats" amb grans dosis de pa i xocolata per a la canalla, passats els primers dies, les dificultats es van tornar a imposar. Al Prat, durant mesos, els flequers van intentar cobrar els pans

■ Saló de plens de l'Ajuntament, l'any 1948

185

fets per al 25 de gener de 1939, tot i que al final van haver de renunciar-hi. Les fàbriques, retornades als seus propietaris després dels anys de control obrer, tenien dificultats per tornar a funcionar i es va haver de tornar a plantar arròs als camps de la Bunyola. Són tres exemples de les dificultats que impedièn la tornada a la normalitat. Normalitat impossible després d'una sagnant guerra fratricida.

Un dels efectes més tràgics de la repressió va ser l'afusellament de milers de persones després de processos militars sense cap garantia legal. Eren persones acusades d'auxili a la rebel·lió, d'assassinats o d'altres accions violentes. Una paradoxa, quan l'únic delictes de tots ells va ser la defensa del règim legal vigent. Eren sindicalistes, polítics i gent del carrer ajusticiats sense saber ben bé de què se'ls acusava. Només al Camp de la Bota, entre 1939 i 1952 van morir afusellades 1.704 persones.

Del Prat, van ser afusellades 13 persones al Camp de la Bota, entre 1939 i 1943. Tots ells tenien ideologies diferents i compromisos polítics i sindicals de diferent grau. Molts estaven casats i tenien fills. L'amor a la família, en la major part de casos, els va fer quedar-se al Prat, en un

moment en què la seva vida corria perill. Estaven convençuts que no havien comès cap delictes que justificués l'exili. Es van equivocar. Per al règim franquista, qualsevol defensor de la República era un enemic i com a tals, els van tractar. Tretze pratencs entre els quals hi havia un alcalde, regidors, treballadors del camp i obrers, tots van ser passats per les armes després d'un consell de guerra fraudulent. Com escrivien els delators, *"No eran dignos de vivir en la nueva España."* Ells tampoc volien *"aquella España"* i per això van lluitar i per això van donar la seva vida. De la seva mort, i de la de tants milers de persones, en van sortir dècades de tenebres per a tots.

Ara, després de tants anys, no podem oblidar els seus noms. Alguns van deixar fills o altres parents, d'alguns altres no en queda cap familiar. Encara hi ha massa opinions que, com escriu la historiadora Rosa Toran, *"amb l'excusa de no furgar en el passat, justifiquen l'existència del greuge i de la humiliació"*.¹ Tenim el deure de tornar la veu a aquells que durant dècades van haver de callar. Les filles d'alguns d'ells ho fan en nom de tots.

186

■ Francisco Sánchez Costa

■ Lluís Serra Giribert

¹ Toran, Rosa. "Les presons del franquisme" a *L'Avenç*, Barcelona, núm. 275, desembre de 2002. Pàg. 85

JOAN REIXACH PRAT

afusellat al Camp de la Bota el 13 de maig de 1939

ANTONIO MARTÍNEZ MARTÍNEZ

afusellat al Camp de la Bota el 25 de maig de 1939

FRANCISCO BESGA² POZO

afusellat al Camp de la Bota el 25 de maig de 1939

IGNASI FORTUNY CATALÀ

afusellat al Camp de la Bota el 9 de juliol de 1939

FRANCISCO SÁNCHEZ COSTA

afusellat al Camp de la Bota el 2 d'agost de 1939

JOAN NADAL GUIXÀ

afusellat al Camp de la Bota el 24 d'octubre de 1939

JOSEP FRIGOLA AGUILÓ

afusellat al Camp de la Bota el 27 d'octubre de 1939

LLUÍS SERRA GIRIBERT

afusellat al Camp de la Bota el 18 de novembre de 1939

MOISÉS ORCOL ELIA

afusellat al Camp de la Bota el 27 de juny de 1940

MIQUEL QUILES TORMO

afusellat al Camp de la Bota l'1 de juliol de 1940

MIQUEL EROLES SORRIBES

afusellat al Camp de la Bota el 29 de juliol de 1940

JULIÁN ACERO TEJEL

afusellat al Camp de la Bota el 20 de novembre de 1941

JUAN SÁNCHEZ MENDÍA

afusellat al Camp de la Bota el 7 de maig de 1943

■ Joan Reixach Prat

MONTSERRAT REIXACH BLANQUER

Filla de Joan Reixach Prat

Afusellat al Camp de la Bota el 13 de maig de 1939

El meu pare era molt bona persona, i només tenia una falta, que era polític, d'Esquerra Republicana. Quan van entrar els nacionals al Prat, el 25 de gener, el papa no era aquí. Havia anat a Arbúcies per trobar-se amb el meu germà, però no es van trobar.

La Guàrdia Civil i un del Prat van venir a casa a buscar-lo i, com que no el van trobar, van amenaçar la meua mare. Li van dir en castellà: *"Si no sale su marido, nos la llevamos a usted."* La mama, molt tristament, els va dir: *"Si tinc tres criaturetes, la més gran és la Montserrat."* (Jo tenia 13 anys.) Ells, de molt males maneres, hi van insistir: *"Es igual los colocaremos en un sitio u otro, pero si no sale el marido, viene usted."*

Al cap de pocs dies, el papa va tornar al Prat. Segur que vigilaven per si el podien enxampar. El cas és que si ell va arribar al migdia, al vespre ja el venien a buscar. Érem tots al costat de la llar de foc, sopant, quan van trucar a la porta. Jo vaig sortir a obrir i quan vaig veure aquells homes no vaig saber què fer, jo era una nena de tretze anys esporuguida. Em van dir: *"¿dónde está tu padre?"*, i van entrar a la casa. El van veure assegut i el van agafar. El del Prat que anava amb ells, com fent-li un favor o com qui dona un caramel, li va dir que no l'emmanillarien, que estigués tranquil i que el portaven cap a l'Ajuntament. Se'l van emportar i ja no el vaig veure mai més.

La mama, l'endemà, el va anar a veure a la presó del Prat i llavors ja se'l van endur cap a la Model. A la Model va estar moltes vegades incomunicat. La mama el va veure comptades vegades. Durant els cinc mesos que el pare va estar empresonat, la mama es trobava molt sola. Jo era una nena, però m'havia de cuidar de les meves germanes petites i quan la mama tornava de la Model havia d'estar per ella, perquè venia desfeta. Algunes vegades, quan la mare anava a la visita, li deien que ja podia marxar, perquè el pare estava incomunicat i no el podia veure.

La mama va fer gestions on va poder per intentar ajudar el papa. Va haver-hi gent del Prat que hi va intervenir, com el Molas, que va ser una gran persona i va fer tot el que va poder; també van intervenir mossèn

Josep M. Homs i el meu oncle de Vic, que també era capellà i que va venir per fer costat la família. Ells tampoc no van poder fer res.

La meva mare tenia molta amistat amb la senyora Paquita, la dona del Joan Bruxola. Un dia, això era a primers de maig, la mare li va explicar el seu neguit: feia tres setmanes que a la Model no li donaven la roba bruta del pare i pressentia que li havia passat alguna cosa.

A la setmana següent, la mare va tornar a la Model, acompanyada de la senyora Paquita, i tampoc no li van donar cap explicació. Llavors, la senyora Paquita va saltar: *“Per favor, que aquesta senyora ja no pot més. Fa 3 o 4 setmanes que no li doneu la roba. Què passa amb la roba. On és ell?”*

L'home li va dir: *“Vengan ustedes al despacho.”* I li van dir, sense sentiments i sense embuts: *“Su marido está fusilado del 13 de mayo.”* I ja érem a últims de maig.

La meva mare, abans de marxar, em va dir que comprarien les sabates per anar al col·legi.

190 Jo ja era una nena amb molt coneixement. Quan la mama va tornar amb la senyora Paquita no podia parlar i va caure estesa allà mateix. Quan vaig anar a buscar les sabates i les vaig veure negres, ja no vaig voler preguntar res més, sabia que el meu pare era mort.

Un bon dia van venir els del *“movimiento”* i van aixecar tota la terra del pati, perquè deien que hi havia armes. I d'armes no n'hi havia, perquè al meu pare, una vegada li van oferir una arma per defensar-se si es trobava amb algú i els va dir que no la volia, perquè no n'havia fet servir mai cap. El meu pare no era d'armes. Una gota de sang el feia desmaiar. Era molt bona persona. Per a nosaltres va ser un pare molt bo. Ens va educar molt bé. El meu germà Miquel també explica com ho devia passar, de malament, el pare a la presó. Algunes de les cartes que els va fer arribar tenien una lletra que no era la seva, segurament perquè ell no estava en condicions d'escriure. Això sí, la darrera carta, en què s'acomiadava de la seva dona, la mare, sí que era d'ell; això mostra la serenitat amb què va afrontar la mort.

A la seva mort, les vam passar molt negres, la mama va haver de patir molt i nosaltres vam haver de posar-nos a treballar. Jo ja m'anava fent doneta, veia que tothom anava a La Seda a treballar. I un dia vaig anar a provar-ho, perquè de petita jo hi havia anat a jugar. Li vaig dir a un encarregat que per favor si em podia llogar, que jo estava preparada

per treballar, i em va dir, amb llàgrimes als ulls, com no ho havia vist mai: *“Si et dono feina, salto jo. Ho tenim avisat, que els fills dels polítics no poden treballar, no poden tenir una feina fixa.”* El meu germà era a França. Era una criatura, només tenia 19 anys, però el van fer casar abans de creuar la frontera. Quan escrivia, la mare no li volia dir que havien matat el pare, perquè no tornés i l'enxampessin a ell. Quan, finalment, es va decidir a tornar, la mare va demanar avals, perquè no volia que li passés res de dolent.

Una vegada anava a comprar o no sé on anava i feien una manifestació, aquí, al Prat. Jo vaig dir-me: *“No aixecaré pas el braç, ni somiar-ho.”* I em vaig posar a dintre d'un portal. Un guàrdia civil que ho va veure em va estirar i al mig del carrer em va fúmer una bufetada que no sé com no vaig anar a parar al terra. A mi, això em va quedar molt gravat. Els uniformes no m'agraden, els odio. En tinc motius.

JOSEFINA FORTUNY AYCART

Filla d'Ignasi Fortuny Català

Afusellat al Camp de la Bota el 9 de juliol de 1939

191

Ara em diuen que puc explicar coses del meu pare. Jo, moltes coses no les recordo, la veritat, ara que n'hi ha d'altres que les cinc molt presents. Per exemple, el meu pare era Ignasi Fortuny Català, una bellíssima persona.

Jo no recordo que feia el pare ni per què el van matar. Només recordo que la meva mare sempre deia: *“Aquesta llengua, Ignasi, aquesta llengua. Que xerres massa!”* La mare també li deia: *“Nasi que tens la llengua massa llarga, cuida't de lo teu i no te'n cuidis dels altres.”*

Quan van entrar els nacionals, sé que la meva mare em va despertar, una nit, plorant. I jo, *“mama, què passa, què passa?”* i vaig veure uns senyors que s'emportaven al meu pare. I la meva mare anava dient *“Ignasi, Ignasi!”* i jo, *“mama què passa?”*; i ella que em contestava: *“Res, no passa res. A Aneu a dormir”*. D'això si que me'n recordo.

De resultes de tot això, ens van notificar que el meu pare era a la presó. A la Model. I com que la meva mare estava castigada i no podia

■ Ignasi Fortuny Català

sortir del Prat, hi havia d'anar jo. La meva mare cada setmana em feia anar a la Model a veure el pare i a portar-li la roba neta en un paquetet i a recollir-ne la bruta. Llavors, jo tenia 12 anys, i recordo les entrevistes que tenia amb el meu pare. Ell sempre deia: *"Filla, com esteu?"* Jo li preguntava que com estava ell, però sempre em deia el mateix: *"No patiu per mi. Joestic bé. Per mi, no patiu."* Això sí que m'ho havia dit sempre. I una de les vegades jo recordo que li vaig demanar: *"Però, quan vindràs cap a casa? Quan sortiràs?"* I ell em va dir: *"No ho sé, fill meu. Però tant si surto com si no surto, no us n'heu d'averkonyir mai del vostre pare. Que el teu pare no ha fet mai cap mal a ningú."* D'aquestes coses, sí que me'n recordo.

L'última vegada que vaig anar a la presó, el meu pare no va sortir, com sempre, amb els altres presos. Vaig preguntar a algú que hi havia per allí no recordo a qui, perquè no havia sortit el meu pare. En castellà em va dir: *"Mira en esa lista que hay allí y si está el nombre es que está muerto."* Jo vaig fer el que em deia i sí, sí que hi era el nom del meu pare.

Vaig anar de dret cap a casa, però em semblava impossible que el meu pare... És que és veritat, em semblava impossible que el meu pare fos mort. Quan vaig arribar al Prat i li vaig explicar tot això a la mama, ella va dir: *"Que surti el sol per on vulgui. Anem fill meu. Me n'hi vaig."* Ella, per sortir del Prat, havia de demanar permís. Coses d'aquestes...

Però, aquell cop no va demanar permís a ningú, i ens en vam anar totes dues cap a la Model.

Llavors, la que va parlar va ser la meva mare. Es va anar a informar i va venir plorant cap a mi, que estava esperant. I em va dir: *"Sí, fill meu, ja no tenim pare."* Jo li vaig demanar: *"Però, quan s'ha mort?"* No recordo que em va dir, d'això, ja no me'n recordo, *"abans-d'ahir"...*, no ho sé, no recordo res més. Sé que una vegada, la mare, una cosina meva i jo vam anar a Montjuïc, perquè ens havien dit que el pare estava enterrat allà. Un dels enterraments ens va orientar i ens va indicar una fossa comuna on hi havia la gent que havien afusellat el dia que havien mort el pare.

I ja s'ha perdut la vida del meu pare. Ja no n'he sabut mai res més. És tot el que sé.

Llavors, a casa es va passar molt malament. Molt malament. Perquè no hi havia ni cinc cèntims i els pocs que teníem, que eren republicans, ja no valien. Quan hi havia feina al camp o feina per les cases, la meva

mare podia treballar i portar alguna cosa. Però si no hi havia feina al camp, la feinada era nostra. Me'n recordo del blat de moro, que l'aixafàvem i l'aixafàvem i fèiem comuna mena de croquetes i era tot el que teníem per menjar.

Vivíem molt a prop de la plaça de l'Ajuntament, i, abans de la guerra, hi havia el costum d'anar-hi a jugar. Després, me'n recordo que de vegades li deia a alguna noia per jugar i ella, “no, no; amb nosaltres, no hi jugues”. Llavors seia en un banc i mirava com les altres nenes jugaven. Però això va durar poc, perquè la meva mare em va posar de seguida a treballar, almenys perquè m'alimentessin. Les amigues van anar desapareixent. Els jocs van durar poc.

Recordo un dia que la meva mare va venir plorant, perquè havia anat a l'Ajuntament a fer no sé quina cosa. Jo tenia la por al cos per tot el que havia passat i li vaig preguntar que li passava. Ella em va explicar que havia parlat amb gent que coneixia de sempre i que li havien dit: “*Senyora hable usted en español.*” I la meva mare no en sabia!

194

ASSUMPCIÓ NADAL ARIÑO

Filla de Joan Nadal Guixà

Afusellat al Camp de la Bota el 27 d'octubre de 1939

El meu pare es va casar una mica gran amb la meva mare, la Victòria, i al cap de quatre anys vaig néixer jo. Jo vaig néixer poc abans de la guerra i un cop acabada, quan encara no havia fet els quatre anys, van empresonar el meu pare. Ell era d'Esquerra Republicana i havia estat regidor a l'Ajuntament del Prat. Crec recordar que ell era regidor d'Agricultura.

Durant el temps en què el meu pare va estar empresonat, amb la meva mare i els meus cosins vam fer unes quantes visites a la Model. Sembla estrany que una criatura de 4 anys es recordi d'haver-hi anat diverses vegades, però tinc records molt vius del que vaig passar allà dintre. Era estiu i feia una calor insuportable. Sèiem al terra mentre fèiem cua al carrer Entença, tot esperant que ens deixessin passar a la presó. A l'entrada tot eren crits, sorolls, molta gent... La meva mare i els meus

195

■ Joan Nadal Guixà

parents de Piera, on m'estava jo, que ens acompanyaven, tots esverats, buscant la sala per tenir la visita amb el meu pare.

Anàvem a una sala bastant llarga, amb tot de reixes molt espesses. Nosaltres ens posàvem a una banda, darrere d'una barra de ferro per on passejava un senyor que feia com si ens vigilés, per cert, que després vam saber que ell també era un pres. Aleshores, la mama parlava amb el papa. Tothom cridava, perquè a cada finestra, de vegades, hi havia fins a tres presos parlant amb la família. I quan tocaven un timbre, no recordo si era passada una mitja hora o menys, s'emportaven els presos cap a dintre i els familiars havien d'anar cap a fora. Aquell senyor que vigilava, moltes vegades m'agafava a coll i m'atansava a la reixa del meu pare i el meu pare em besava i per aquells foradets de la reixa, em donava un paperet blanc, de fumar, enroscat, i em deia: "*Dóna-li a la mama,*" Jo no el llegia, però el que posava m'ho puc imaginar.

Quan sortíem, recordo que feia molta calor. La mama anava a un despatx que hi havia a l'entrada a buscar la roba bruta del pare, per rentar, i a portar-li la neta i un paquetet amb les quatre coses que havíem pogut aconseguir.

196

Durant tot el temps que el meu pare va estar empresonat, com és de suposar, la meva mare va recórrer a molta gent demanant que l'ajudessin: que diguessin la veritat sobre el meu pare, que era un home bo i que només tenia uns ideals, que eren de respectar. A molts llocs li van tancar les portes. Més ben dit, no a molts, a tots. Però a molts, no els ho podem tenir en compte: en aquells temps eren pocs els que s'atrevien a fer res per por de no ser perseguits ells també!

El dia 27 d'octubre de 1939 la meva mare se'n va anar a la Model. No recordo si tenia visita o no, però hi va anar a portar un paquet. En comptes d'acceptar-li, com passava sempre, li van retornar les poques pertinences que tenia el meu pare a la presó, tot fent-li saber que el meu pare ja era afusellat. Quan va arribar a casa, totes les veïnes van venir per fer-li companyia i donar-li el condol. Va venir família de Piera i tots els amics del Prat.

El que tinc més present és el dia que la meva mare va començar a tenyir les coses de negre. Això és molt cru per a una criatura de 4 anys. Recordo que tenia un vestit rosa, preciós, molt de nena. La meva mare

el va posar dintre d'una olla: l'hi va posar de color rosa i el va treure de color negre. Jo m'atansava a l'olla tot buscant a dins el meu vestit rosa... Llavors vaig saber que el meu pare era mort, perquè tot era plorar, tot era abraçar-me, i abraçar-se l'un a un altre.

Si aquí s'hagués acabat tot, encara. Llavors van venir els registres a casa meva. Recordo un dia de matí... Van trucar a la porta. Eren dos homes, van entrar amb empentes i van començar a obrir calaixos i a remenar-ho tot. La meva mare i jo estàvem soles, però de seguida va venir una veïna a fer-li costat. Teníem un perrill petitet penjat i ells el van despenjar i se'l van endur. Fins i tot van agafar unes espardenyas negres de la mama, perquè ella anava tota de negre i, en sortir, aquell senyor (dic aquell senyor per no dir-li per un altre nom) les hi va retornar, potser perquè li va fer pena.

A mesura que et vas fent gran, que ja vas llegint i comences a saber coses, tens més inquietuds... i li vaig preguntar a la meva mare, i ella sempre em va respondre: *"El teu pare era un home bo, un home que mirava pels altres, que mai no havia matat ni robat."* La meva mare em va explicar que el pare no havia volgut marxar del Prat, perquè aquí havia format la seva família quan ja era una mica gran, i per això sempre li deïa: *"Ara que tinc una família, com l'haig d'abandonar?"* Això és el que em deïa la mare i, jo, sempre ho he cregut així.

197

La meva mare sempre va tenir molta por que jo digués que al meu pare l'havien afusellat. Aquella por, la va tenir fins a l'últim moment.

Recordo que quan tenia 12 anys, vaig agafar una paràlisi i em van haver de portar a un metge a Barcelona. I allò que fan els metges que per fer l'historial volen els antecedents de la família. La meva mare anava de negre de cap a peus i el metge anava demanant per les malalties de tots, i quan li va preguntar: *"i el seu marit?"*, ella va dir: *"és mort,"* i llavors el metge li va preguntar de què havia mort. Abans que jo pogués dir res, la meva mare va saltar com una lleona: *"del cor."* I aquí em va tallar. Quan vam sortir a fora, el primer que li vaig dir va ser: *"mama per què ho ha dit, si el papa..."* I ella em va tallar: *"Ningú no n'ha de fer res."*

A mi, el que em sap greu és que la meva mare se'n va anar d'aquest món encara amb aquesta por d'aixecar el cap i de parlar. Això és el que mai més hauria de tornar a passar. Ni en aquest poble ni en cap lloc del món.

MARIA PERALTA ACERO

Neboda de Julián Acero Tejel

Afusellat al Camp de la Bota el 21 de novembre de 1941

El meu oncle feia de xofer per al sindicat, per a la CNT. Durant la guerra, una nit, van venir uns homes del sindicat, perquè portés el cotxe: anaven a buscar gent per matar-la. El meu oncle s'hi va negar, però el van amenaçar amb una pistola que li van posar al damunt del pit. Veient en perill la seva vida, perquè la vida se l'estima tothom, el meu oncle no va tenir altre remei que conduir fins a Montjuïc. Ell, però, no es va bellugar mai de dins del cotxe. Tots els homes que portaven van ser afusellats, menys un que es va poder amagar dintre d'un nínxol i que va poder salvar la vida, perquè, a les fosques, no el van saber trobar.

Quan van entrar els nacionals, el meu oncle no va fugir. Tenia la consciència molt tranquil·la, perquè ell no havia mort ningú. Tot i així, el van detenir i el van portar a la presó Model. Durant el consell de guerra, l'home que aquella nit havia salvat la vida amagat dins d'un nínxol va declarar a favor del Julián, explicant que ell no havia participat en els afusellaments. Però va haver-hi una altra persona que va començar a dir que sí, que ho havia fet, mentre que l'altre insistia que no. Van arribar a fer un acarament entre ells, però no va servir de res, el van condemnar igualment.

198

A la presó, l'anàvem a veure sempre què ens deixaven i li portàvem cada setmana el paquet, una mica de tabac i la roba neta. Quan els seus fills l'anaven a veure al matí, hi anava la meva àvia, que li portava les coses i es quedava fent cua per poder entrar a la visita de la tarda. Jo acompanyava la tieta i els dos fills, perquè la nena era molt petita i la portava a coll.

Quan ja va tenir la pena de mort, quan hi anaves, ell sempre et deia: *“Em mataran.”* i tu, què li havies de dir. Miràvem de donar-li ànims i li dèiem: *“No siguis així, que a tu no et portaran”.* Però ell era molt conscient de com anaven les coses i ens deia: *“Quina bena més grossa que teniu als ulls, que no us adoneu que em portaran a matar. Que vosaltres no sabeu el que és que cada matinada sents en tal.... i que aquest marxa i ja no torna.”*

■ Julián Acero Tejel

No recordo si ens van avisar que era mort ni si ens ho van dir quan anàvem a portar el paquet. El que sí que sé és que la mama i la tia se'n van anar al cementiri de Montjuïc, perquè, d'una manera o altra, les devien avisar que l'havien portat allà. Perquè els mataven al Camp de la Bota, però els enterraven a Montjuïc.

Elles van anar cap al lloc on creien que devia ser el seu grup. Llavors van demanar per veure'l, però els van dir que no. Elles van continuar insistint i la meva tieta plorava, però no hi va haver manera. Al final, aquell home hi va accedir, però els va dir: *“Per favor, no em plorin –volent dir que no fessin soroll. Els hi ensenyaré, però jo m’hi jugo el lloc.”*

El van veure amb el tir de gràcia i després es van fixar que estava amb els punys tancats i premuts contra el pit, com encongit... És molt trist haver de veure una cosa així..., sobretot per a una dona jove, amb dos fills, que veu com li maten el marit d'aquesta manera.

.....

La mort del marit o del pare va ser un cop emocional molt fort per a unes dones que van haver de patir, en pocs anys, canvis radicals a les seves vides. A aquest cop emocional, s'afegien les dificultats econòmiques derivades de la desaparició física del cap de família o de la persona que tenia la major responsabilitat en el seu manteniment. De la nit al dia, moltes d'aquestes famílies es van trobar soles, amb canalla petita, sense recursos econòmics, sense haver treballat fora de l'àmbit domèstic i, en molts casos, sense una formació professional (en els casos extrems eren analfabets).

200 El 9 de febrer de 1939 es va aprovar la **Ley de responsabilidades políticas** que s'aplicava a "(...) *las personas, tanto jurídicas como físicas, que desde 1 ° de octubre de 1934 y antes de 18 de juliol de 1936, contribuyeron á crear ó á agravar la subversión de todo orden de que se hizo víctima á España y de aquellas otras que, á partir de la segunda de dichas fechas, se hayan opuesto ó se opongan al Movimiento Nacional con actos concretos ó con pasividad grave*" (Título I, Capítulo I, artículo 1).

Ultra partits i sindicats del Front Popular, la llei era prou àmplia per ser aplicable a la totalitat de la població republicana. Especialment dramàtica era la situació de les persones que es trobaven a les presons o que havien estat executades. L'article 4, del capítol 11, deixava clara l'aplicació de la llei, i ben pocs s'escapaven a les múltiples circumstàncies inculpatòries. Un dels grups que es veien afectats era el de totes aquelles persones que es trobaven en el cas d'"*Haber sido ó ser condenado por la jurisdicción militar por algunos de los delitos de rebelión, adhesión, auxilio, provocación, inducción ó excitación á la misma, ó por los de traición en virtud de causa criminal seguida con motivo del Glorioso Movimiento Nacional.*"

A la pràctica, això volia dir que qualsevol persona que hagués estat jutjada per un tribunal militar, fos quina fos la seva condemna, havia de seguir, a continuació, un procés civil.

Les sancions s'agrupaven en tres categories (segons l'article 8, del capítol III):

“GRUPO I. (Restrictivas de la actividad.) Inhabilitación absoluta. Inhabilitación especial.

GRUPO II (Limitativas de la libertad de residencia). Extrañamiento. Rele-gación a nuestras Posesiones africanas Confinamiento. Destierro.

GRUPO III (Económicas). Pérdida total de los bienes. Pago de cantidad fija Pérdida de bienes determinados.”

Una condició de la llei era que les sancions no eren excloents i, per tant, sempre s'aplicava la sanció econòmica i s'hi podien afegir les altres. El fet d'estar mort, en aplicació d'una sentència d'un tribunal militar, no era cap eximent de l'aplicació d'aquestes sancions, ans al contrari: era un motiu que portava directament a l'aplicació del tercer grup de sancions. L'article 15 s'encarregava de deixar-ho ben clar: *“Las sanciones económicas se harán efectivas, aunque el responsable falleciere antes de iniciarse el procedimiento ó durante su tramitación, con cargo á su caudal hereditario,y serán transmisibles á los herederos que no hayan repudiado ó no la hayan aceptado á beneficio de inventario. No obstante la aceptación de la herencia, si alguno de los herederos hubiere prestado eminentes servicios al Movimiento Nacional, ó demostrase su anterior y pública adhesión á los postulados del mismo podrá solicitar excepción en cuanto a la parte de aquélla que le correspondiera.”*

201

La llei tenia efectes retroactius i era tan amplia en el seu desenvolupament que podia ser aplicada a qualsevol càrrec públic, polític o sindical, qualsevol persona que hagués defensat activament la República i a tots els que van travessar les fronteres fugint de la repressió. Això va fer que joves com en Miquel Reixach, que havia marxat a França amb el seu batalló, no poguessin tornar al Prat a ajudar la seva família després de l'afusellament del pare. En aquest cas, com en molts d'altres, la seva mare no li va voler comunicar la notícia per por que el fill volgués tornar i fos, també, represaliat.

Per si de cas no quedava prou clar, l'article 4, del capítol II "*De las causas de responsabilidad y de las circunstancias que la modifican*", inclou entre l'extensa llista d'afectacions, algunes tan àmplies com:

"Haber realizado cualesquiera otros actos encaminados á fomentar con eficacia la situación anárquica en que se encontraba España y que ha hecho indispensable el Movimiento Nacional" i per no deixar cap escletxa al dubte "*Haberse opuesto de manera activa al Movimiento Nacional.*"

Les cases dels afusellats al Camp de la Bota van ser inspeccionades i registrades en diverses ocasions. Els registres anaven a càrrec de la Guàrdia Civil, acompanyada d'algun falangista local. L'Assumpció Nadal recorda com es van endur de casa seva un pernil petit que tenien penjat a la cuina i unes espadenyas que la seva mare s'havia tenyit de negre pel dol del marit; en el darrer moment, el falangista se'n va penedir i les hi va tornar... , però no el pernillet! La Montserrat Reixach recorda també diversos registres a casa seva, en especial al taller del seu pare. En una de les requises es van endur una màquina d'escriure que durant anys, com ella mateixa va comprovar, va estar a les oficines de l'Ajuntament.

202

La situació era encara més greu per a l'Ezequiela Aycart, la dona de l'Ignasi Fortuny, que, a més del marit que li acabarien afusellant, tenia un germà represaliat. Ella estava confinada i no podia sortir del Prat sense autorització de l'Ajuntament. A més, estava obligada a fer feines de neteja a cases de coneguts dretans de la població. Aquestes feines, òbviament, no les podia cobrar i això dificultava encara més el manteniment dels fills. Per això, les visites al pare, a la Model, les havia de fer la Josefina, que tenia llavors 13 anys. Quan li tocava anar a veure el pare, la mare li preparava un farcellet amb una mica de menjar, si podien, i amb la roba neta; a la tornada, ella portaria la roba bruta per rentar a casa. Ella va ser la primera a saber que el pare havia estat executat i qui va haver de donar-li la mala notícia a la mare.

La principal dificultat de les dones era la supervivència i haver de tirar endavant els fills amb el dolor de tenir els marits presos i, més tard, morts. Totes elles, sense excepció, encara que no ho haguessin fet abans es van haver de posar a treballar. Els diners de la República no valien i

els pocs béns que tenien els havien estat confiscats. Les filles ben aviat van haver d'ajudar anant al camp a recollir mongeta tendra i en totes les feines que calgués.

En aquells anys, la major part de la classe treballadora vivia en cases de lloguer i no tenien propietats. Els lloguers no sempre es podien pagar i moltes dones es van trobar al carrer. En alguns casos, van poder anar a viure a casa d'un parent. La dona del Julián Acero, mentre treballava al camp i feia feines a les cases, deixava els fills a càrrec dels pares de la Maria Peralta i tota la canalla es va criar junta. En Julián tenia dos fills petits, un nen que va néixer el 1932 i una nena que ho va fer el 1937 i que va morir molt petita, després de la guerra.

Durant la guerra, molts nens i algunes famílies senceres havien vingut a Catalunya, procedents de diferents llocs de l'Estat, fugint dels atacs feixistes. Moltes d'aquestes persones van ser instal·lades provisionalment en edificis públics i a d'altres els van deixar les cases que havien abandonat famílies dretanes. Al Prat també s'hi van instal·lar refugiats. En acabar la guerra, abans de retornar-los a les seves localitats d'origen, les autoritats franquistes els van reinstal·lar a cases de presos republicans. Als problemes de convivència que això va ocasionar, calia afegir-hi les dificultats derivades de la pròpia supervivència. Montserrat Reixach encara recorda els nombrosos problemes que va ocasionar una nombrosa família de Madrid que van tenir durant força temps a casa.

La canalla i les jovenetes recorden la impactant presència dels regulars moros al Prat. Eren homes de pell molt fosca, bruts i amb una vestimenta molt peculiar, de la qual destacaven una gran capa i els turbants. Venien precedits d'una terrible fama com a responsables d'accions molt violentes en els pobles que tenien el dubtós privilegi de ser alliberats. De fet, les tropes franquistes deixaven actuar primer les tropes mores amb dret a conquesta i en molts llocs van ser responsables de veritables atrocitats. Al Prat, al costat de Barcelona, calia mantenir el bon nom de les tropes ocupants i no es va produir cap d'aquests actes vandàlics. De fet, algunes de les dones de presos van aprofitar la seva estada al Prat per guanyar uns calerons rentant-los la roba. Les mares de la Josefina Fortuny i de la Montserrat Reixach deien a les seves filles que no els havien de tenir por, perquè gràcies a ells podien menjar. Ells portaven el

■ Francisca Blanquer Carbonell, vídua de Joan Reixach Prat

205

■ L'Assumpció Nadal i la seva mare es van fer un retrat, i hi van afegir una foto del pare i la van enviar a la Model, on el pare estava empresonat.

sabó, que les dones aprofitaven per fer també la bugada de la família, i, de vegades, xocolata per als petits.

Els soldats moros tenien el lloc de comandament al carrer de Mossèn Cinto i allà menjaven el ranxo; quan acabaven, repartien el que havia quedat. S'hi van estar força temps al Prat i, de cop i volta, un dia van marxar.

Les dificultats econòmiques eren tan grans que moltes dones es van haver de dedicar a l'estraperlo, com recorda, amb orgull, Montserrat Reixach. La seva mare i altres dones anaven amb tren a buscar arròs, oli i altres productes, cap a Tarragona i Lleida, i després els venien a Barcelona. Acostumaven a tenir unes botigues conegudes on els ho compraven tot i, també, venien a alguna casa concreta que els demanava algun producte determinat. Havien de vigilar molt amb la Guàrdia Civil. Moltes dones van ser jutjades i empresonades per estraperlo. El més freqüent era que a l'estació de França les reginessin i els prenguessin tot el que portaven. La mare de la Montserrat Reixach alguna vegada que tenia algun encàrrec concret, s'havia trobat en la necessitat d'anar a casa d'algun d'aquests guàrdies civils a recomprar el que havien confiscat i que s'havien apropiat.

206

A l'Assumpció Nadal, mentre el pare va estar empresonat i un temps després de la seva execució, la seva mare la va portar a Piera, a casa d'uns parents, perquè en tinguessin cura. Mentrestant, la mare treballava en el que podia i l'anava a veure sempre que li era possible. Temps després, es va morir una germana de la mare, que vivia al Prat i que va deixar dues nenes petites, la menuda encara ni caminava. A la mare de l'Assumpció, tothom li recomanava que es casés amb el Tomàs, el vidu. Fins i tot el rector de la parròquia li deia: *"Pensa en aquestes criatures. fes-ho per elles, fes-ho per les teves nebodes."* Ella no en tenia cap ganes, de casar-se, i havia dit més d'una vegada que no es casaria mai més. Al final, però, s'hi va casar, pensant sobretot en les nenes i que, per fi podria tenir amb ella l'Assumpció. Havien passat cinc anys i l'Assumpció no havia pogut passar la infantesa amb la seva mare. Per això, li costava fer-li festes les poques vegades que l'havia pogut veure.

L'Assumpció recorda amb molta pena aquesta etapa de la seva vida: *"Quan venia la mama jo l'havia d'acompanyar a l'estació i tornar sola a casa. Llavors podies anar pel carrer tranquil·lament encara que fossis petit. Jo pen-*

sava: 'uf, fins a l'estació', jo li deia: 'miri, mama, veu aquella tartana que hi ha allà -o el que fos- "l'acompanyo fins allà i me'n torno" No voler ni arribar a l'estació! I, és clar, la meva mare veia que cada mes que passava se li n'anava l'afecte de la seva filla. Llavors, en casar-se amb l'oncle, va ser quan vaig tornar al Prat. Amb nou anys, posa't en una casa amb un home que no coneixia, amb una mare per la qual no sentia amor i amb dues criatures, una més gran que jo i jo i l'altra més petita, i jo al mig. Ningú no sap el que he passat en aquest sentit! Llavors la meva mare em volia recuperar, però jo més aviat me la mirava una miqueta estranya. A còpia de temps, ens vàrem apropar, però jo he sentit molt tot el que no li vaig saber donar, l'he plorada i la ploro."

Totes les filles més grans es van haver de posar a treballar. Les que, per edat, ho van fer primer, van tenir moltes dificultats per entrar a les dues grans fàbriques del Prat. La Montserrat Reixach ho va intentar a La Seda, però li van fer saber que tenien prohibit donar feina als fills dels *polítics*, per això va haver d'anar a treballar al camp. La seva mare era teixidora i passadora, i com que aquí no es podia guanyar la vida, va decidir portar la família a Sabadell. A Sabadell, la mare va trobar feina de seguida i la Montserrat va aprendre de seguida a teixir i a cosir peces, i també es va posar a treballar. Explica la Montserrat que, per a la família, marxar a Sabadell va ser com anar a fer les *Amèriques* i que tant de bo ho haguessin fet abans. A Sabadell, s'hi van estar dotze anys i llavors, amb la Montserrat ja casada, van marxar a Suïssa, amb un contracte de treball com a cosidora. L'empresa que la va contractar els va proporcionar un pis, on van estar trenta-dos anys. Van tornar perquè el marit de la Montserrat estava delicat de salut i volia tornar a Catalunya. La mare va morir sis anys més tard, a Suïssa. Mai no va voler tornar en vida. La Montserrat plorava quan portava en el viatge de retorn les seves cendres, que després van escampar a Montjuïc, al fossar on hi havia les despulles del seu pare, perquè reposessin junts.

La Josefina Fortuny encara era una nena i ja havia d'ajudar la mare. Feia tot el que li oferien al camp, però la seva mare patia perquè no s'alimentava bé i estava fent la creixença. Per això, va aprofitar l'oportunitat que li van oferir d'anar a cuidar els nens d'una família pratenca ben situada. En aquella casa, s'hi va estar un parell d'anys i, a més de tenir cura dels nens, havia de fer de tot. Després va passar a treballar a casa d'una

■ Montserrat Reixach amb la seva germana petita, Francesca, a l'escola nacional de nenes del Parc, abans de la Guerra.

208

amiga de la seva mare que vivia a Barcelona, fins que un dia, un veí del carrer li va oferir la possibilitat de trobar-li feina a La Seda. Quan va tenir l'edat, va entrar a la fàbrica. Després de casar-se i amb una filla petita, va deixar la fàbrica, però va continuar fent feines des de casa. Durant un temps, es va dedicar a vendre bosses que li enviaven en tren des d'una fàbrica de Burriana i que ella distribuïa a botigues de Barcelona.

A les dificultats de subsistència calia afegir-hi el rebuig d'una part de la societat pratenca. L'Assumpció Nadal recorda un cas que li va explicar la seva mare i que li havia dolgut molt. Una de les nits que tornava tard de Piera, de veure-la a ella, hi havia un grup de gent a la plaça. Era tard, cap a les deu, i ella era una dona jove, de 37 anys. El grup va fer comentaris sarcàstics sobre d'on deuria venir la *vídua del Nadal* a aquelles hores de la nit.

L'Assumpció tenia quatre anys i se'n va estar cinc a Piera, després que matessin el seu pare. El seu oncle també va estar un parell d'anys a la presó, així que a la casa, només hi havia dones. La seva tieta, la Delfina, la va fer anar a escola. Era una escola nacional, com s'anomenava llavors

l'escola pública, i hi havia un porter. Aquell home, quan entraven els més petits els donava un caramellet, però a ella la passava de llarg. Això es repetia cada dia i a ella li queien les llàgrimes. Quan tornava a casa, li explicava a la seva tieta i ella, llavors, anava cap a la cuina i trencava un bocinet petit de xocolata, perquè aquella rajoleta havia de durar molts dies i li deia: *"Té, no tens caramel, però tens xocolata."* L'Assumpció continuava explicant com un dia, aquell home (potser se li deuria girar el cervell!) li va donar un caramel i la resposta de la nena va ser: *"La meva tia Delfina diu que no agafi res de vostè"* i li va rebutjar el caramel, i va continuar caminant molt digna.

La Josefina Fortuny també recorda un cas: *"Un dia, la meva mare va venir plorant de l'Ajuntament i jo li vaig dir: 'Mama, per què plores?' Ella em va explicar com un dels funcionaris no la volia atendre en català. Ella li havia dit: 'Tu ets del Prat, has viscut aquí tota la teva vida i ens coneixes de sempre.' Però ell li va replicar: 'Hábleme usted en castellano!' I ella encara hi va tornar: 'Però, escolta, en quin castellà t'he de parlar? Que no em coneixes?' I li va dir una altra vegada: 'Hábleme usted en castellano o váyase!' I ella, pobra, va haver de marxar, perquè de castellà no en sabia."*

209

Fins i tot la canalla els feia el buit. La Josefina recorda com algunes de les nenes de la seva colla, ara, no volien jugar amb ella i s'havia de quedar asseguda en un banc mirant com jugaven les altres nenes. D'altres vegades, les nenes li feien burla i li deien: *"tu no jugues, que no et saps amagar"* o *"tu no, que no saps saltar a corda"*. Sovint eren les mares les que inculcaven aquestes idees a la canalla. Això va durar poc temps, perquè ben aviat es van haver de posar a treballar i va quedar poc temps per al joc i, al final, totes van acabar fent una colla amb amics que no les rebutjaven per tenir un pare a la presó o a qui havien afusellat. La Montserrat recorda la seva colla d'amics i d'amigues amb afecte. A casa seva passaven moltes privacions i ella no sempre podia tenir les coses amb què els agradava presumir a les noies de la seva edat. La Montserrat no tenia sabates i feia servir unes espadenyas; per això, les seves amigues van organitzar un ball en què tothom havia d'anar calçat amb espadenyas, perquè ella hi pogués anar sense sentir-se malament.

Quan es van fer més grans, els problemes els tenien quan anaven a ballar, sobretot a l'Artesà. A la pista de ball, s'havien de quedar a la

■ Ezequiela Aycart, vídua d'Ignasi Fortuny

part de fora, perquè al mig es posaven els pagesos de dretes, que no els deixaven lloc i donaven empentes a algunes parelles. Al final, ja es col·locaven directament a la banda de fora o, durant la Festa Major, anaven a l'envelat, on hi havia més barreja social.

Cap d'elles, per sort, va tenir cap problema amb les seves parelles respectives. La Montserrat Reixach en va tenir algun, al Prat, a l'hora de sortir amb segons quins nois, perquè la família s'hi oposava, a causa del seu pare. Però després, quan es va instal·lar a Sabadell, la cosa va canviar del tot. Al que seria el seu marit, el va conèixer quan ja feia un any que hi vivia. La família del noi era més aviat de dretes, però ella els ho va dir ben clarament: *“Al meu pare el va afusellar en Franco, perquè era republicà, perquè era polític, per res més que per política.”* I al seu xicot li va plantar: *“Jo del meu pare n'estic molt orgullosa; si a tu no et convé, perquè els teus pares hi troben pegues, ara és l'hora. Ja que tu m'has demanat per sortir ara és l'hora de posar les coses clares, si et convé bé i sinó ja ho podem deixar.”* Ell ho va comentar a casa seva i van seguir junts, però sempre hi va haver aquella cosa... Ella quan parlaven de política a taula i quan sortia el tema de Franco, s'aixecava i se n'anava amb qualsevol excusa, fins que el seu home es va posar seriós i ja no se'n va parlar més. La Montserrat sempre va agrair que al seu home no li agradés la política, perquè ja en tenia prou amb tot el que havia passat amb el pare.

La Josefina Fortuny no va tenir problemes, tot i que la seva història era coneguda al Prat. El seu home també la sabia i ni a ell ni als seus futurs sogres no els va importar gens. El seu marit havia nascut a Barcelona, però la família venia de Nonaspe, un poblet de la Franja.

La Maria Peralta havia tingut un altre xicot, abans de casar-se, però el va deixar perquè era molt gelós i sempre l'estava controlant i no suportava que ballés o parlés amb altres nois. A ella, l'afusellament de l'oncle no li va representar cap problema, tot i que la família del seu futur marit era molt religiosa. Venien de Castellvell del Camp, prop de Reus, i ella els ho va explicar tot durant el festeig. Ells sempre es van estimar molt la seva tieta, la dona del Julián. La Maria es va casar de curt, l'any 1951. Algunes persones de la seva família anaven justes de recursos i, a més, el seu avi tenia un problema als peus que l'obligava a anar amb espadenyes. Així que, per no fer-los un lleig, va preferir fer una cerimònia més modesta.

La història de l'Assumpció Nadal és molt bonica. De molt petita, acabada de tornar de Piera, anava a buscar el pa del racionament al Forn Nou, abans d'anar a l'escola. L'Àngel, el seu futur marit, repartia la llet de cal Pau Baró per les cases. Ell anava dalt d'un carret i sempre la saludava quan es trobaven pel camí. Més tard, quan van fer la comunió –es portaven tres mesos–, ell li va fer arribar, fent servir una cadena d'amigues, una estampa de la Mare de Déu de la Salut. Després va passar un temps en què no es van tornar a veure. Mentrestant, l'Assumpció passava els estius a Piera i allà es va fer un noviet, però aquella relació estival no tenia futur. Al final, l'Àngel va tenir prou valor per demanar-li per sortir en un ball de l'Artesà, i això que ell no era gens ballador! En aquell temps, l'Àngel no sabia res del seu pare i veia que l'Assumpció no anomenava pare al marit de la seva mare. Un dia que ell es va atrevir a preguntar-ho, la mare de l'Assumpció se'l va endur i li va explicar tot. De fet, li va explicar més coses al noi que a la seva pròpia filla. L'Assumpció pensa que això era perquè ell la sabia escoltar millor, mentre que ella s'esverava de seguida.

212

Per a totes elles, el dia del casament va ser molt important i van intentar donar-li tota la solemnitat que van poder. L'Assumpció es va poder casar amb un vestit blanc i llarg, de *Santa Eulàlia*, una de les millors botigues d'aquells anys, perquè la seva germanastra Pietat hi treballava i li va poder aconseguir a bon preu. El Pepet del Cafè del Pont havia estat amb el seu pare a la Model i, per això, li va fer molta il·lusió que triessin el seu restaurant per al convit de noces.

La Josefina Fortuny va haver de fer esforços econòmics, perquè en aquells anys anaven justos de diners. La festa de casament la van fer al pati de casa, hi van improvisar un cobert amb bardisses i canyes. La Seda regalava cada any, amb el lot de Nadal, una peça de roba, i aquell any li'n van donar una de color blanc setinada. La Pepeta de cal Ruc, que vivia al costat de casa seva, li va fer el vestit com a regal de casament.

La Montserrat Reixach es volia casar de curt i amb una festa senzilla, perquè el pare no hi era i tampoc no tenien diners. Però els pares del nuvi van voler casar bé el primer fill. El seu futur marit i els seus pares la van convèncer i li van muntar un casament tan maco com van poder, per fer-la feliç. Ella ho va agrair, però en un dia tan assenyalat, encara va trobar més a faltar el pare.

213

■ Maria Peralta, amb el seu marit, David Siré, i la seva cosina, M. Rosa González, l'any 1944, totes dues eren nebodes de Julián Acero Tejel

A la Montserrat la va portar a l'altar el seu germà Miquel; a la Josefina, l'oncle Blaiet, germà de la seva mare i que no tenia fills; a l'Assumpció, el seu padrastre. L'única que hi va anar acompanyada del pare va ser la Maria.

A les festes assenyalades, i més encara en un fet únic com el casament, era quan més es trobava a faltar el pare.

El dia de Tots Sants era especialment difícil de passar. La mare i la dona del Julián anaven sempre a Montjuïc. La resta del temps no en parlaven gaire. Els fills del Julián eren molt petits i la mare es passava tot el dia a fora, treballant. Molts veïns pagesos la van ajudar. La nena va morir amb nou anys i el noi més aviat se'n va estar sempre de parlar del tema. La Maria recorda com ella i el seu cosí anaven per les cases portant estampes per recollir uns quants calerons per a la comunió del noi. La tia de la Maria era una dona molt discreta i mai no va voler ni tan sols reclamar la pensió que, amb la democràcia, van donar a les vídues. A qui no podia veure, era a l'home que va delatar el seu marit i el va acusar injustament: sempre que podia, quan es creuaven, escopia.

214

La mare de la Josefina no anava a Montjuïc, però mai no faltava una espelma davant del retrat d'un fill mort i de la fotografia del marit. A casa seva no volia que se'n parlés i quan la Josefina feia preguntes, sempre canviava de tema. Això sí, d'amagat, l'Ezequiela plorava molt. A la nit, al llit que compartien mare i filla, la Josefina la sentia plorar. La mare també patia pel menjar, però no volia demanar res fiat per por de no poder-ho pagar. El germà de la Josefina ho va passar pitjor. Ella ja treballava i a la casa on era podia menjar cada dia. El noi, un marrec de dotze anys, no era capaç de racionar el poc menjar que hi havia a casa. La mare marxava al matí a treballar al camp i no tornava fins al vespre, li deia: "*Juanito, aquest tros de pa és per esmorzar, aquest per dinar...*" Però ell, tenia gana i s'ho menjava tot de cop, després anava pels camps i arreplegava tot el que podia. Per això, tenia mala premsa al Prat, però va ser per la necessitat i les circumstàncies.

L'Assumpció no va poder dir *papa* fins que no va ser gran, quan ella i el seu marit van tenir la M. Àngels, i es dirigia així a l'Àngel. Ella, al seu padrastre, li deia oncle, però mai no li va poder dir pare tot i que ell s'esforçava a mostrar-li afecte.

215

■ Josefina i Joan Fortuny, vestits de dol després de l'afusellament del seu pare, Ignasi Fortuny

La Montserrat explica amb sentiment la seva experiència: *“A casa es vivia molt tristament; la falta del papa ens va afectar molt, principalment a mi, que era la seva nineta. A casa, festa o festeta que hi hagués, sempre es parlava del papa. A les nenes, a mesura que anaven creixent els parlaven, del pare. La Nuri era una nena que tenia molt de coneixement i molt assenyada, i de vegades em preguntava pel papa. Jo li deia que, al papa, el va matar Franco i que, a casa, abans, estàvem molt bé i que ara teníem, moltes dificultats en tot. També li explicava com, la mama i jo havíem de treballar molt per pujar-les a elles. Eren unes nenes molt eixerides, la Nuri i la Francesca, i els agradava molt l’escola. La Nuri va néixer el 1933 i la Francesca el 1938. La més petita va rebre molt i jo l’havia de cuidar quan la mare anava a treballar. Hi havia gent que es va portar molt bé amb nosaltres, com la Pepeta, la lletera, que ens va donar llet durant dos o tres anys per la petita.”*

216

La por d’aquelles dones, a les quals havien arrabassat els marits sense saber per què, es vivia a moltes cases i es va transmetre als seus fills. El fill d’en Julián no en va voler parlar mai, del seu pare. La mare de l’Assumpció també tenia por i no en va parlar gaire amb la seva filla, en canvi al seu marit sí, que li va explicar més coses. La filla de la Josefina va saber de gran el que havia passat amb el seu avi. Ella sabia que l’avi havia mort a la guerra i alguna cosa havia endevinat en converses amb l’àvia paterna, que també eren d’esquerres. La història del Camp de la Bota no la va saber fins molt més tard. De petita, veia l’àvia posant espelmes als retrats de la calaixera i li feia por.

Per sort, totes elles han superat la por, però de vergonya, com els volien inculcar els vencedors, no n’han tingut mai. Van perdre una guerra, però pitjor va ser perdre el marit. Van haver de lluitar durament, però van tirar endavant la família. Eren dones fortes i si no ho eren, s’hi van tornar. Van saber fer forts els fills i ara, algunes de les seves filles han pogut parlar sense por, tot reivindicant la memòria dels seus pares i el valor de les seves mares.

CIUTADANS SOTA SOSPITA LES DEPURACIONS AL PRAT

OLGA DUQUE BAENA, M PAU PAMPOLS GIMENO
I OLGA PARETAS SIERRA

217

INTRODUCCIÓ

L'Enciclopèdia Catalana defineix depuració com: “Acció política encaminada a mantenir i a garantir l’homogeneïtat politico-ideològica d’un règim polític mitjançant l’eliminació dels membres considerats perillosos i desafectes”¹ i El Diccionario de la Lengua Española ho defineix com: “Rehabilitar en el ejercicio de su cargo al que por causas políticas estaba separado o en suspensión. // Someter a un funcionario a expediente para sancionar su conducta política. // Eliminar de un cuerpo, organización, partido político, etc., a los miembros considerados disidentes”.²

El fet d’apartar del lloc de treball tots els empleats, per tal de netejar i, posteriorment, “eliminar” els individus considerats sospitosos, és freqüent quan hi ha un canvi polític, una guerra, un cop d’estat... En el cas

¹ Diccionario de la lengua catalana. Enciclopèdia Catalana. Barcelona. 1993

² Diccionario de la Lengua Española. Real Academia Española. 2001

espanyol la repressió la va dur a terme el govern sorgit a partir del cop d'estat militar del 18 de juliol de 1936 i tenia com a finalitat desmantellar tot el sistema administratiu creat per la República.

Aquest aparell repressiu no va ser un fet aïllat del règim franquista, també es van produir depuracions en altres països, com per exemple a França després de l'Alliberament. Allí, les depuracions es van dur a terme sota el govern de Charles De Gaulle i els destinataris de la repressió van ser els col·laboracionistes dels alemanys durant el govern de Vichy.

Segons Herbert Lottman, "*La depuración fue el castigo de las personas convictas o sospechosas de haber ayudado al enemigo [...] los colaboradores eran ejecutados a veces en plena calle o en su casa [...]* "³

A França, a l'igual que a l'Estat espanyol, les professions que van patir depuracions van ser les professions liberals, com els periodistes, l'exèrcit, els mestres i els funcionaris, entre altres. Mentre que a França es va separar del càrrec aquells que havien col·laborat amb els alemanys invasors, a l'Estat espanyol els afectats van ser tots aquells que havien treballat en el règim democràtic enderrocat pel cop d'estat.

218

Les penes que es van aplicar, en el cas del règim franquista, van ser la suspensió immediata, la petició de trasllat, les investigacions i les detencions.

Les depuracions més contundents es van fer, fonamentalment, durant els primers anys del franquisme, es van trepitjar molts drets humans i es va sotmetre la població a la desconfiança, la inseguretat i la delació.

LES DEPURACIONS A CATALUNYA

El dia 26 de gener de 1939, els barcelonins rebien les tropes franquistes amb l'esperança d'un temps millor i pocs suposaven que un altre tipus de "guerra" estava per començar. La maquinària franquista pretenia desmantellar tot l'aparell polític i administratiu del règim anterior. Així, doncs, el govern franquista començà a legislar des de Burgos, on les

3 Herbert Lottman: *La Depuración 1943-1953*. Tusquets Editores, Barcelona 1998, pàg. 18

tropes nacionals havien format govern l'1 d'octubre de 1936, legislació que s'aplicà de manera retroactiva a mesura que es van anar ocupant els territoris.

La repressió, entesa com a procés ampli, va comportar actuacions molt diferents. La mort, la presó, l'exili, la discriminació social, política, religiosa, econòmica i ideològica, la fam, la por... van ser les manifestacions més importants. La repressió militar va exercir sobre els vençuts els càstigs més durs, com les condemnes a pena de mort, els empresonaments, els batallons de treball, etc.

Una de les mesures repressives que es van prendre per controlar tota la població van ser les depuracions, que consistien a esporgar aquelles persones que no fossin adeptes al nou Estat. Aquest fet va marcar la vida quotidiana dels catalans: tothom estava sota sospita. El control social i moral el duien a terme l'Ajuntament, la Guàrdia Civil, l'església, els col·legis professionals..., ajudats per un grup de confidents i col·laboradors.

A tot l'Estat espanyol, la depuració se centra principalment en funcionaris, en intel·lectuals, en professionals, en sindicalistes i obrers i posa especial atenció en els mestres. En el cas dels professionals, van passar per aquest procés depuratiu a través dels seus col·legis respectius. Metges, periodistes, advocats i, fins i tot, les entitats culturals i esportives van haver de passar per aquest tràmit.

Els vencedors van portar a terme una repressió molt dura. S'aboliren institucions polítiques, partits, sindicats, publicacions, etc. A Catalunya qualsevol acte de catalanitat fou perseguit i la llengua catalana quedà restringida a la intimitat. Les responsabilitats polítiques i civils van arribar molt aviat a tots els àmbits, tant públics com privats, tal com s'establia en el *Decreto núm. 108, de 8 de septiembre de 1936*.⁴

S'anaren succeint, de manera caòtica, una sèrie de decrets, ordres i lleis fins a arribar a la Llei de Responsabilitats Polítiques, de 9 de febrer de 1939, que assenyalava com a conductes punibles ser republicà, d'esquerres i/o nacionalista, la pertinença a partits i associacions d'aquestes tendències i, en general, totes aquelles conductes contràries a la *causa nacional*. Es consideraven il·legals: "*los siguientes partidos y agrupaciones*

⁴ BOE de 13 de setembre de 1936

Acción Republicana, Izquierda Republicana, Unión Republicana, [...] Esquerra Catalana, [...] Partido Socialista Unificado de Cataluña, Unión de Rabassaires, Acción Catalana Republicana, Partido Catalanista Republicano, Unión Democrática de Cataluña, Estat Català". A l'article 3 especifica "que los partidos, agrupaciones y organizaciones declaradas fuera de la ley, sufrirán la pérdida absoluta de sus derechos de toda clase y la pérdida total de sus bienes (3). Estos pasarán íntegramente á ser propiedad del Estado."⁵ La repressió quedà consolidada sota un entramat legal, per tal d'assegurar el nou ordre polític que s'acabava d'instaurar.

Moltes persones van confiar, ingènuament, en la promesa d'en Franco que no es prendrien represàlies sobre aquells que no tenien "*delitos de sangre*".

Comissions Depuradores

220 Les encarregades de dur a terme aquestes depuracions van ser les anomenades Comissions Depuradores. La depuració seguia el tràmit⁶ següent:

- Tots els funcionaris quedaven exclosos del seu lloc de treball. Posteriorment, havien de sol·licitar el seu reingrés mitjançant declaració jurada sobre la seva conducta en el passat i les dels seus companys.
- La Comissió sol·licitava els informes sobre els investigats. Tot aquest procés depurador estava format per plec de càrrec i des-càrrec. Eren informes preceptius els de l'alcalde, del capellà, de membres de la Falange, de la Guàrdia Civil, d'*homes d'ordre*, i en el cas dels mestres, els informes de l'Associació de Pares de Família. Tota aquesta informació era recollida a través d'uns formularis on es feia un interrogatori sobre les conviccions polítiques, sindicals i morals, dels depurats.

⁵ BOE del 13 de febrer de 1939

⁶ Francisco Morente. "La Depuración del Magisterio Nacional: Barcelona 1939-1941". *L'Avenç* núm. 175, novembre 1993, pàg. 12-19

- La Comissió, amb tota aquesta documentació, podia tancar l'expedient i proposar al Ministeri la confirmació del funcionari en el seu lloc o presentar un plec de càrrecs. En el cas que l'informe no fos positiu, l'afectat disposava de 8 a 10 dies per presentar un plec de descàrrec on podia adjuntar informació que l'exculpés.
- Resolució definitiva.
- Publicació al Butlletí Oficial de la Província.

No era competència de les Comissions Depuradores l'aplicació de la pena, això estava reservat als Tribunals de Justícia, però sí que podien proposar la separació del càrrec, tal com s'indicava en la circular del 10 de desembre de 1936, dirigida als vocals de les Comissions Depuradores.

La delació va ser molt freqüent, ja fos per venjances i odis, per conviccions, per por o per intentar aconseguir la benevolència de la Comissió Depuradora. Hem de pensar que el règim opressor plantejava la delació com un deure patriòtic i la promovia, i el delator quedava en l'anonimat.

221

Els funcionaris

La depuració dels funcionaris a tots els pobles i ciutats de Catalunya, i especialment en el cas de l'Ajuntament de Barcelona, va ser contundent. Tot el personal contractat a partir del 18 de juliol de 1936 va ser acomiadat i els funcionaris de la Generalitat, en ser dissolta amb l'ocupació militar de Catalunya, van ser cessats automàticament sense dret a ser readmesos.

La Llei de 10 de febrer de 1939 fixava les normes per a les depuracions de funcionaris públics. En el seu article 2n s'estableix que tots els funcionaris alliberats havien de presentar en el termini de 8 dies una declaració jurada on s'especificués:

[...]

- a) nombre y apellidos del interesado
- b) cuerpo o servicio al que pertenezca
- c) categoría administrativa
- d) situación en que se encontrare y destino que desempeñare el día dieciocho de julio de mil novecientos treinta y seis
- e) si prestó adhesión al Movimiento Nacional y en que fecha y forma lo efectuó si prestó su adhesión al Gobierno Marxista o alguno de los autónomos que de él dependiera, o a las autoridades rojas”⁷

Tot el personal de l'administració, des de l'estatal fins a la local, havia de passar per aquest procés si volia continuar en el seu càrrec. La por de perdre el treball va ser una manera d'aconseguir l'adhesió incondicional de molts funcionaris.

222 **Treballadors d'empreses privades**

Les empreses tenien l'obligatorietat de presentar una relació del personal que tenien contractat, i els treballadors havien de fer una declaració Jurada sol·licitant la reincorporació. A l'Ordre de 14 d'octubre de 1937: “*Se declara obligatoria para todos los patronos de cualquier actividad industrial, comercial o agrícola, empresas y particulares, que hayan, tenido o tengan en lo sucesivo algún profesional, empleado u obrero militarizado o movilizado la presentación de una declaración jurada [...]*”. En aquesta declaració, s'havia d'indicar les dades personals de l'empleat. Calia presentar-la a l'ajuntament de la localitat on s'havia exercit l'activitat abans del 15 de novembre de 1937. Després, la declaració jurada s'enviava a *los Delegados de Trabajo de su Provincia*, on es quedava una còpia, i una altra es remetia a *la Comisión de Trabajo de la Junta Técnica del Estado*. L'article 4t fixava la sanció en cas de no presentar-la “*La falta de presentación de las declaraciones juradas o la comprobación de*

⁷ BOE 14 de febrer de 1939

*inexactitudes en las mismas, dará lugar a imposición a los infractores de esta Orden, de multas de 50 a 5.000 pesetas, que serán impuestas por la Comisión de Trabajo de la Junta Técnica del Estado, con carácter ejecutivo y sin lugar a recurso ni apelación”.*⁸

L'Ordre 17 d'agost de 1937 fixava les sancions als empleats d'empres particulars, que podien anar des de la suspensió de la feina fins a una simple sanció.

Periodistes

A mesura que s'anava ocupant el territori, la premsa quedava intervinguda i en la majoria dels casos va desaparèixer. No només s'aplicaven mesures de depuració a la premsa i a la ràdio (mitjà altament valorat pels dirigents franquistes, que coneixien la seva utilitat a l'hora de transmetre la seva ideologia), sinó que els professionals depurats havien de demostrar la seva innocència.

223

El control dels mitjans de comunicació dona com a resultat una manipulació important de la informació. La població va ser “bombardejada” constantment amb propaganda a favor del nou règim.

Molts diaris i revistes, que s'havien editat abans i durant la guerra, van desaparèixer i una gran part del material i de la maquinària d'alguns diaris fou incautada.

Un exemple prou significatiu de manipulació és el cas de *La Vanguardia*. L'última edició del diari amb el subtítol “*Diario al servicio de la democracia*”, núm. 23.357, va ser la del dia 25 de gener de 1939. El dia 27 de gener, un dia després de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona, *La Vanguardia* amb núm. 22.575 sortia amb el subtítol de “*Diario al servicio de España y del Generalísimo Franco*”, i continuava la numeració del diari editat el 19 de juliol de 1936. La portada titulava: “*La Vanguardia reanuda hoy su publicación recuperando el ritmo perdido hace dos años y*

⁸ BOE 16 d'octubre de 1937

medio”, oblidant totes les edicions del període de la Guerra Civil. A partir del número següent passa a dir-se *La Vanguardia Española*, fins ben entrada la democràcia.

Els periodistes van ser depurats com si fossin funcionaris de l'Estat. La Llei de premsa, de 22 d'abril de 1938, ho manifestava en un dels seus articles: “[...] *incumbe al Estado la organización, vigilancia y control de la institución nacional de la prensa periódica*”.

El periodistes catalans que no havien marxat a l'exili i que volien continuar exercint la seva professió van haver de passar, també, per una exhaustiva depuració. Una ordre del 24 de maig de 1939 fixava les normes a seguir per a la “*depuración del personal del periodismo*”.⁹

Tots els periodistes s'havien d'inscriure en el Registre Oficial, registre que depenia del *Servicio Nacional de Prensa* i que s'encarregava de donar el carnet a cada professional, requisit necessari si es volia tornar a exercir la professió. El Ministeri de Governació tenia la missió d'examinar les conductes “*en relación con el Movimiento Nacional*” de tots els que sol·licitaven el carnet. Les depuracions no es van portar a terme només partint de les peticions rebudes juntament amb les declaracions jurades, sinó que sovint les autoritats van actuar per iniciativa pròpia i amb la col·laboració de denunciants.

224

Mestres

El nou règim posà especial atenció en els mestres. Els vencedors consideraven que les noves pedagogies impulsades per la Generalitat, encaminades a un ensenyament laic, igualitari i català, anaven contra els valors fonamentals del nou règim. Així, doncs, s'havia de crear una nova escola que transmetés els ideals del nou Estat. Era l'hora de preparar el jovent per a la nova “España”. En el *Decreto de 8 de noviembre de 1936* es van establir les pautes per fer la revisió del personal de la Instrucció Pública.

⁹ BOE de 25 de maig de 1939

L'ensenyament, tant privat com públic, va patir una important depuració i un profund adoctrinament. Necessitaven mestres convençuts d'aquest nou ordre i capaços d'inculcar als infants els ideals del règim franquista, però també es feia necessari castigar de manera exemplar tots aquells que havien estat favorables a la República o que no havien manifestat prou adhesió al nou règim polític. Es van fer discursos i conferències on s'ordenava com havien de ser els nous mestres i quins valors havien de transmetre.

Hem de tenir present que quan començaren les depuracions dels mestres catalans, ja feia anys que hi havia una legislació promulgada al respecte, que s'aplica progressivament en els territoris ocupats. Les sancions podien comportar:

- Separació definitiva del servei, que era la sanció més dura i greu
- Trasllat forçós, normalment fora de Catalunya si aquests eren catalans, per tal d'anar castellanitzant el professorat públic
- Suspensió de sou i feina, que podia ser d'uns mesos fins a uns anys
- Inhabilitació, que suposava la incapacitació temporal per exercir càrrecs públics o professionals.

225

Si la depuració era superada, els mestres eren confirmats en els seus càrrecs. Es podia donar el cas que la renúncia fos voluntària, perquè el trasllat forçós suposava, en alguns casos, sobreviure amb un sou miserable i dificultava el manteniment de tota la família.

El nou règim es va trobar amb greus problemes de personal docent a causa de la repressió, que dificultava la normalitat en la represa de l'activitat docent. A l'*Orden del 27 de noviembre de 1937* ja es parla de més de 50.000 mestres depurats. A Catalunya les depuracions van afectar el 56,6% dels homes i el 43,4% de les dones¹⁰ que van sol·licitar la reincorporació.

El nombre de mestres sancionats va suposar el 35'4% del total. Van ser sancionats més homes que dones i sembla ser que la repressió va ser més dura a les zones rurals que a les urbanes, fet que s'entén en poblacions petites on tothom es coneixia i on funciona més la delació.

10 Dades aproximades. Josep González i Salomó Marqués: *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943)*, pàg. 109

Els estudis que s'han fet sobre la depuració del Magisteri, ens mostren que les sancions imposades van ser pràcticament semblants en tot l'Estat espanyol, però a Catalunya el tema de la llengua i la ideologia catalanista va fer que persones que en una altra part del país haurien superat sense cap problema el procés depurador, aquí fossin sancionades.

Les depuracions van donar com a resultat moltes vacants, que es cobriren amb mutilats de guerra, excombatents i familiars de *los caídos por España*. La convocatòria per a la provisió de places del 25 de març de 1939 donava com a motius preferents:

- “1. *Ser mutilado como consecuencia de la actual guerra, siempre que la mutilación no imposibilite el ejercicio de la enseñanza.*
2. *Ser herido en la actual campaña, siendo preferido, dentro de este orden, el que mayor número de heridas demuestre haber sufrido.*
3. *Haber prestado servicios militares, como combatiente, en la actual guerra.*
4. *Haber sufrido vejámenes graves en la persona del solicitante, por parte de los rojos.*
5. *Ser familiar de un muerto o mutilado en esta campaña hasta el segundo grado de parentesco por consanguinidad o afinidad. Dentro de este orden se prefiere el que haya perdido mayor número de familiares.*
6. *Dentro de los mismos grados de parentesco haber perdido mayor número de familiares por asesinato de los rojos o a consecuencia de su barbarie.*
7. *Tener actualmente prisionero o mutilado por los rojos, algún familiar, dentro del parentesco señalado.”*

226

Personal sanitari

En el cas dels metges, la depuració es feia des de les institucions oficials i des del Col·legi de Metges. Els professionals que havien fet carrera política eren sancionats per la via de responsabilitats polítiques i alhora estaven sotmesos a un procés depuratiu en què, com en altres casos, intervindrien també les denúncies dels particulars.

227

■ Dolors Carcavilla

Les sancions podien suposar la pèrdua d'una plaça oficial, encara que podien continuar exercint en la pràctica privada, o no els permetien col·legiar-se, cosa que era imprescindible per treballar. A mesura que s'anava ocupant el territori, es produïa un buit considerable de funcionaris sanitaris, per aquest motiu es va dictar l'*Orden 1 de abril de 1939*: "*Si se aplicasen literalmente las normas aplicadas quedarían desatendidos los servicios sanitarios, con el consiguiente perjuicio a los intereses públicos*". I es disposà la *Ley 10 de febrero de 1939*, que fixava les normes per a la depuració dels funcionaris públics, "*no se aplicará, por lo general, a los titulados sanitarios y personal auxiliar*".¹¹ Aquests professionals van tenir, per tant, un tracte més benèvol, per la dificultat que suposava haver de substituir-los en un moment de precarietat absoluta.

Classes passives

228 No només els funcionaris de l'Estat, les empreses o els serveis van ser depurats, sinó que ho fou qualsevol ciutadà que cobrés una pensió de l'Estat, ja fos per invalidesa, viudetat.... L'Ordre 9 de novembre de 1939 especificava que: "[...] *Quedan sometidos a la depuración política, gubernativa todos los Habilitados de Clases Pasivas que ejerzan su cometido [...]*"¹²

Entitats culturals i esportives

El control repressiu va incidir de manera important i a llarg termini en el món associatiu i en l'activitat cultural. Aquelles entitats que tenien un tarannà progressista i/o catalanista van desaparèixer. Totes les associacions van quedar il·legalitzades automàticament i, per poder tornar a funcionar, s'havien de registrar de nou al Govern Civil, elaborant uns nous

11 BOE 2 d'abril de 1939

12 BOE de 18 de novembre de 1939

estatuts i noves juntes, eliminant de les seves llistes noms que poguessin ser “sospitosos” o que haguessin tingut relacions amb el govern anterior. Calia, doncs, formar un equip gestor d’acord amb els ideals franquistes i obtenir de les autoritats uns informes favorables amb relació a les seves tendències i les dels seus membres. Algunes de les entitats associatives van anar recuperant la seva legalitat al llarg dels anys 40. El cine i el teatre, en ocasions, solien formar part dels programes d’algunes associacions. Aquestes activitats seran considerades com a “perilloses” pel règim franquista, a causa del seu possible contingut ideològic i, per tant, censurades, així com tots els espectacles públics.

Abans del franquisme, l’esport català es recolzava, fonamentalment, sobre una àmplia base associativa. Amb el franquisme, moltes entitats esportives van desaparèixer. Les que van sobreviure es van haver d’adaptar a la nova situació i van acabar depenent de la “*Delegación Nacional de Deportes*”. Un cop superat el procés de legalització de l’entitat, els esportistes i directius havien de passar per un procés depuratiu on els preguntaven per l’activitat esportiva i les seves simpaties polítiques abans de 1936. Com a resultat d’aquests processos, alguns esportistes van ser sancionats.¹³

El Futbol Club Barcelona no va escapar d’aquestes depuracions. Acajada la guerra, Francesc Jover, delegat de la Federació Espanyola de Futbol a Catalunya, va ordenar un procés de depuració dels directius del club, per tal de crear una comissió gestora integrada per persones que fossin addictes al règim.

El 29 de juny de 1939, aquesta comissió gestora torna a obrir el camp de Les Corts amb un acte ple de discursos d’exaltació feixista on no va faltar la benedicció catòlica a un club que segons l’escriptor falangista, Ernesto Giménez Caballero, estava: “[...] *inducido por espíritus malignos empeñados en empañar, con una política turbia i separatista, las glorias alcanzadas en el terreno de juego por histórica entidad.*”¹⁴

13 Xavier Pujadas i Carles Santacana. *Història il·lustrada de l’esport a Catalunya (1931- 1975)* Vol. II, pàg. 144-165, Columna Edicions, sa, Barcelona, 1995

14 www.sapiensdigital.com

EL CAS DEL PRAT

El règim feixista també va passar comptes al Prat. L'objectiu era fer una neteja de tetes les persones que no eren favorables al *nou règim*. La depuració professional va ser l'instrument que el franquisme va triar per purgar els diferents funcionaris públics.

A principi de febrer de 1939 es va aprovar la *Ley de Responsabilidades políticas* i l'endemà la llei que fixa les normes per a la depuració de tots els funcionaris públics.

Al Prat, es va constituir la Comissió Gestora Municipal, integrada per militars i *gent d'ordre*. A l'abril de 1939, quan es dona per acabada la guerra, una de les primeres mesures que es van prendre fou la creació dels processos de depuració.

“Por unanimidad se acuerda hacer constar en acta el patriótico entusiasmo de la Corporación por el feliz término de la guerra con la victoria rotunda y total obtenida por nuestro glorioso ejército al que reitera una vez más el sentimiento de incondicional adhesión, así como al invicto Caudillo, bajo cuyas inspiraciones ha sabido conquistar este día de gloria para la Patria”.

230

Es diu que “[...] presentadas las declaraciones juradas suscritas por el personal empleado en este Ayuntamiento, procede con arreglo a lo dispuesto por la Superioridad, el nombramiento de juez para llevar a cabo la depuración de dicho personal siendo designado el Sr. Sallés para ejercer esta función.”¹⁵

La Comissió Gestora Municipal va nomenar un jutge instructor, persona destinada a fer un informe d'admissió o bé de formació d'expedient. S'encarregava de preparar els models d'interrogatoris, marcats segons les normatives, i d'anunciar, mitjançant pregó i edicte, l'objectiu de l'Ajuntament. També demanava la col·laboració de tot el veïnat.

En el cas del Prat “[...] ni una sola persona, ni tan siquiera un vecino de la localidad, ha dado señales de vida al suscrito efecto. Si la conducta de esos empleados fue realmente equívoca, si alguno actuó en forma que mereciese censura de mas o menos calibre, nadie parece haberlo visto o vivido. El mutismo, en todo caso, es completo.”¹⁶

15 AMEP, Llibre d'actes de la Comissió Gestora Municipal, any 1939-1940, 3 d'abril de 1939

16 AMEP, Depuracions del personal municipal, 14 d'agost de 1939. Exp.15-2

S'acorda per unanimitat aprovar l'informe del jutge Jaime Sallés, qui proposava la readmissió sense sanció de diferents funcionaris públics i la incoació d'expedients per aplicar sanció.¹⁷

Un cop presentat l'informe del jutge instructor, es feia un nou nomenament, que havia de recaure en un membre de l'Ajuntament, per escollir un nou jutge, que s'encarregaria de revisar tots els informes de l'anterior. Es demanava també que fes, com a primer tràmit, “[...] una nueva información pública por ocho días, al objeto de que, con referencia a los empleados comprendidos en el expediente, puedan producirse todos los elementos de cargo y descargo que sean del caso”,¹⁸ i que un cop donat per acabat aquest tràmit es fes un nou estudi de l'expedient, concretant per a cada funcionari la seva situació, i així poder tenir un cert coneixement de cadascun d'ells.

En el cas del Prat, es va decidir que el nou jutge instructor de l'expedient de revisió fos el vocal més jove de la Comissió Gestora. Jaume Casanovas fou l'escollit. Passats uns 15 dies, a causa d'un excés de feina, el jutge es va veure obligat a declinar el seu càrrec. La Comissió accepta la renúncia i nomena el següent vocal més jove després de l'actual dimissionari. De nou, no passaren més de 15 dies que aquest jutge dimití, també per problemes familiars i per un excés de feina. Es torna a nomenar la persona més jove de la Comissió, que a la reunió següent de la Comissió Gestora Municipal dimití per les mateixes causes.¹⁹ Al desembre de 1940 es torna a designar un nou jutge que actua com a secretari de l'assessor jurídic de la Corporació.²⁰

Resulta curiós que tots els jutges renunciessin el càrrec per excés de feina i això ens fa pensar que podria tractar-se d'una excusa. Els jutges no podien dur a terme la seva feina si no hi havia qui els informés i, en canvi, sabem que al Prat es van donar delacions en altres processos repressius.

17 AMEP, Llibre d'actes de la Comissió Gestora Municipal, any 1939-1940, 8 de maig de 1939

18 AMEP, Llibre d'actes de la Comissió Gestora Municipal, any 1939-1940. 17 de febrer de 1940

19 AMEP, Llibre d'actes de la Comissió Gestora Municipal, any 1939-1940. 4 i 18 de març i 3 i 17 d'abril de 1940

20 AMEP, Llibre d'actes de la Comissió Gestora Municipal, any 1940.1941. 2 de desembre de 1940

Tot l'entramat de la societat va patir la repressió i es vivia permanentment en un estat policial. El règim es va basar en un sistema fonamentat en el control dels ciutadans, on els mateixos companys, veïns o amics podien actuar com a jutges, qüestionant ideologies i determinades conductes. Tot això es traduïa en un clima d'opressió social i de por. Sense la col·laboració d'una part important de la població, els mecanismes repressius, en tots els aspectes, no haurien funcionat, sens dubte, com van funcionar.²¹

En els expedients de depuració, elaborats per la Comissió Gestora, no s'havia d'incloure cap càrrec de personal tècnic, perquè segons l'ordre de Governació de 24 de febrer de 1940, la depuració de tècnics s'havia de fer a través dels respectius col·legis. En el cas de l'arquitecte municipal, qui havia de fer la depuració era el Col·legi d'Arquitectes; en el del personal sanitari, era el Col·legi de Metges, i així en els altres casos.

232 Els informes que s'emetien, sovint fets sense cap rigor i a vegades basats en suposicions, presentaven un llenguatge molt significatiu: el terme "República" era moltes vegades inexistent. Quan es volia parlar del període republicà es feia referència a la *dominación rojo-separatista, los tiempos de la horda roja, la revolución...* L'enemic era considerat segons unes suposades idees polítiques, morals o religioses: *rojo, comunista, anticatòlico, ateo, no está casado por la Iglesia, agitador, de pésima conducta, malo, indeseable, conducta moral dudosa...* Per altra banda, la Guerra Civil representava la salvació dels pobles d'Espanya i la lluita contra els enemics de la Patria, i era anomenada com el *Glorioso Movimiento Nacional, la Gloriosa Cruzada, la Santa Causa, la Patria, la España Nacional, etc.*

Les persones que havien d'avaluar aquests expedients normalment eren persones considerades *homes de bé, d'ordre, de dretes, addictes al "Movimiento", de bons costums i bons catòlics.*

A la documentació consultada a l'Arxiu municipal, hi ha un total de 15 dones residents al Prat que van passar un procés de depuració: 7 eren mestres, 4 llevadores, 1 cuidadora de vies i obres, 1 treballadora de "Previsión Médica Nacional", 1 empleada de telèfons i 1 farmacèutica.

De totes elles, n'hi ha 13 que tenien una bona conducta i/o eren adep-tes al *Glorioso Movimiento Nacional*, i 2 amb una conducta immillorable.

²¹ Fabre Fornaguera, Jaume: "La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar." Tesi doctoral, 2002

■ Pepeta Pedrerol, mestra de les escoles nacional i les seves alumnes, anys 40

Els funcionaris

A partir de la llei 10 de febrer de 1939, al Prat, com a tot arreu, queda cessat, automàticament, sense dret a depuració, tot el personal eventual municipal i aquells que van ingressar després del 18 de juliol de 1936. Els que volien ser readmesos havien de presentar una declaració jurada que obriria el procés depuratiu.

A l'acta de la Comissió Gestora Municipal del 2 de setembre de 1940 s'acordava fer una revisió dels informes de depuració seguint les normes següents:

[...]

1ª Nueva declaración jurada de todos los empleados, con arreglo al modelo oficial con expedientes individuales.

2ª Exclusión de la depuración del arquitecto municipal y comprobación, si se estima pertinente, de lo declarado por el infraescrito letrado en este su informe en cuanto a su depuración profesional

3º *Comprobación de las nuevas declaraciones juradas, empezando por el personal que se considera más afecto al Glorioso Movimiento Nacional, y fallo de sus expedientes con admisión sin imposición de sanción, dándose ésta preferencia en cumplimiento de lo dispuesto en el artículo 3 de la ley de 10 de febrero último.*

4º *Comprobación después de las declaraciones del personal que se considera menos afecto a dicho Glorioso Movimiento Nacional y formación de expediente con redacción de pliego de cargos y vista a los interesados; y finalmente.*

5º *Fallo de este segundo grupo de expedientes que podrá ser también el derecho de admitido sin imposición de sanción, o bien imposición de sanción [...].*

Majoritàriament, les depuracions van afectar els homes. La incorporació de la dona al món laboral, i en concret a l'Administració pública, es va produir més tard. L'única empleada en plantilla era una llevadora (el seu cas es tractarà posteriorment en l'apartat de personal sanitari).

234 L'any 1942 hi havia una *empleada de oficinas* i una altra en el *departamento de abastecimientos*.²² En cap cas hi ha referència al fet que fossin depurades.

Segons un escrit de la Comissió Gestora Municipal que consta en els informes de Governació de 1939, l'empleada de telèfons, Maria Juval, [...] *“antes de iniciarse el Glorioso Movimiento Nacional, pertenecía a la E.R.C., observaba buena conducta, profesando las ideas católicas y actuando rectamente. Durante el movimiento, estaba afiliada a la U.G.T.; de buena conducta; posición económica correspondiente a su sueldo; con una actuación regular, Abandonó el servicio unos días antes de entrar nuestro Glorioso Ejército y no volvió hasta pasados cinco o seis días de la liberación”*.

Els Mestres

El sector que més va notar les depuracions va ser l'ensenyament. Els processos depuratius van agreujar la manca de professorat, tal com consta en les diferents actes on l'Ajuntament acorda emetre reiterades

22 AMEP, 14-16 Referit a funcionaris municipals, 1942

instàncies al Ministeri d'Educació per demanar més professionals i més escoles, sense obtenir cap resposta.

El Prat comptava amb l'actual escola Joan Maragall, rebatejada el 1939 amb el nom de *Grupo Escolar José Antonio*, que va ser inaugurada el curs 1935-1936. No fou fins a l'any 1962 que s'inaugura un altre grup escolar als terrenys del Fondo d'en Peixo, el projecte de la qual havia quedat paralitzat des de 1938. El 1940, el Prat no tenia places per a tots els nens i nenes, i el cens escolar ja sobrepassava la xifra de 1.200, per a una població total de 8.941 habitants.

Totes les mestres d'escoles nacionals van passar per una depuració. En el cas del Prat, de les nou docents que apareixen a la relació de mestres de 1937,²³ només dues es repetirien en el llistat de 1940,²⁴ la resta eren noms nous. No sabem si van ser depurades ni si els van imposar alguna sanció o, simplement, no es van presentar per ser readmeses.

La Comissió Depuradora del Magisteri era l'encarregada de fer les depuracions als mestres. Un cas peculiar va ser el de la mestra Josefa Pedrerol Viñas, de la qual hi ha informes contradictoris. Amb data 23 de març de 1939, la Comissió Gestora Municipal, basant-se en un informe de la Falange, diu que *"Josefa Pedrerol Viñas, maestra Nacional en esta, antes del Glorioso Movimiento Nacional Sindicalista salvador de España, pertenecia a Izquierda Republicana de Cataluña, sin cargos; de conducta regular; de actuación dudosa, y de ideas religiosas católicas. [...] Afiliada a fa U.G.T. sin cargos; de actuación roja. No es prudente considerarla como adicta al Glorioso Movimiento."*

235

Uns mesos després, la Comissió Gestora Municipal va emetre un informe favorable contradient els anteriors. La documentació posterior a aquest informe no consta a l'arxiu, únicament hi ha una notificació de la Comissió Depuradora del Magisteri on diu que s'adjunta un sobre tancat que conté el plec de càrrecs.²⁵

Altres mestres que també van ser depurades i que van ser considerades persones de bona conducta i religioses eren:

23 AMEP, 355-3, 7 de setembre de 1937

24 AMEP, 319-4, 28 de juny de 1940

25 AMEP, 319-3 Documentació referida als mestres, 17 d'octubre de 1939

■ Leonor Prevosti Casanovas

DOLORS CARCAVILLA BARRI
MARIA MARTÍ VALLS
LEONOR PREVOSTI CASANOVAS
MERCEDES ROLDÁN ESTALELLA
MERCEDES TORNER ÁLVAREZ
AMPARO SERRANO TERUEL

De totes elles, hi ha els informes de la Comissió Depuradora de Magisteri, però no ens consta la resolució.

Personal sanitari

Durant aquests anys, a la plantilla municipal només consta oficialment una sola dona, Isabel Sigalés Casugas, que era llevadora titular des de 1928. A l'acta de 17 de febrer de 1940 pren possessió del seu càrrec, juntament amb altres sanitaris que van ser depurats sense sanció per l'Autoritat Sanitària.²⁶ 237

Les altres tres llevadores, Maria Farré Casanovas, Ernestina Montané Audarell i Maria Penella Castelló, no eren personal funcionari i segons els seus informes no tenien cap vinculació política anterior al regim franquista.

Fuentsanta Noguera, empleada de *Previsión Médica Nacional*, va passar l'informe de manera positiva.

De l'única farmacèutica del poble, Teresa Bruguera Sabat, es deia que “[...] su única preocupación era el fiel desempeño de sus funciones de farmaceutica. Durante el período marxo-separatista sufrió algún registro y contribuyó con cuantos medios estuvieron a su alcance en pro del Glorioso Movimiento Nacional”²⁷

²⁶ AMEP, Llibre d'actes de la Comissió Gestora Municipal, any 1939-1940, 17 de febrer de 1940

²⁷ AMEP, 359-2 Governació, 4 de març de 1941

Classes passives

No només els empleats en actiu van ser depurats, la legislació també va afectar les classes passives. En un escrit, amb data 31 de juny de 1939, es fa referència a la pensió que cobrava una vídua d'un ferroviari "*para poder cumplimentar las disposiciones sobre depuración de pensionistas de la Compañía de Ferrocarriles MZA, que solicita la rehabilitación de pensión, ruego a VS. se sirva informarme sobre antecedentes político-sociales, en relación con el Glorioso Movimiento, referente a...*".²⁸ Coneixem el cas de la vídua d'un agutzil de l'Ajuntament, que també va reclamar cobrar la pensió que li estaven pagant.²⁹

28 GÓMEZ INGLADA, Marga "Mujeres y postguerra en el Prat de Llobregat: las transformaciones de una sociedad agraria" a *Las mujeres y la Guerra Civil Española*. Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer, Salamanca, octubre 1989

29 AMEP, Instàncies d'antics empleats en sol·licitud de reingrés 1939-1940

D'IGUALS A INFERIORS LA VIDA QUOTIDIANA DE LES DONES DEL PRAT SOTA EL FRANQUISME

I MARGA GÓMEZ INGLADA

239

La II República havia obert noves expectatives per a les dones que, després de la Constitució de 1931 i de l'Estatut de Catalunya del 1932, quedaven en una situació d'igualtat legal amb els homes.

A l'article segon de les disposicions generals de la Constitució ja s'establia aquesta igualtat de tots els espanyols davant la llei, sense fer cap distinció de sexe. En el títol III, de drets i deures, l'article 25 determina que *“no podran ser fonament de privilegi jurídic la naturalesa, la filiació, el sexe, la classe social, la riquesa, les idees polítiques ni les creences religioses”*. Novament, el màxim text legal de l'Estat insistia en la igualtat davant la llei de dones i homes.

La República reconeixia i atorgava el dret de vot a les dones espanyoles per primer cop a la seva història.¹ La Constitució establia el sufragi universal per als més grans de vint-i-tres anys.

1 El primer país a concedir el vot a les dones va ser Nova Zelanda, l'any 1893. El va seguir Austràlia, que ho va fer el 1901, amb restricció, i el 1902 en les mateixes condicions que els homes

La situació de la dona respecte a la família també va experimentar una gran millora amb el nou text legal. L'article 43 especificava que *“La família està sota la salvaguarda especial de l'Estat. El matrimoni es fonamenta en la igualtat de drets per a ambdós sexes, i podrà ser dissolt per mutu acord o a petició de qualsevol dels cònjuges, amb al·legació en aquest cas de justa causa”*. D'aquesta manera quedava reconegut i legislat el dret a la dissolució legal del matrimoni.

En el mateix article 43 es recull l'obligació dels pares de vetllar pels fills. També igualava els drets dels fills naturals amb els dels nascuts dintre del matrimoni i l'obligació dels pares vers ells. Per tal de garantir aquestes obligacions i per protegir els fills nascuts fora del matrimoni, la Constitució establí la futura regulació civil de la investigació de la paternitat. El divorci quedà definitivament regulat amb la llei d'1 de març de 1932.

La Generalitat de Catalunya despenalitzava l'avortament mitjançant el decret de 25 de desembre de 1936. El decret preveia la interrupció voluntària de l'embaràs per raons terapèutiques i personals. Amb aquesta legislació es pretenia evitar els embarassos no desitjats, però, sobretot, posar fi a les pràctiques clandestines sense control sanitari ni higiènic i que provocaven una elevada mortalitat entre les dones. Les dificultats del moment, en plena guerra, l'escassa difusió del decret, el rebuig de bona part de la classe mèdica i la pervivència dels tabús socials van fer que el decret tingués una escassa aplicació. Amb tot, no deixava de ser un pas legislatiu molt important.

Per aconseguir la igualtat real de les dones, l'Estat es comprometia a assegurar les condicions per a una existència digna, tot regulant el seu treball i protegint la maternitat. Pel que fa a l'educació, un altre dels puntals per a la dona, s'estableix l'escola unificada, la laïcitat i els ajuts econòmics.

D'aquesta manera es pot determinar com bona part de la legislació civil de la República anava encaminada a aconseguir la igualtat real entre homes i dones. Només així es pot entendre que dones com M. Pepa Colomer poguessin desenvolupar les seves inquietuds en un pla d'igualtat respecte als seus companys homes. Colomer va ser la primera dona pilot de l'Estat espanyol amb un títol oficial i va ser companya i amiga d'una altra pionera, Dolors Vives, la segona catalana a aconseguir titulació. M. Pepa Colomer va tenir importants vincles afectius amb el Prat, que

anaven més enllà de l'ús de l'aeròdrom Canudas. Ella va ser instructora de vol de l'escola, va fer nombrosos vols comercials i va participar activament durant la guerra en tasques de suport als soldats que combatien al front. Juntament amb el seu marit, Josep M. Carreras, es va exiliar a Anglaterra i només tornava a Catalunya per visitar familiars i amics, entre ells els Monés i els Fornés del Prat.

D'altra banda, la dona pratenca havia iniciat una tímida obertura a determinats àmbits fins aleshores tinguts com a exclusivament masculins. En aquest sentit, trobem algunes dones a les juntes directives d'entitats culturals locals, en especial a les de caire més obrerista, com l'Ateneo Libertario o Los Amigos de México. També, durant la guerra, per primer cop, una dona arribà al consistori. Va ser Josefa Navarro Arroyo, regidora del PSUC, amb la renovació del consistori del 17 de setembre de 1938.

Durant la Guerra Civil, la dona va tenir un paper actiu com mai abans l'havia tingut. Ultra la imatge de la miliciana que combat al front, colze a colze amb els companys, utilitzada també com a imatge propagandista, les dones van desenvolupar tasques tradicionalment masculines a la rereguarda. Les autoritats republicanes propiciaven aquesta imatge, que era més ben vista a l'exterior que la de les milicianes. Com escriu Giovanni C. Cattini:

241

“La domesticitat era ara utilitzada en defensa de la República: eren les mares combatents, les heroïnes de la rereguarda, les encarregades de constituir un model per a totes les dones republicanes. Sense que en discutissin obertament les raons, les mateixes revistes femenines defensaven que el millor lloc de la dona era la rereguarda, argumentant la incapacitat militar i la millor predisposició per a un treball allunyat del front”.²

Les dones van ocupar els llocs de treball que els homes deixaven per anar al front i que calia continuar mantenint per no trencar el funcionament diari de pobles i ciutats, i per produir material per als combatents republicans. Això, sense oblidar que una bona part d'elles va haver d'assumir el paper de cap de família, que fins aleshores els havia estat negat.

² Cattini, Giovanni C. “La dona entre la guerra i la revolució. L'ocupació de l'espai públic i la superació de les restriccions de gènere tradicionals” a *Breu història de la Guerra Civil a Catalunya*. Barcelona, edicions 62, 2005. Pàg. 329

LA LEGISLACIÓ FRANQUISTA

La derrota republicana va posar fi als somnis d'igualtat de les dones. Amb la nova legislació amb què es va bastir el nou règim, quedava anul·lat el corpus legal que havia regit durant la República. Moltes de les noves lleis s'havien dictat i aplicat en el territori que controlava el govern de Burgos i, a mesura que avançaven les seves victòries, s'anaven imposant arreu.

L'1 d'abril, el darrer comunicat de guerra feia extensiva al conjunt del territori una legislació que, en el cas de les dones, els treia tots els guanys polítics, socials i econòmics que les havien portat a un marc d'igualtat, si més no, teòric, respecte als homes i les tornava a una nova etapa de submissió als mascles, pares, marits, germans o tutors. Les lleis es van aplicar amb caràcter retroactiu, cosa que va provocar gravíssimes situacions personals i familiars.

242 Si bé les dones van quedar en una situació d'inferioritat legal, equiparable a la dels menors d'edat, no era així pel que feia a l'aplicació de les mesures repressives. Davant dels tribunals creats per a la repressió, com ja hem pogut veure, homes i dones eren jutjats de la mateixa manera. Si hi ha menys dones represaliades que homes, la raó no cal buscar-la en una tolerància de les noves autoritats franquistes, sinó en el fet que, com altres vegades, la igualtat real costa més d'assolir que la legal i les dones tot just havien començat a sentir-se lliures i amb poder de decisió propi i s'havien iniciat tímidament a l'esfera pública, política o sindical. Amb tot, moltes dones van ser sotmeses a càstigs públics humiliants. Al Prat, a algunes dones, els van tallar el cabell al zero i les van obligar a prendre oli de ricí. Després, els van donar una escombra i els van fer escombrar tots els carrers del poble. Mentre escombraven, el purgant feia efecte, però no podien deixar d'escombrar. Elles ploraven per la humiliació i la vergonya a què van ser sotmeses.

La legislació de l'Estat franquista, a partir de la llei de 8 de maig de 1939, anul·lava tota la legislació, de qualsevol condició, dictada per elements no addictes al Movimiento a partir del 18 de juliol de 1936. A la pràctica, per a les dones, va representar la pèrdua de tots els guanys

■ Commemoració de l'ocupació del Prat del 25 de gener

aconseguits. Per descomptat, es va prohibir l'avortament i es va criminalitzar la seva pràctica. Es van suprimir totes les referències a la contracepció i a la prevenció d'embarassos no desitjats. La llei per a la *"Protección de la Natalidad, contra el aborto y contra la propaganda anticonceptiva"* prohibia qualsevol interrupció de l'embaras, fins i tot en els casos en què es posava en perill la vida de la mare per tractar-se d'embarassos extrauterins, inviablés medicament i altament perillosos per a l'embarassada. En definitiva, les dones van tornar a perdre el dret a decidir sobre el propi cos.

La legislació franquista tornava a establir el delictes d'adulteri per a les dones i era tolerant, amb penes gairebé ridícules, per als marits ofesos que exercien la violència contra les dones o els amants com a venjança.

La derogació, amb efectes retroactius, de la llei de divorci va tenir més conseqüències. Durant la guerra, tots els matrimonis eren civils i, amb la nova legislació, totes les parelles que s'havien casat amb posterioritat al 18 de juliol de 1936 van haver de passar per l'església a validar la seva unió. Al Prat, amb el temple parroquial destruït, els oficis religiosos te-

nien lloc al cinema Moderno, expropiat als seus propietaris. Aquest nou matrimoni s'havia de celebrar si no es volia estar en una situació il·legal d'amistançament i deixar els fills en la condició d'il·legítims.

Pitjor ho tenien els que acollint-se a la llei del divorci havien refet legalment la seva vida amb una altra parella. De cop, es van tornar a trobar casats amb una persona a la qual ja no els unia cap vincle sentimental i que, potser, també havia formalitzat una altra unió. Evidentment, els fills de les persones divorciades que havien refet la seva vida amb una altra parella passaven a la condició d'il·legítims. Aquests nous matrimonis no es van poder legalitzar de cap manera i només la defunció de la parella anterior, amb la condició de vidu o vídua guanyada, podia permetre un altre matrimoni. Moltes parelles es van atrevir a continuar juntes, malgrat anar contra les lleis del règim, però a l'hora de tenir prestacions econòmiques de l'Estat, com ara pensions de viduïtat, o herències, els beneficiaris eren les parelles del primer matrimoni i els fills que haguessin tingut, cosa que deixava el company o la companya de molts anys i els seus fills totalment desprotegits i sense dret a reclamar res.

244

Des del punt de vista econòmic, la dona tornava a dependre del pare o del marit. L'advocada Magda Oranich ho explicava: *“L'esposa no tindrà ni tan sols la possibilitat d'administrar els seus propis béns. Si el marit li permet de treballar, el seu sou passarà, íntegre, a formar part de la comunitat de (ganancials) del matrimoni administrada sempre per l'espos. No podrà fer res sense la seva llicència marital, que li serà necessària pera gairebé tots els actes de la seva vida. Per acceptar herències, àdhuc la dels seus propis pares, per obrir un compte corrent, per comprar qualsevol cosa...”*³

La dona catalana, gràcies al règim de separació de béns, gaudia d'una major independència econòmica que la resta de dones de l'Estat, i podia efectuar actuacions en matèria patrimonial sense necessitar de l'autorització del marit.

3 Oranich, Magda. “L'Estat franquista i la dona. Crònica d'una injustícia”. *L'Avenç*, juliol-agost 1977, núm. 4, pàg. 46

EL TREBALL

Tradicionalment, la dona pratenca feia feines agrícoles tot i la lenta incorporació a les indústries implantades recentment. Compaginava les tasques domèstiques amb unes hores de treball al camp però, en no tenir una jornada laboral plena, no figurava inscrita en els censos obrers ni era tinguda en compte a les oficines de col·locació que els sindicats obrers Controlaven des del 1936. D'altra banda, les dones pageses que vivien a les masies contribuïen activament a l'economia domèstica, però no disposaven de cap ingrés propi i es veïen obligades a dependre econòmicament del cap de família.

Després de la guerra, la situació es va veure agreujada per les dificultats econòmiques de les famílies, moltes de les quals estaven trencades a causa de l'exili o la repressió, i per la manca d'aprovisionaments després de tants mesos de guerra. Moltes dones van haver de suplir el treball dels pares o dels marits per tirar endavant la família. Sense formació i sense experiència, i marcades com a roges, moltes van haver d'espavilar-se com van poder, fent feines al camp o netejant cases.

A la indústria, les que no tenien un vincle directe amb represaliats van poder trobar feina, perquè la guerra havia provocat una important falta de mà d'obra que es va suplir, temporalment, amb dones. Aquesta realitat contrastava amb la imatge de dona dedicada a la llar i a la família que el règim volia imposar. En aquest sentit el "Fuero del trabajo" (9 de març de 1939) prohibia el treball nocturn de les dones i dels infants, en un pretès paternalisme que igualava davant la llei, com si es tractés de protegir el mateix, dones i infants, o dit d'una altra manera, dones i menors d'edat. A més, en el mateix article del Fuero es deia que l'Estat "liberará a la mujer casada del taller y de la fábrica".

En aquest mateix sentit, una ordre de 26 de març de 1946 privava del plus familiar les famílies en què la dona treballés.

Amb tot, no hi havia cap llei que prohibís el treball dels infants, i molta canalla de la postguerra treballava en tot allò que podia. Amb vuit o nou anys, la Conxita Lirón ja acompanyava la seva mare a treballar l'arròs i això li va provocar importants problemes respiratoris. Les nenes feien de minyones a les cases i això volia dir fer de tot, sobretot a les cases

de pagès. La Conxita Lirón recorda com amb onze anys feia tota mena de treballs domèstics. Fregava el terra amb un raspall gruixut amb sal-fumant rebaixat amb aigua i respirava directament els gasos tòxics que desprenia. La seva germana Anna era tan petita que en una de les cases on va treballar, li van posar un banc perquè arribés a la pica per fregar els plats. Els nois solien treballar al camp, fent tota mena de feines.

Quan l'arribada de nous emigrants al Prat va compensar els buits demogràfics, el treball de les dones ja no era necessari, fora de determinades feines assimilades tradicionalment a les dones: oficinistes, telefonistes, etc. Aquest fet no era només local i la legislació franquista posa cada cop més traves al treball de les dones.

Una d'aquestes mesures era l'obligatorietat de deixar el lloc de treball en contraure matrimoni. En els contractes de treball que La Seda feia signar a les seves treballadores hi havia una clàusula addicional que especificava aquest punt. Aquest és el cas de Maria García Costa, que va treballar a La Seda des de 1950 fins al 1960, l'any en què es va casar i en què, per tant, va plegar forçosament de la fàbrica. La clàusula deia:

246

■ Treballadores de la secció de manipulació de cons de la fàbrica de La Seda, l'any 1949

“La firmante del presente contrato queda enterada que con arreglo a las normas que se establecen en el apartado 5º del artículo nº 83 de la Orden de 23-5-50, en caso de contraer matrimonio causará automáticamente baja en la Empresa por excedencia forzosa, percibiendo una dote según lo previsto en dicha orden”. En el cas de La Seda, aquesta indemnització, anomenada subsidi de nupcialitat, era l'equivalent a dues mensualitats de la treballadora.

L'Anna i la Conxita Lirón van aconseguir treballar a La Seda. Per a les dues, després de tantes feines mal pagades, tenir un sou fix era un gran descans. La Conxita ja havia treballat un temps a La Papelera, però va tenir la sort de poder canviar a La Seda, que pagava millor. A les dues, però, les van obligar a plegar l'any 1956 quan es van casar.

Per culpa d'això, a l'Anna, li van faltar uns mesos de cotització per tenir de gran el dret a la pensió de jubilació. Després de casades, van continuar treballant i van estar a *l'embarc*, preparant les verdures que havien d'anar a França. Recorden aquella feina com una de les més dures que van fer, perquè a ple hivern passaven molt de fred i els enciams venien tots glaçats.

247

LA NOVA MORAL

El règim franquista imposà un nou ordre moral, estricte, que abastava des de l'esfera pública a la privada. Com es recollia en els llibres escolars d'aquells anys, la família era considerada com *“la primera i más fundamental de las unidades de convivencia”*. Els mateixos llibres dividien les famílies en completes, si el matrimoni tenia fills, i incompletes, si només el formava la parella.

La família era el puntal de la societat i la finalitat del matrimoni era la procreació; en conseqüència, el règim creà la Caja Nacional de Subsidios Familiares, que atorgà préstecs per a la nupcialitat i premis a la natalitat. La premsa de l'època, diaris, ràdios i el NODO recollien els guanyadors del premi a les famílies més nombroses, una imatge que es repetia any rere any.

Per protegir la família, l'Estat franquista va dictar lleis que penalitzaven els anomenats delictes sexuals, a més de tetes les altres lleis

que, com ja hem vist, repercutien amb especial duresa sobre les dones: l'avortament, la propaganda contraceptiva, l'adulteri, etc.

La prostitució, paradoxalment, si tenim en compte aquests precedents, no va ser declarada il·legal fins a l'any 1956.

Durant els anys més difícils del franquisme van proliferar els establiments de prostitució i els meublés, freqüentats per homes de tota condició econòmica i social. Per a moltes dones, sense altra possibilitat laboral, la prostitució era l'única solució per sortir de la misèria i, en molts casos, per tirar endavant la família.

Al Prat, el prostíbul més conegut era cal Saboia. Era una casa de pagès de planta baixa, situada tocant al riu, entre l'avinguda Josep Anselm Clavé i el carrer d'Ignasi Iglesias. A l'entrada hi havia un gran taulell i tauletes per seure els clients. Les noies que hi treballaven no eren del Prat, perquè l'escàndol hauria estat massa gran per a una comunitat petita com la pratenc, però sí que ho era la clientela.

248 El Bar Saboia existia com a centre de prostitució autoritzat des del 1931 i al llarg de la seva existència, va passar per diferents situacions. Durant la guerra, i en especial per les pressions dels anarquistes que s'oposaven radicalment a la prostitució, el local va ser clausurat. Acabada la guerra va tornar a obrir i va seguir actiu, malgrat les pressions dels grups catòlics, com els Pares de Família, fins a la prohibició oficial de l'any 1956. Amb tot, hi ha testimonis documentals que encara va subsistir un temps emmascarant l'activitat que s'hi feia.

Les autoritats sanitàries tenien clars tots els mals que ocasionava el sexe. Per això en unes instruccions sobre malalties venèries, després de descriure les seves terribles conseqüències, conclouien:

*“Es evidente que para prevenir las enfermedades venéreas lo mejor sería practicar la continencia sexual hasta el momento del matrimonio. En todo caso, hay que evitar todo contacto sexual con mujeres fáciles, ya que, en principio, puede considerarse que toda relación sexual fuera del matrimonio entraña un peligro de contagio”.*⁴

4 AMEP. Sanitat Informes-ordres. Circular del 12 de maig de 1941

Aquest escrit està fet en clau masculina: les dones són la causa del contagi, mai les víctimes, i, per descomptat, no preveu la possibilitat que homes casats encomanin la malaltia a les seves esposes. L'Ajuntament en va enviar una còpia a les fàbriques locals, perquè aquestes recomanacions fossin tingudes en compte pels obrers que, segons la mentalitat de l'època, tenien més temptacions.

Les autoritats no abaixaven la guàrdia en el control permanent de la moralitat, en especial durant els mesos d'estiu, quan hi havia el perill que la calor fes relaxar les formes correctes.

La temporada de bany era un perill afegit i el Govern Civil de Barcelona reiterava, any rere any, les ordres a l'Ajuntament del Prat, perquè extremés les mesures de control. Serveixin d'exemple les ordres de l'estiu de 1949:

“Por orden de la superioridad, y a fin de evitar las manifestaciones de inmoralidad que, en detrimento de la cultura y buenas costumbres, se vienen observando en las playas y lugares concurridos, durante la estación veraniega, se prescribe lo siguiente:

PRIMERO.– El traje de baño ha de cubrir pecho, espalda y costados, llevando falda el traje femenino, y amplio pantalón de deporte, el masculino.

SEGUNDO.– Se prohíbe terminantemente el traje de baño confeccionado en dos piezas.

TERCERO.– Igualmente se prohíbe llevando puesto el traje de baño, hacer excursiones en cualquier clase de embarcaciones o coche, asistir a bailes, permanecer en bares y restaurantes y paseos por las calles de la localidad.

CUARTO.– Ha de evitarse a toda costa, el hecho bochornoso de que hombres y mujeres se vistan en la playa.

Para llevar a cabo el cumplimiento de lo anteriormente expuesto, esa Alcaldía deberá servirse de la Guardia Urbana, que prestará el correspondiente servicio de vigilancia, pudiendo dicho cuerpo reclamar el auxilio de la Guardia Civil, cuando las circunstancias aconsejaren recurrir a tales extremos”.⁵

249

5 AMEP. Moralitat Ordre del Govern Civil de la Província de Barcelona del 9 d'agost de 1949

■ Dona cosint, anys 50

LA DONA I LA SECCIÓN FEMENINA

El Règim, d'acord amb la jerarquia eclesiàstica, va articular una xarxa de domini sobre la població femenina, encaminada a vetllar pels bons costums i per la moralitat de la població.

La Falange Española, fundada per José Antonio Primo de Rivera l'any 1933, un partit d'ideologia feixista, es va convertir durant molts anys en un dels puntals del regim de Franco. La Sección Femenina, dirigida per la seva germana Pilar Primo de Rivera, era la branca femenina del partit i va ser l'encarregada del control politicosocial de la dona sota el nou règim.

Sota la direcció de la Sección Femenina, es va implantar el Servicio Social, creat durant la guerra pel govern de Burgos i reorganitzat el 31 de maig de 1940. Durant sis mesos, les dones –amb l'excepció de les casades, les vídues amb fills, les monges i les òrfenes de *Caídos*–, havien de fer una prestació a la patria que venia a ser l'equivalent femení de la mili dels nois.

La formació consistia en una instrucció teòrica, sobre qüestions domèstiques i els principis del Movimiento i de la Falange, i una part pràctica en forma de treball en algun centre relacionat amb la infància o la beneficència.

En teoria, el Servei no era obligatori, però era imprescindible per a múltiples facetes de la vida quotidiana, com ara obtenir un títol acadèmic, treure el passaport o el carnet de conduir, etc.

Tot el sistema anava encaminat a l'exaltació dels valors de la dona en el si de la família i a l'exaltació de la maternitat. La dona, que havia de retre obediència al marit, tenia com a missió fonamental la reproducció, per descomptat, només tolerada dins de la institució familiar. El plaer era un concepte tabú i el sexe només s'entén amb aquesta finalitat reproductiva i com a deure de la dona vers el marit.

La dona havia de tenir en tot moment una imatge cuidada i molt femenina. La idealització de la feminitat s'accentuava a través d'un discurs antifeminista, sumís i d'inferioritat. Per contra, s'exaltaven personatges històrics com Agustina d'Aragó, Isabel la Catòlica o Santa Teresa de Jesús, totalment manipulats i tergiversats com a model del nacionalcatolicisme imperant.

251

El Prat comptà des del 1950 amb una publicació periòdica pròpia, *Prat, portavoz de la vida local*. Aquesta publicació tenia espais dedicats a les dones, presidits, però, per un masclisme d'allò més ranci i per comentaris ofensius que es van mantenir al llarg dels anys en que s'edita. Aquí en teniu dos exemples, dels molts que es poden trobar. En el primer número es podia llegir:

*“Debes tener también buenos modales. Hay mujeres que para dirigirse a su esposo emplean un tono y un lenguaje que no osarían emplear para dirigirse a un lacayo”.*⁶

Dos anys més tard, les coses no havien millorat, més aviat semblava que empitjoraven:

⁶ *Prat, Portavoz de la vida local*. Núm. 1, 1 de gener de 1950

■ Entronització de la Mare de Déu del grup escolar Joan Maragall, al seu pas pel carrer Ferran Puig, anys 50

252

“¿Iban nuestras abuelas tan descocadas como las ‘jóvenes’ cuarentonas de hoy? Los domingos, especialmente, y dentro de ellos por la tarde, el espectáculo tiene algo de babilónico. No es necesario llegar hasta la playa para ver y admirar (?) mamás de espaldas de color de langosta asada (algó así escribía no ha mucho nuestro admirado Josep Pla), adiposas porciones de carne alicaídas y bamboleantes, sudorosas y polvorientas piernas... ¿para que seguir? ‘Todos lo estamos viendo’.”⁷

LES DIFICULTATS D’ALIMENTACIÓ, LA BENEFICÈNCIA I L’ESTRAPERLO

Durant el temps que durà la guerra, en especial a partir del desembre de 1936, van començar a escassejar molts productes de primera necessitat. En els darrers mesos, a la zona republicana, a molts pobles i ciutats, en especial

⁷ Prat, *Portavoz de la vida local*. Any III, núm. 10, 16 d'agost de 1952

a Barcelona, es va saber que era la fam. El final de la guerra, a part de les almoines en forma de pa i altres productes que repartien els soldats, no va significar cap millora pel que feia als proveïments i a la subsistència diària.

Així, un dels problemes més greus a que va haver de fer front la població del Prat, com a tants d'altres llocs, era la dificultat per aconseguir productes de primera necessitat. A la manca de recursos econòmics, calia afegir-hi les quotes i racionaments a que van ser sotmesos productes tan bàsics com el pa, la llet, la carn, etc. En alguns casos, els problemes venien donats per l'escassetat de la producció, però en molts d'altres derivaven de les traves legals establertes per al seu control.

Aquestes traves impedièn la lliure venda, però, per contra, afavorien el mercat negre. El tabac era un dels productes amb què es feia més comerç il·legal. Tots els productes bàsics estaven racionats: el pa, l'arròs, l'oli, el sabó, etc. i, per descomptat, la carn de porc, l'única que veien, i les arengades. Quan arribava un producte, es feien llargues cues, perquè encara que tinguessis els cupons, si s'acabava, et quedaves sense.

L'Estat franquista, amb una voluntat clarament propagandista, va crear organismes i institucions, com ara l'Auxilio Social o les Juntas Provinciales de Beneficencia, destinats a cobrir les necessitats elementals de la població més necessitada. Aquests organismes no disposaven d'una dotació econòmica per dur a terme les tasques que els eren assignades. Els seus ingressos procedien de les aportacions obligatòries de tots els ciutadans.

En aquest sentit, es va crear el *Día sin Postre i el Día del Plato Único*, que consistien a lliurar els diners equivalents a les postres d'un dia i al segon plat d'un àpat. Tot i que la filosofia d'aquestes accions feia incidència en la voluntat d'ajudar els necessitats –molts d'ells com a conseqüència de la guerra–, a la pràctica es va convertir en una aportació econòmica regulada i obligatòria, i se sancionava els infractors. Venia a ser, per tant, una mena d'impost afegit als que ja hi havia i que repercutia negativament en la difícil situació econòmica de bona part de la població. A més, no deixava de ser profundament sarcàstic parlar de privar-se de les postres o de no menjar un segon plat quan, per a moltes famílies, això, tan una cosa com l'altra, era un luxe impossible d'abastar.

Al Prat, com a tot arreu, la recaptació la feia l'Ajuntament i els diners s'enviaven a la Junta Provincial de Beneficència de Barcelona. El control del

compliment es feia a les cases particulars i als establiments públics. Al Prat s'aplicà a les fondes i cases de menjars des del 1939. Pel que fa a les famílies, les aportacions econòmiques es fixaven a partir d'unes fitxes referides al camp de família en les que, en forma de declaració jurada, es recollien les dades econòmiques per tal d'establir la quantitat que calia pagar.

A partir del 1950, al Prat se celebraran els populars *Homenajes a la Velleja*, en els quals la dona tindrà un paper simbòlic molt important. Els actes els organitzava la *Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros*, amb la col·laboració de l'Ajuntament, entitats diverses i particulars. Era una forma de beneficència encoberta en una època en que la vellesa estava desatesa per les institucions públiques. L'homenatge anava adreçat a les persones més grans de 79 anys, generalment vídues, amb escassos recursos econòmics. El dia de la festa, acompanyats d'una padrina, assistien a missa i presenciaven diversos espectacles. Com a complement dels actes, l'entitat bancària els lliurava una llibreta d'estalvis amb una petita aportació econòmica.

254 L'Encarna Cabrera, com tants d'altres nens i nenes de la postguerra, recorda la seva experiència i les dificultats que la seva família va passar. La mare i l'avi treballaven tot el dia al camp. Al matí, ella i els seus dos germans més petits, un noi i una noia, menjaven el pa moreno que els corresponia del racionament i ja no hi havia res més. Per això, anaven a dinar al menjador que l'Auxilio Social tenia en un local entre l'espardenyeria del Sr. Aragó i el bar Piculín. El menjar el servien unes noies de famílies benestants que anaven vestides amb una bata i un davantal blancs. Abans de servir-los el menjar, els feien resar, i aquelles noies s'estranyaven de les maneres i de la gana que tenien els nens! L'Encarna recorda com la base de tots els menjars que els donaven era el moniato, que deixava sempre el mateix regust dolç a qualsevol plat. Va arribar a avorrir tant aquell sabor, que mai més n'ha pogut tornar a menjar. La Conxita i l'Anna Lirón també anaven als menjadors, però un dia, en un plat de bròquil amb mongetes, hi van trobar una eruga tan grossa que ja no hi van tornar més i això que elles no eren gens primmirades. El menjar que repartien el portaven els pagesos i sempre que n'hi havia, els donaven una peça de fruita del temps. De vegades, a La Seda repartien galetes i un got de llet a la canalla.

■ Homenatge a la vellesa, les padrines amb les àvies, al seu pas pel carrer Ferran Puig.
Es poden veure les banderes espanyoles penjades als balcons.

La mare de l'Encarna anava cada dia a una casa del carrer Frederic Soler on hi havia les destinadores, les dones a qui els pagesos encarregaven la selecció de les jornaleres que havien de treballar aquell dia. Si tenies sort o, el que era el mateix, si els queies bé, la destinadora t'enviava a un bon camp i si no, et feia anar a un dels més allunyats i dolents. Això era molt important, per moltes coses i perquè les treballadores menjaven al camp. Els pagesos els deixaven agafar tot el que podien menjar aquell dia. No es podien emportar res cru a casa, però sí el que havia sobrat, ja cuit, del dinar: patates, carxofes, pastanagues, etc. Elles omplien el tupí, una mena d'olla allargada amb tapa, tant com podien, perquè sobrés la major quantitat possible de menjar, perquè allò seria el que tindrien a casa per sopar.

Per a la supervivència diària de la família, la canalla era molt important. La gana espavila i els nens del Prat n'eren molt, d'espavilats. A les cansaladeries, cada tarda, preparaven les botifarres, que bullien en unes olles molt grans. De vegades se'n rebentava alguna i ja no es podia aprofitar. El que quedava a l'olla després de la cocció, el rebufat, ho anaven a buscar els petits amb la lletera. Després de fer la cua, la satisfacció era poder menjar aquella mica de *carn*, si més no en tenia el gust, barrejada amb farinetes de blat de moro o de qualsevol altra manera.

256

Una altra dificultat era aconseguir alguna cosa per encendre el foc i poder escalfar el poc menjar que hi havia, i aprofitar aquella mica d'escalfor per protegir-se del fred de l'hivern. Molta canalla d'aquells anys tenia les mans plenes de cremades. Se les feien quan anaven prop del riu a buscar, amb la seva galleda de zenc, carbó per al fogonet de casa. Cada tarda sortien de La Papelera vagonetes plenes del carbó que treien dels forns quan els netejaven. L'abocaven fent piles, sobre les quals es llançaven nens i nenes per recollir els trossos millors. El carbó era calent, però no es podia perdre el temps perquè no se t'avancés un altre. Les germanes Lirón anaven a la platja a recollir les canyes i els palets que arrossegava l'aigua. Si algun cop trobaven una branca d'arbre era festa grossa.

Les autoritats sanitàries, tot i que amb molta discreció, per tal d'evitar l'alarma social, però també per l'efecte contraproductent per a la seva imatge, advertien les autoritats locals del perill d'epidèmies. Molta d'aquella

canalla que anava creixent durant els primers anys de la postguerra, mal alimentats i sense medicació adequada van ser les víctimes de la tuberculosi. L'Encarna Cabrera recorda amb dolor els molts companys i companyes que va perdre per culpa de la malaltia.

Les autoritats es veien obligades a prendre mesures:

*“En el parte semanal de esta localidad se señala algún caso de fiebre tifoidea por lo que procede envíe a esta Jefatura una persona para recoger vacuna antitífica y fichas epidemiológicas de la citada enfermedad, al objeto de practicar la vacunación con carácter de obligatoriedad en todas las personas convivientes y en relación con los enfermos”.*⁸

Una de les possibles sortides de la misèria absoluta era l'estraperlo. Molta gent del Prat hi va haver de recórrer per poder posar un plat a taula. Com hem pogut veure a l'apartat sobre les presons, el petit estraperlista era, generalment, una dona sobre la qual havia recaigut una bona part de la responsabilitat de portar la família. Sense formació i sense altres recursos, solien compaginar les feines esporàdiques al camp o els treballs de neteja en cases particulars amb la distribució il·legal de productes de primera necessitat, que escassejaven i que estaven sotmesos al racionament. Són nombrosos els casos que hem pogut conèixer, però els dramàtics fets que van envoltar la vida d'Antònia López, coneguda com *Antònia l'estraperlista*, fan que la seva història tingui un interès especial.

257

Filla d'una família ben situada de Lorca, es va casar després de ser *raptada* –una tradició popular a molts pobles del sud– pel seu futur marit. Amb ell, es va instal·lar al Prat i van fundar una família. El marit va trobar feina a La Papelera, però estava delicat d'un pulmó i no sempre podia treballar. L'Antònia va tenir molts fills, alguns de bessons (fet que va contribuir a minar la seva salut), però només en van sobreviure cinc.

Acabada la guerra, es va haver d'espavilar i tirar endavant la família sense gaire ajut del marit. L'Antònia tenia unes determinades porteries de Barcelona on portava els productes, després eren els porters els que s'encarregaven de fer les vendes al veïnat. L'Antònia només feia la dis-

⁸ AMEP Prevenció. Ordre de la Jefatura Provincial de Barcelona de 25 d'agost de 1945

■ Antònia López amb 18 anys

■ Antònia López amb el seu marit, Javier Lirón, i els seus fills

tribució, tot i que també venia algunes coses a casa seva. Generalment, l'estraperlo el feia amb menjar que a Barcelona era molt ben rebut: mongetes, arròs, tramussos, farina, etc.

De vegades, anava a Vilanova o a Reus amb tren i portava, sobretot, arròs i oli. L'Antònia era molt coneguda i quan altres estraperlistes d'altres pobles sabien que ella era al tren, buscaven el seu vagó, perquè es passava el viatge cantant i explicant acudits. A les estacions, el personal també estava *compinxat* amb les estraperlistes i, a canvi d'algun producte, feien els ulls grossos, les avisaven si hi havia guardes i, fins i tot, els guardaven algun paquet.

L'Antònia era molt desperta i se les pensava totes per poder passar els paquets. De vegades havia viatjat en trens de càrrega i fins i tot al sostre dels vagons. S'havia arribat a fer unes faldilles amb tot de bossetes cosides per dins per amagar-hi l'arròs. Era tan convincent que una vegada va aconseguir que un mossèn li amagués un paquet sota la faldilla de la sotana. Molt sovint estava embarassada, per això no estranyava ningú veure-la amb panxa, tot i que alguna vegada era del paquet que amagava! Això sí, ni amb llàgrimes aconseguia que els Carrabiners o la Guardia

Civil no li confiscuessin la mercaderia si l'enxampaven, és clar que en aquells anys de postguerra, ells eren els primers que també participaven en les vendes clandestines de tot el que confiscaven.

La seva canalla també participava en l'estraperlo. Moltes vegades, per no ser enxampada al Prat, l'Antònia agafava trens que no hi paraven. Els nanos anaven al costat de la via, darrera la fàbrica de vidre de la Rambla, i ella llançava els paquets per la finestra amb el perill que, alguna vegada, els odres d'oli es rebentaven i s'esgarrava el negoci. Una vegada, l'Antònia va passar un cistell a la Conxita, la seva filla gran, que tenia uns vuit anys. La nena va veure la parella de la guàrdia civil, va intentar amagar-lo en un canyís, però la van enxampar i la van portar detinguda a casa. Ella patia, perquè no descobrissin els altres paquets que portava la mare. Va aconseguir que una coneguda anés a casa a avisar l'Antònia. Quan els guàrdies hi van arribar, no van trobar res, però igualment se la van emportar a la caserna. La van interrogar, però no li van treure res i la van haver de deixar anar. L'Antònia va tenir molta sort, perquè mai no va estar detinguda.

260

Un dia, tornava amb bicicleta de Barcelona amb la seva filla Anna. Estaven fent la Gran Via i l'Aeroport i hi havia força trànsit de camions. Elles anaven darrere d'un carro i d'un altre ciclista quan, de cop, un camió se'ls va tirar a sobre: el carro i el ciclista el van poder esquivar, però a l'Antònia la va enganxar de ple i la va arrossegar fins a la cuneta. L'Anna, miraculosament, no es va fer res. A l'Antònia, la van portar al Clínic, però les ferides eren molt greus i va morir poc després. Tenia 42 anys. A la seva mort, la família es va haver de desfer i els seus fills es van posar a treballar en diferents cases de pagès. Al menys ara tenien el menjar segur.

Paral·lelament, es va desenvolupar un mercat negre de majors dimensions que tenia a veure amb els intents de les autoritats de controlar la producció agrícola. Molts pagesos intentaven desviar una part de la collita d'aquest control. D'altra banda, el món de la delinqüència organitzada també es va beneficiar de les misèries de molta gent i es van arribar a fer importants fortunes, fins i tot entre càrrecs públics. Al Prat, els soldats moros que van entrar amb les tropes franquistes van muntar una paradeta a l'*Ensanxe* el carrer de Mossèn Cinto Verdaguer, on venien,

amb tota impunitat, tota mena de productes que havien agafat dels magatzems dels sindicats i de cases de gent que havia hagut de fugir; això sí, a la canalla els donaven algunes llaminadures de franc.

El risc i les conseqüències no van ser els mateixos per a tots. La millor manera de participar-hi era pertànyer als mateixos organismes d'intervenció de l'Estat o bé tenir algun càrrec oficial d'importància. El risc augmentava a mesura que anava disminuint la influència política o econòmica d'aquells que comerciaven en el mercat negre, i el pes de la justícia queia sobre els més dèbils. Evidentment, en l'últim graó hi havia tota aquella munió de dones, mestresses de casa i mares de família que amb prou feines aconseguien el just per anar fent. Els càstigs contra elles tenien també la voluntat d'exemplaritat i d'espantar la població. En molts casos ho van aconseguir, perquè encara ara són molts els que senten vergonya d'explicar-ho, quan, en realitat, les mares i les famílies s'hi van veure obligades per pura necessitat, per culpa d'un règim il·legal sorgit d'un cop d'estat militar, que monopolitzava i controlava el menjar amb el sistema de racionament.

261

L'ENSENYAMENT

A partir del setembre de 1936 es va concretar la filosofia que havia de regir *l'escola nova unificada*, impulsada per la Generalitat de Catalunya. David Tormo resumeix com havia de ser aquella escola:

“La seva filosofia es fonamentava en els principis clau d'aquella incipient revolució: el treball, la justícia social, la llibertat i la solidaritat humana; i en la ferma voluntat que l'educació fos per a tots i per a tots igual, ja que volia trencar, així, amb les barreres classistes, econòmiques i de gènere que fins al moment havien mantingut compartiments estancs dins del món educatiu”.⁹

⁹ Tormo, David. “El consell de l'Escola Nova Unificada (CENU). La reforma de l'ensenyament públic com a alternativa a la pedagogia tradicional” a *Breu història de la Guerra Civil Espanyola*. Barcelona, Edicions 62, 2005. Pàg. 388

El franquisme va arrencar de soca-rel tota la llavor de la renovació pedagògica, va depurar el professorat –com ja hem vist–, i va imposar un model educatiu basat en els valors més rancis. Era una escola catòlica, sexista i classista, en la qual la pedagogia es substituïa pels càstigs de tota mena, incloent-hi la violència física.

Al Prat no hi havia gaires escoles. Els *col·legis nous*, el Joan Maragall, que s'havia inaugurat el curs 1935-1936, seguien funcionant, amb el personal depurat. Es van implantar les directrius pedagògiques del regim, amb la segregació de nens i nenes, fins i tot a l'hora del pati. Les nenes tenien les aules a la planta baixa i els nens al primer pis, i els patis estaven separats per un filat. Abans d'entrar a les classes, els nens i les nenes formaven en fila al seu pati i cantaven el *Cara al Sol*. A l'escola s'aplicava el càstig per sistema, fins i tot el físic. Era freqüent acabar de genolls amb els braços en creu, fins i tot amb llibres a les mans, castigat al passadís o rebre una fuetada a la mà amb un punter, un regle o una palmeta. La Montserrat Reixach i l'Encarna Cabrera recorden amb afecte *Doña Pepita*, una vella republicana, que mai els va aixecar la mà i que era molt estricta en el que ensenyava.

262

En el col·legi de les monges, que havia tornat a obrir després de la incautació del local durant la guerra, només hi havia nens al parvulari i els altres cursos només eren de nenes. Les monges tenien fama de pegar i castigar força. El *quarto de les rates*, el dels mals endreços, on es tancava les nenes, forma part dels records traumàtics de moltes generacions. La Josefina Fortuny, en canvi, explica que, acabada la guerra, ella ja no va poder anar a l'escola, però les monges li deixaven anar sense pagar a canvi que fes feinetes i encàrrecs per al convent. Això, però, també ho va haver de deixar per anar a treballar.

La Maria Peralta era esquerrana i va patir especialment els càstigs. L'esquerra era la mà del dimoni i no es podia fer servir. Per això l'obligaven a escriure, menjar i fer manualitats amb la dreta. Com a correcció, les monges li donaven molts calbots i cops amb un regle a la mà i en alguns casos, tot i que a ella no li van fer, arribaven a lligar la mà a l'esquena.

El català va ser prohibit totalment i es van editar nous llibres de text i programes d'estudis inspirats en la ideologia feixista.

■ Tren conegut com el de l'estraperlo, cap a 1942

263

■ Pepeta Batalla i les seves alumnes de pàrvuls als anys 40

Totes les aules estaven presidides per un crucifix, una imatge de la Immaculada i un retrat de Franco, acompanyat, de vegades, per un altre de José Antonio. La presència d'aquests símbols era obligatòria.

Les ordres del Ministeri d'Educació obligaven a complir amb els preceptes de la religió catòlica. Els mestres anaven amb els nens i les nenes a missa, i controlaven que hi assistissin. L'Assumpció Nadal recorda com Doña Dolores els donava un paperet amb el segell de l'escola com a prova d'assistència. A final de curs, es feia una festa amb l'alcalde i mossèn Josep, que donaven un premi als infants que tenien més assistència. El premi era un missal, però si ja el tenien d'altres anys, podien rebre un diccionari o un llibre de gramàtica.

Quan venia Franco a Catalunya, els nens i les nenes de les escoles havien d'anar a rebre la seva comitiva. També hi havia d'anar els treballadors de les fàbriques. A tots, els donaven unes banderetes que havien d'agitar al pas dels vehicles.

EL LLEURE

Després de la guerra totes les entitats van ser prohibides i per poder tornar a funcionar havien de passar novament pel tràmit de la legalització. Les entitats creades durant la guerra, en especial les de caràcter obrerista, van desaparèixer definitivament i la resta va haver de buscar fórmules per aconseguir l'autorització. Per descomptat, calia castellanitzar el nom de l'associació i tots els documents, en especial els estatuts, s'havien de redactar en castellà. Les persones que havien de formar les juntes directives eren inspeccionades per tal de conèixer la seva vinculació a la República i per determinar la seva filiació política i les seves creences. Per això, les entitats que volien tornar a funcionar buscaven entre els seus directius persones afins al nou règim o, si més no, gens sospitoses de tenir simpaties polítiques.

Per això, l'activitat associativa cultural al Prat es reinicià amb els grups menys sospitosos ideològicament. Els primers a poder reorganitzar-se al Prat van ser els Pares de Família, ara castellanitzats amb el nom d'Aso-

ciación Católica de Padres de Familia. També es van crear grups centrats en activitats estrictament religioses de curta vida com la *Liga de la Perseverancia*, promoguda per Ramon Roigé i amb una forta presència de dones, i d'altres que van tenir més arrelament com ara les *Filles de Maria*.

El Pares de Família, que s'havien fundat l'any 1935 sota els auspicis del rector Josep M. Homs, estaven organitzats en diferents seccions dedicades a l'esport, la música, el ball i el teatre. Una de les seccions més importants va ser la folklòrica, que centrava una bona part de la seva activitat en la sardana. Tant pel que fa a l'activitat sardanista i musical com per a la teatral, els Pares de Família eren un marc en què les dones es podien relacionar socialment sense ser mal vistes.

Amb els anys, es van crear altres associacions on també participaven les dones, però mai amb càrrecs directius o de responsabilitat en el grup. D'aquestes noves entitats, en destaca el *Grupo Cultural Recreativo La Seda* (1948) i l'*Agrupación Artístico Literaria Cervantes* (legalitzada l'1949 tot i que ja funcionava feia uns mesos).

La principal distracció pera la població, i la més assequible, era el cinema. La gent entrava a la primera sessió i no marxava fins que tancava el local. La demanda era tan gran que en aquells anys hi havia tres sales dedicades a l'exhibició de pel·lícules. L'any 1930 es va inaugurar el Cine Moderno, que substituïa la vella sala La Moderna (1906). Després de la guerra, com a represàlia política contra el propietari, va ser expropiat per l'Ajuntament i fins a l'any 1948 s'usà com a església. Aquell mateix any tornà a funcionar com a cinema. També el Centre Artesà dedicà el seu vell local a les projeccions cinematogràfiques, perquè era més rendible i menys costós que les activitats festives que el Centre organitzava abans de la guerra. El Monmari s'inaugurà com a cinema al desembre de 1946.

Fermí Marimón, amb una llarga trajectòria en el món del cinema, explicava com eren aquelles projeccions:

“El primer responsable que les pel·lícules fossin tallades era, sens dubte, l'administració de l'Estat. Els censors efectuaven la seva labor de prohibició o admissió i qualificació de les pel·lícules, descartant les escenes que consideraven immorals o insultants. Quan es tractava d'una producció nacional, la censura començava ja per la revisió del guió (...). Els distribuïdors, doncs, havien de filar

molt prim a comprar unes cintes que no tenien la seguretat de poder explotar. Havien de prendre precaució i, abans de presentar a censura una pel·lícula amb escenes susceptibles d'irritar els censors, era millor estripar-les. És a dir, que anterior a la censura estatal, hi havia una autocensura dels futurs afectats".¹⁰

Durant un anys, a mitja sessió, es parava la projecció i es feia sonar a la sala el *Cara al sol*. Tothom s'havia de posar dret, alçar el braç fent la salutació feixista i cantar. Pels passadissos, uns falangistes vigilaven perquè tothom ho fes. La Montserrat Reixach explica que ella sempre aconseguia sortir abans d'aquell moment i va tenir la sort que no l'enxampessin. Molts homes intentaven fer veure que anaven al lavabo, però els feien sortir i tornar a la sala. Una vegada, un falangista volia pegar una dona amb la culata de la seva pistola perquè, en seure, en un acte reflex molt femení, es fa allisar amb la mà la faldilla per darrera. Ell ho va prendre com una ofensa, perquè s'havia passat la mà que tenia açada pel cul!

266 Una de les pel·lícules que va causar més expectació a finals dels anys quaranta va ser *Gilda*, de Charles Vidor. La pel·lícula mostrava una imatge de dona totalment diferent a la que promovia el règim: sensual, independent i de sexualitat lliure. Fermí Marimón recorda, en el seu llibre sobre l'estrena de *Gilda*, com la pel·lícula, tot i passar la censura, va rebre l'oposició dels grups defensors dels bons costums i alguns cinemes on s'exhibia van patir actes vandàlics. Al Prat s'havia d'exhibir entre el 4 i el 7 de març de 1948: "*Estàvem en plena Quaresma, i no deixava de ser perillós, en aquells temps, enfrontar-se a les forces dominants de l'església i la Falange. Pel que es refereix a aquesta última, sempre havíem pagat la 'xapa', una mena d'impost que ens portaven a la taquilla i pel qual abonàvem vint-i-cinc pessetes setmanals, que no repercutíem al públic, ja que ningú en volia saber res i ens l'haurien tirat pel cap. I respecte a l'església, teníem de rector Mossèn Josep Farrés, que mai s'havia posat amb el cinema {...} Doncs a la missa de dotze del diumenge dia 7, segons ens varen dir, va fer referència a l'exhibició de 'Gilda' al Prat i va recomanar als seus feligresos que s'abstinguessin de pecar de luxúria amb espectacles de tan pujada qualificació moral*".¹¹

¹⁰ MARIMÓN, Fermí. *Quan vam fer la Gilda*. Rúbrica editorial, El Prat de Llobregat, 2000. Pàg. 59

¹¹ MARIMÓN, op. cit. Pag. 77

■ Concurs de sardanes al camp de futbol del Fondo d'en Peixo als anys 50

■ Primera representació dels Pastorets (Nadal de 1939), a càrrec del Quadre Escènic dels Pares de Família

ANNEXES. DONES EMPRESONADES

268

POLÍTIQUES									
Cognoms i Noms	Lloc naixement	Estat	Causa	Sentència	Data	Presò	Estat civil	Fills	
Bernadàs García, Paulina	El Prat de Llobregat	29	Política (ERC-UGT)		1939	Corts	C	1	
Cortés García, Aurora	Pechina (Almeria)	20	Política (Partit comunista)		1950	Corts	S		
Herrando Farré, Maria		50	Política (ERC)	3 anys	1939-1942	Corts-València	C	1	
Juval Ribó, Maria	Taradell (Osona)	32	Política (ERC-UGT)		1939	Corts	C		
López, Paquita			Política (Requeté)		1939				
Orcol Elia, Margarida	Villava (Navarra)	32	Política (ERC-Joventuts Libertàries)		1939	Corts	S		
Pi López, Margarida	Errenteria (Gipuzkoa)	31	Política (Partit Comunista)		1950	Corts	C	1	
Pla Font, Maria	Tarragona	47	Política (ERC)		1939	Corts	V	4	
Sánchez Pérez, Matilde	Murcia	25	Intentar fugir a França	Un mes	1947		C		
Seral Villar, Dolores	Zuera (Zaragoza)	32	Política		1939	Aragó	C		
Suñé Vallespi, Maria	Villalba dels Arcs (Terra Alta)	53	Política (ERC)	6 anys i 1 dia (revisada)	1939-1940	Corts	C	2	
Vidal Pascual, Dolors	El Prat de Llobregat	25	Política		1939	Corts	C	2	

ESTRAPERLO

Cognoms i Noms	Lloc naixement	Edat	Sentència	Data	Presò	Estat civil	Fills
Alcobarro Gabriel, Cinta	Benifallet (Baix Ebre)	33	25 dies	1941	Corts	C	1
Andreu Cayuela, Aurora	Aledo (Murcia)	28	6 dies	1941	Corts	C	3
Augué Blesa, Isabel	Cuevas Almazora (Almeria)	30	13 dies i 27 dies	1940/1941	St Feliu-Corts	C	2
Blesa Navarro, Juana	Cuevas Vera (Almeria)	40	15 dies	1941	Corts	C	8
Cantó Roselló, Isabel	Puig-reig (Berguedà)	33	3 dies	1941	Corts	S	
Capdevila Roselló, Concepción	El Prat de Llobregat	18		1943/1950	Corts	S	
Gregut Beltran, Adelaida	Barcelona	32	41 dies	1941/1942	Corts	C	3
Gregut Beltran, Mercè	Gavà (Baix Llobregat)	21	41 dies	1941/1942	Corts	C	1
Curtó Ballester, Maria	Palamós (Baix Empordà)	30	30 dies	1941	Corts	C	2
Escudero Rodríguez, Maria	Fondon (Almeria)	33	6 dies	1941	Corts	C	
Esquirol Llop, Maria	Flix (Ribera d'Ebre)	44	6 dies	1941	Corts	C	6
Garcia Martínez, Antonia	Lorca (Murcia)	19	21 dies	1941	Corts	S	
Gómez Levoices, Amadora	Armariz (Ourense)	29	28 dies	1941	Corts	C	1
Gómez Marco, María	Ain (Plana Baixa/Castelló)	40	6 dies	1941	Corts	C	2
Lacoma Sanz, Balbina	Barcelona	35	12 dies	1940	St Feliu	C	3
Lirón Torregroso, Ramona	Lorca (Murcia)	54	8 dies	1941	Corts	C	5
López Salinas, Francisca			21 dies	1941	Corts	C	
Martínez Martínez, Encarnación	Lanteira (Granada)	17	23 dies	1941	Corts	S	
Martínez Traver, Francisca	Alcalá Xivert (Baix Maestrat/València)	35	21 dies	1941	Corts	V	3
Morgado Mojedano, Marcela	Carbajo (Cáceres)	36	12 dies	1941	Corts	C	3
Plaza Sánchez, María	Fondón (Almeria)	24	23 dies	1941	Corts	C	
Porcar Rafols, Anna	Barcelona	24	6 dies	1941	Corts	C	2
Ripoll Jorge, Francisca	Simat de la Vallidigna (Safo/València)	30	23 dies	1940	Corts	C	
Sánchez Guinardó, Juana	Herguijuela de la Sierra (Salamanca)	27	12 dies i 30 dies	1940	St Feliu	C	1
Santenac Guardia, Rosa	Ametlla del Montsec (Noguera)	28	12 dies	1940	St Feliu	C	3
Selma Puig, María	Cati (Alt Maestrat-Castelló)	40	12 dies i 25 dies	1910/1941	St Feliu-Corts	C	3
Valverde Moreno, Maria	Mazarrón (Múrcia)	50	21 dies	1941	Corts	C	3

CAUSA DESCONEGUDA							
Cognoms i Noms	Lloc naixement	Edat	Sentència	Data	Presò	Estat civil	Fills
Alabau Abad, Josefa	Alberic (Ribera Alta/València)	36	7 dies	1941/1943	St. Feliu	C	2
Capdevila roselló, Joaquina	El Prat de Llobregat	19	15 dies	1940	Corts	S	
Capdevila Roselló, Teresa	El Prat de Llobregat	20		1943	Corts	S	
Fumadó Juanpera, rosa	Maspujols (Baix Camp)	22		1942		S	
Huellas Iborra, Maria	Vallirana (Baix Llobregat)	54		1940	Zaragoza	C	1
Jarque Cabretera, Mercedes	Barcelona	35		1949	Corts	V	
Juanes García Encarnación	Beleña (Salamanca)	41		1942		C	3
Manero Vallés, Concepció	El Prat de Llobregat	29		1949	Corts	S	
Ribas Montañà, Enriqueta	El Prat de Llobregat	46		1939	Corts	C	
Sanz Ibáñez, Blanca	Iruña-Pamplona	24		1947	Corts	S	
Sanz Solino, Julia	Barrios (Burgos)	37		1942		C	1
Sierra Ribas, Clotilde	El Prat de Llobregat	18		1949	Corts	S	

ALTRES							
Noms i Cognoms	Lloc naixement	Edat	Sentència	Data	Presò	Estat civil	Fills
Company Ventura, Palmira	El Prat de Llobregat	42	16 dies, causa monetària	1940	Corts	C	3

ANNEXES. DONES ARRESTADES

ESTRAPERLO							
Cognoms i Noms	Lloc naixement	Edat	Sentència	Data	Presò	Estat civil	Fills
Agua Casaus, Rafaela	Pintano (Zaragoza)	50	2	1941	Dipòsit	C	
Augué Blesa, Isabel	Cuevas Almazora (Almeria)	31	1	1911	Dipòsit	C	2
Bahi Capella, Teresa	El Prat de Llobregat	37	5	1949	Dipòsit	C	3
Bruzos Vilanova, Celia	Sta. Maria (Lugo)	23	2	1950	Dipòsit	S	
Carrillo Giménez, Isabel			1	1941	Dipòsit		
Gregut Beltran, Adelaida	Barcelona	32		1942		C	3
Curtó Ballesté, Maria	Palamós (Baix Empordà)	29	5 i 8	1940/1941	Dipòsit	C	2
Fernández Esvi, Pilar	Zaragoza	22				C	
Gago Salcedom Filomena	Galicia	31	2	1940	Dipòsit	C	3
Gornariz Palazón, Antonia	Jumilla (Murcia)	39	5	1942		C	2
González Blaya, Fulgencia	Fuente Álamo (Murcia)	35		1940	Dipòsit	V	2
Jorge Brines, Angelina	Corbera de la Ribera (Ribera Baixa/València)	22	2	1941/1947	Dipòsit	S	
Jorge Brines, Pilar	Corbera de la Ribera (Ribera Baixa/València)	26	2	1947	Dipòsit	S	
Martínez Traver, Francisca	Alcalá Xivert (Baix Maestrat/València)	35	2	1941	Dipòsit	V	3
Morgado Mojedano, Marcela	Carbajo (Cáceres)	36	2	1941	Dipòsit	C	3
Ribas, Carmen			15	1942	Dipòsit		
Ripoll Jorje, Francisca	Simat de la Vallidigna (Safor/València)	31	5	1942	Dipòsit	C	
Roca Carreras, Maria			8	1941	Dipòsit		
Roca Mestre, Vicenta	Catí (Alt Maestrat/Castelló)	36	4 i 2	1942	Dipòsit	C	6
Salinas Pérez, Ana			6	1942			
Sánchez Guinardó, Juana	Herguijuela de la Sierra (Salamanca)	28	5	1941	Dipòsit	C	1
Serrano Botella, Maria	Albánchez (Almeria)	34	6 i 2	1940/1941	Dipòsit	C	
Solé Sabater, Angelina	St. Sadurní d'Anoia (Alt Penedès)	37	1	1941	Dipòsit	C	1
Vázquez López, Leonor	La Pedrera (Lugo)	31	2 lesió 1 estraperlo	1946	Domicili- Dipòsit	C	1

LESIONS									
Cognoms i Noms	Lloc naixement	Edat	Sentència	Data	Presò	Estat civil	Fills		
Alcaraz Rueda, Dolores	Pechina (Almeria)	29	1	1940	Dipòsit	C	5		
Alcobarro Gabriel, Cinta	Benifallet (Baix Ebre)	34	1	1942	Dipòsit	C	1		
Arasa Vidal, Rosa	Tortosa (Baix Ebre)	63	5	1950	Domicili	C	2		
Beloqui Ibarrola, Andrea	Olatz-Subiza (Navarra)	39	2	1940	Dipòsit	C	2		
Busquets Rosell, Francesca	El Prat de Llobregat	53	5	1946	Domicili	C	2		
Colominas Roca, Ana	El Prat de Llobregat	28	1	1945	Domicili	S			
Estellé Serret, Teresa			5	1950	Domicili				
Linares Serrano, Piedad	Lanteira (Granada)	29	5	1942	Domicili	C	1		
Lladós Benés, Angela	El Prat de Llobregat	24		1942		S			
López Moreira, Valentina	Villar de Corrales (León)	45	1	1945	Domicili	C	3		
Miralles, Rosa			1	1942	Domicili				
Oriola, Mercedes			2	1942	Dipòsit				
Ortiz Riera, Núria	Martorell (Baix Llobregat)	23	3	1946	Domicili	S			
Palacios Aisa, Trinidad	Caspe (Zaragoza)	35	1	1945	Domicili	C	2		
Raureda Vallés, Ramona			1	1947	Domicili				
Rega, Encarnación			5	1941	Domicili				
Rodríguez Alcaraz, Araceli	Pechina (Almeria)	42	5	1945	Domicili	C	3		
Rodríguez Hernández, Amalia			5	1949	Domicili				
Ruiz Ramírez, Ana	Lorca (Murcia)	33	3	1946	Domicili	C	1		
Serret Tarrós, Concepció	Mollerussa (Pla d'Urgell)	48	2	1942	Domicili	C			
Solà, Aurora			5	1949	Domicili				

ALTRES CAUSES									
Cognoms i Noms	Lloc naixement	Edat	Causa	Sentència (dies)	Data	Presò	Estat civil	Fills	
Biosca Berenguer, Francisca	València	66	Injúries i calúmnies		1941		C	1	
Cervera Fort, Agustina	L'Aldea (Baix Ebre)	60	Documentació		1942		V		
Company Ventur, Palmira	El Prat de Llobregat	42			1940		C	3	
Ferré Pallarés, Andrea	Perelló (Baix Ebre)	33	Documentació		1942		C	1	
Fortuny Lombart, Bienvenida	El Morell (Tarragonès)	40	Coaccions		1945		C	2	
Giner Maner, Fulgencia	Nonasp (Zaragoza)	28	Documentació		1942		C	1	
Oliva Riera, Maria	El Prat de Llobregat	40	Maltractament	5	1941	Dipòsit	C	1	
Piguillem Busquets, Teresa	El Prat de Llobregat	45	Calúmnies i agressions		1944	Dipòsit	C	4	
Pugés Pugés, Digna			Desobediència <i>desacato</i> <i>autoridad</i>	Multa	1948				
Quero Buendía, María	Barcelona	23	Homicidi		1942		S	1	
Rovira Vizcarro, Teresa	Peñíscola (Baix Maestrat/Castelló)	29	Estafa	5	1946	Dipòsit	C	1	
Tamaro Biosca, Rosa	València	34	Injúries i calúmnies		1941		S		
Van der Leest, Juana María			Robatori	1					
Virgili Gómez, Mercedes			Abandonament família		1948				

CAUSA DESCONEGUDA							
Cognoms i Noms	Lloc naixement	Edat	Sentència	Data	Presò	Estat civil	Fills
Amiano Alustiza, Antonia				1943			
Comes Jiménez, Isabel				1944			
Félix Solà, Júlia				1946	Dipòsit		
Fontdevila, Dolors	Barcelona	41		1940		C	3
García Rupérez, Margarita				1941			
Guerrero Sierra, Leoncia				1947	Dipòsit		
Laserna Noales, María	Lorca (Murcia)	37		1941/1943		C	4
Muñoz Cebolledo, Soledad	Fuentes de Jiloca (Zaragoza)	50		1942	Dipòsit	C	1
Piquer Clavell, Isabel	El Prat de Llobregat	23	2	1941	Dipòsit	S	
Ruiz Ramírez, Teresa	Lorca (Murcia)	19	4	1947	Dipòsit		
Sánchez Guzman, Rosa	Mazarrón (Murcia)	34		1941		C	2
Tapia Ruiz, Sofia				1941			
Torres González, Isabel				1943			
Tortosa López, Dolores	Alhama (Almería)	33		1942		C	3
Vidal Pascual, Dolors	El Prat de Llobregat	26		1939		C	
Vilar Soler, Magdalena							

BIBLIOGRAFIA

- Associació Catalana d'Expresos Polítics. *Notícia de la negra nit. Vides i veus a les presons franquistes (1939-1959)*. Diputació de Barcelona, Barcelona, 2001.
- BENGOECHEA, Soledad i RENOM, Mercè. *Memòria i compromís. Classes treballadores, sindicalisme i política al Prat de Llobregat (1917-1979)*. Ajuntament del Prat de Llobregat i Columna Edicions, El Prat de Llobregat, 1999.
- CRUANYES, Josep. *El papers de Salamanca. L'espoliació del patrimoni documental de Catalunya*. Edicions 62, Barcelona, 2003.
- CUEVAS, Tomasa. *Cárcel de mujeres*. Sirocco Books, Barcelona, 1985.
- CUEVAS, Tomasa. *Mujeres de la resistencia*. Sirocco Books, Barcelona, 1986.
- CUEVAS, Tomasa. *Mujeres de las cárceles franquistas*. Editorial Casa de Campo, Madrid, 1982.
- DD.AA. *Una inmensa prisión: Los campos de concentración y las prisiones durante la guerra civil y el franquismo*. Editorial Crítica, Barcelona, 2003.
- FABRE FORNAGUERA, Jaume. *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar*. Tesi doctoral presentada a la Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d'Història Moderna i Contemporània, Bellaterra, 2002.
- FABRE FORNAGUERA, Jaume. "La delació dins la repressió franquista de postguerra". *L'Avenç*, núm. 75, Barcelona, octubre 1984.
- FABRÓ YAGÜE, Irma i GÓMEZ INGLADA, Margarida. *Els anys després. El Prat des de 1939 a 1950: La postguerra*. Ajuntament del Prat de Llobregat, Regidoria de Cultura, El Prat de Llobregat, 1989.
- FERRER FONTANET, Jordi. *L'Abans. Sant Feliu de Llobregat. Recull gràfic*. Editorial Efadós, El Papiol, 2001.

- FERRET PUJOL, Josep. *Els carrabiners de la platja del Prat*. Ajuntament del Prat de Llobregat, El Prat de Llobregat, 2004.
- GARCÍA, Consuelo. *Las cárceles de Soledad Real*. Alfaguara, Barcelona, 1983.
- GÓMEZ INGLADA, Margarida. “Mujeres y postguerra en el Prat de Llobregat las transformaciones de una sociedad agraria” a *Las mujeres y la Guerra Civil Española*. Ministerio de Asuntos Sociales, Instituto de la Mujer, Salamanca, octubre 1989.
- GONZÁLEZ-AGÁPITO, Josep i MARQUES, Salomó. *La repressió del professorat a Catalunya sota el franquisme (1939-1943)*. Segons les dades del Ministeri d'Educació Nacional. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1996.
- JULIA, Santos. *Víctimas de la guerra civil: Temas de Hoy*, Madrid, 1999.
- LOTTMAN, Herbert. *La depuración 1943-1953*. Tusquets Editores, Barcelona, 1998.
- MOLINERO, Carme i YSÀS, Pere. *Catalunya durant el franquisme*. Empúries, Barcelona, 1999.
- 276 MORENTE Y ALERO, Francisco. “La Depuración del Magisterio Nacional: Barcelona 1939-1941”. *L'Avenç*, núm.175, Barcelona, novembre 1993.
- MORENTE V ALERO, Francisco. *La Escuela y el Estado Nuevo. La depuración del Magisterio Nacional (1936-1943)*. Ámbito Ediciones, Valladolid, 1997.
- NAVARRO MOLLEVI, Imma. *Masies de les Corts*. Quaderns de l'arxiu, Districte Les Corts, Barcelona, 1993.
- PUJADAS, Xavier i SANTACANA, Caries. *Història il·lustrada de l'esport a Catalunya (1931-1975)*. Vol. 2, Columna Edicions, sa, Barcelona, 1995.
- RAMOS RUIZ, Jordi. “Els vençuts del Prat: Entre la repressió franquista i l'intent d'oblit de la guerra civil”. Comunicació presentada al *1er Col·loqui Repressió Franquista als Països Catalans*. Banyoles, 2005.
- ROIG, Montserrat. *Els catalans als camps nazis*. 10a edició, Edicions 62, Barcelona, 2003.
- SERRANO, Rodolfo i SERRANO, Daniel. *Toda España era una cárcel. Memoria de los presos del franquismo*. Grupo Santillana, SA, Madrid, 2003.
- SOBREQUÉS, Jaume, MOLINERO, Carme i SALA, M. *Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme*. Editorial Crítica i Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 2003.

- SOLÉ I SABATÉ, Josep M. *La repressió franquista a Catalunya 1938-1953*. Edicions 62, Barcelona, 1985.
- VILANOVA I VILA-ABADAL, Francesc. *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra 1939-1942*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999.
- VINYES, Ricard. *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*. Temas de hoy Historia, Madrid, 2002.
- VINYES, Ricard. *Nada os pertenece: Las presas de Barcelona, 1939-1945*. Historia Social 39, UNED, Valencia, 2001.

ÍNDIX

Repressió i sobretot silenci	5
Introducció	9
<i>Testimonio de guerra y de exilio</i>	13
<i>Mis 40 años de exilio en Francia, después de la Guerra Civil</i>	23
Redefinir els marges	67
278 <i>Episodios de la “España peregrina” en la memoria de una niña republicana</i>	69
Els pratencs als camps nazis. La tragedia de la família Cortés	91
La dona pratenca i la presó (1939 – 1950)	
Les preses polítiques	104
La dona pratenca i la presó (1939 – 1950)	
Els delictes menors, l’estraperlo i la Colònia Americana	157
La història silenciada	184
Ciudadans sota sospita. Les depuracions al Prat	217
D’iguals a inferiors. La vida quotidiana de les dones del Prat sota el franquisme	239
Annexes	268
Bibliografia	275

CARLES SANTACANA, és catedràtic d'Història Contemporània a la Universitat de Barcelona. Va començar les recerques sobre el franquisme amb *Victoriosos i derrotats. El franquisme a l'Hospitalet de Llobregat 1939-1951* (1994), als que van seguir obres com *El franquisme i els catalans*, *Els informes del Consejo Nacional del Movimiento 1961-1971* (2000) o *El Barça i el franquisme* (2005). Va coordinar el monogràfic *La repressió franquista a la revista Afers* (2002), així com els volums *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)* (2013) i *Quan tot semblava possible. Les bases del canvi cultural a Espanya (1960-1975)* (2018).

La caiguda de la República va anar acompanyada de la implantació d'una ferotge dictadura que pretenia castigar i sotmetre els enemics, tot implantant un sistema basat en la por, la delació i la revenja. Les dones van patir doblement les conseqüències de la repressió, per la seva condició de republicanes i de dones. Si el franquisme les situava en un pla d'inferioritat, a l'hora d'aplicar la repressió, van ser tractades amb la mateixa duresa que els homes, mentre que a la vida quotidiana es van establir uns mecanismes que les deixaven en una posició d'indefensió i de dependència respecte al pare, el marit o el germà.

Malgrat totes les dificultats, les dones van ser capaces de tirar endavant la família en uns anys de dificultats i escassetats en què trobar feina estava ple de traves.

Aquest llibre vol ser un homenatge a totes elles.

Ajuntament del Prat de Llobregat